PRE-RESTAURATIEF
ONDERZOEK

BBA

BUREAU
VOOR
BOUWHISTORIE
EN
ARCHITECTUURGESCHIEDENIS
V.O.F.

CASCO

KASTEEL DE HAAR

CASCO KASTEEL DE HAAR

Foto voorzijde: het kasteel gezien vanuit het noordwesten, zomer 2003.

Pre-restauratief onderzoek casco Kasteel De Haar

Datum: september 2003

Opdrachtgever: RGD (ir. G. Hougée) namens Stichting Kasteel De Haar

Uitvoering: BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis v.o.f.

Julianaweg 1
3525 VA Utrecht
afdeling Bouwhistorie,
tel. 030 263 02 70, fax 030 263 01 81

© Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

CASCO KASTEEL DE HAAR

PRE-RESTAURATIEF ONDERZOEK

BUREAU
VOOR
BOUWHISTORIE
EN
ARCHITECTUURGESCHIEDENIS
V.O.F.

INHOUD

1. INLEIDING 6

2. DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN KASTEEL DE HAAR 8

- 2.1 DE BESCHRIJVING PER BOUWDEEL 10
- 2.2 CONCLUSIE 24
- 2.3 BOUWGESCHIEDENIS 28

3. HET VERVAL IN DE 18DE EN 19DE EEUW 32

- 3.1 HET VERLOOP VAN HET VERVAL 32
- 3.2 BESCHRIJVING VAN HET VERVAL PER BOUWDEEL 34

4. DE WIJZIGINGEN VAN NA 1910 39

- 4.1 SOUTERRAIN 40
- 4.2 BEL-ETAGE 60
- 4.3 EERSTE VERDIEPING 80
- 4.4 TWEEDE VERDIEPING 97
- 4.5 DERDE VERDIEPING 107
- 4.6 VIERDE VERDIEPING 112
- 4.7 SAMENVATTING VAN DE VERANDERINGEN NA DE VOLTOOIING 113

5. AFBEELDINGEN 116

1. INLEIDING

De aanstaande restauratie van kasteel De Haar vormde de aanleiding tot inventarisatie van de cultuurhistorische waarde van het kasteel. Hoewel het accent van de cultuurhistorische waardering ligt bij de onder leiding van vader en zoon P. Cuypers in de periode 1892-1910 tot stand gekomen reconstructie, bevat het gebouw nog veel laatmiddeleeuws metselwerk dat aan deze reconstructie ten grondslag heeft gelegen. Dit metselwerk vormde letterlijk en figuurlijk de basis waarop de herbouw tot stand is gekomen. Het bevat veel informatie over het oorspronkelijke kasteel.

Omdat kennis van het oorspronkelijke kasteel onontbeerlijk is voor het goede begrip van het huidige monument heeft de RGD namens Stichting Kasteel De Haar aan het *BBA, Bureau voor Bouwgeschiedenis en Architectuurhistorie*, opdracht gegeven om de geschiedenis van de kasteelruïne nader te bezien.

Dit onderzoek bestaat uit verschillende deelonderzoeken. In de eerste plaats is aan de hand van het nog zichtbare metselwerk (de buitengevels), topografische afbeeldingen, opmetingstekeningen en foto's getracht om de bouw- en bewoningsgeschiedenis van het middeleeuwse kasteel te analyseren.

Het tweede deel van het onderzoek heeft betrekking op de "ontstaansgeschiedenis" van de ruïne. Hierbij is aan de hand van de rijkelijk voorhanden zijnde topografische afbeeldingen getracht om na te gaan hoe het verval van het kasteel, vanaf het midden van de 18de eeuw (het eind van de bewoning) tot aan het begin van de herbouw, verliep. Bij dit onderzoek is in de eerste plaats uitgegaan van de tekeningen, die van een datering waren voorzien. De tekeningen, die op kunsthistorische of andere gronden zijn gedateerd, zijn pas in een tweede fase bij het onderzoek betrokken. Daarbij bleek dat op grond van de eerder vastgestelde chronologie het noodzakelijk was om de datering van de tekeningen bij te stellen.

Bij dit deel van het onderzoek is ook vastgesteld welke delen van het oude metselwerk bij het begin van de herbouw nog overeind stonden.

Het derde deel heeft betrekking op de wijze waarop de herbouw tot stand is gekomen. Doel hiervan is om na te gaan welke bouwdelen het eerst zijn opgetrokken en welke delen in een latere fase zijn hersteld en aangepast. Ook is hierbij vastgesteld wanneer welke delen van het interieur zijn gerealiseerd. Dit deel heeft *De Fabryck, Bureau voor Gebouwhistorisch Onderzoek* afzonderlijk aangeleverd op basis van hun archiefonderzoek en is niet in dit rapport opgenomen.

Het laatste deel heeft betrekking op de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebouw vanaf het moment dat het in gebruik was genomen door de familie. Het betreft globaal dus de wijzigingen vanaf 1910.

Het veldwerk werd uitgevoerd door drs. F. Grovestins, drs. B. Olde Meierink en ondergetekende. De laatste heeft ook het rapport samengesteld. Bij de uitvoering is gebruik gemaakt van de door architectenbureau Verlaan en Bouwstra i.s.m. architec-

tenbureau P. van Vliet te Loosdrecht vervaardigde opmetingstekeningen. Vormgeving en opmaak waren in handen van A. Slegers. De cd-rom-verwijzingen in het rapport corresponderen met de door *De Fabryck* samengestelde tiendelige cd-rom-serie 'Kasteel De Haar' (2001-2002).

De redactie van het rapport berustte bij J. Meijman en J.J.J. van Meerwijk.

Ir. A. Viersen
Utrecht, september 2003

2. DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN KASTEEL DE HAAR

In dit hoofdstuk zal worden getracht om de bouwgeschiedenis van het kasteel te reconstrueren. Reeds vanaf het midden van de 19de eeuw heeft men pogingen gedaan om het kasteel te beschrijven en te interpreteren. De eerste was de directeur van gemeentewerken in Rotterdam, C.B. van der Tak.[1]

Hij vermeldde de muurdikte : 1e verdieping (kelders) 1,40 m of 4,5 steen; 2e verdieping 4 steen; 3e verdieping 3,5 steen; 4e verdieping 2 steen maar in de torens 3 steen; 5e verdieping (alleen de torens) 2,5 steen.

Over die sprongen zegt Van der Tak: '*De verschildikte of snijding is overal van binnen, doch die der 4e verdieping is van buiten toegepast, en wel juist boven op de vensteropeningen der 3e verdieping. Hoe die snijding van anderhalve steen afgedekt is geweest, of waartoe zij gediend heeft, is mij niet gebleken*'. Hij kende dus geen afbeeldingen met weergang. Over de dunne muren van de 5e verdieping torens meldt hij: '*Deze laatste verdieping is niet massief, dewijl zij van binnen ter dikte van anderhalve steen met openingen of kastjes is gewerkt, ter verligting of besparing van metselwerk of tot een ander mij onbekend doel*'.[2] Van der Tak heeft kleine verglaasde gebakken vloertegels gezien op de begane grond bij de vensteropeningen.

Van der Tak vond op sommige plaatsen keurig werk: '*Ook de raamvormige versieringen aan den toren [van de kapel], hoewel door de grootte slechts tot eenvoudige banden geprofileerd, getuigen van een nette werkhand. Die netheid van bewerking vindt men ook aan sommige deelen van het kasteel, zoo als aan den trap waarvan de achtkantige spil gepleisterd is; uit de losgelaten specie blijkt echter dat zij vroeger zeer net gevoegd en de steen goed kantig bewerkt was*'.

Hij zegt over het metselwerk in het algemeen: '*Wijders is het metselwerk, zoo van de kerk* [kapel] *als van het kasteel, ten aanzien van het verband niet met netheid behandeld, waarvan de ongelijke afmeting der steenen welligt oorzaak was, zijnde het overigens van buiten gevoegd en van binnen bepleisterd*'.

Voor het begin van de werkzaamheden door A. Mulder en daarna, tijdens de uitvoering, zijn onder leiding van Cuypers opmetingstekeningen en foto's van het kasteel vervaardigd. Helaas hebben zowel Mulder als Cuypers hun analyse slechts beperkt in geschrift vastgelegd. Ook zijn er vrijwel geen rapportages bekend waarin melding wordt gemaakt van bouwkundige elementen. Tijdens de ontgravingen is er materiaal gevonden. Helaas is het niet bekend waar dit materiaal is gebleven. Hierdoor ontbreekt de mogelijkheid om meer inzicht te krijgen. De bekende castelloloog professor Renaud schreef hierover:

'*.. Maar zelfs een man als Cuypers had klaarblijkelijk niet de veelzijdigheid, die een actieve belangstelling in de historie van de.kasteelbouw kon doen gedijen. Wanneer*

---

[1] C.B. van der Tak, 'Beschrijving van den bouwval van het Huis De Haar', in: Bouwkundige Bijdragen, XII, 1862 pp. 380-388.

[2] Tak zal hiermede op de nestgelegenheden voor de duiven hebben gedoeld. Het fenomeen duiventoren was bij hem dus niet bekend.

men de plattegrond van het door hem gerestaureerde kasteel de Haer bekijkt, krijgt men de indruk, dat meer dan één bouwperiode het complex deed ontstaan. Welk een schitterende gelegenheid had de bouwmeester, niet geremd door geldelijke overwegingen, om allerlei waarnemingen te doen, waardoor de bouwgeschiedenis van het kasteel achterhaald had kunnen worden! Niets daarvan ; althans het is niet gebleken uit een doorwrocht en behoorlijk gedocumenteerd artikel . De kostbare platenatlas 'Le chateau ....' bevat niets dat zou kunnen wijzen op een meer dan oppervlakkig onderzoek van de bouwgeschiedenis.' Renaud vond dat Berden het beter had gedaan bij het Muiderslot.[3]

De hiervoor genoemde documentatie vormt tezamen met de nog aanwezige bouwsporen de basis waarop getracht is tot een analyse van de bouwgeschiedenis te komen. Verder is gebruik gemaakt van oude topografische afbeeldingen.

Het zal duidelijk zijn dat op basis van de thans ter beschikking staande informatie het niet mogelijk zal zijn om een volledig overzicht te geven van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van De Haar. Het is dan ook te hopen dat er aanvullend onderzoek kan plaatsvinden op het moment dat er werkzaamheden aan het kasteel worden uitgevoerd.

Bij de beschrijving is om praktische redenen besloten om de beschrijving per bouwdeel uit te voeren.

[3] J.G.N. Renaud, 'Het middeleeuwse kasteel en de archeologie', in: *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland*, Meppel 1947. p. 427-444. Citaat op p. 429.

2.1 BESCHRIJVING PER BOUWDEEL

De noordtoren

Op de topografische afbeeldingen is een ronde toren te zien, die bestaat uit een kelder met daarboven één verdieping. Op deze onderbouw is een achthoekige bovenbouw geplaatst, die te dateren is in de eerste helft van de 17de eeuw. Deze toren is bij de herbouw in de 16de en 17de eeuw nooit voltooid. Het bij de oorspronkelijke opzet (voor 1892) behorende metselwerk is relatief homogeen opgebouwd met vrijwel uitsluitend koppen en incomplete stenen. Aan te nemen is dat bij de (her)bouw gebruik is gemaakt van hergebruikt materiaal.[4] Dit zou goed kunnen aansluiten bij de herbouw aan het begin van de 16de eeuw. Ter hoogte van de kelder zijn in het metselwerk sporen van dichtgezette schiet- of luchtspleten zichtbaar (afb. 45), die een vormgeving bezitten, die duidt op een datering in de 15de eeuw. Boven de rollagen zijn met enige moeite de inboetingen ter plaatse van de voormalige opening zichtbaar. Een mogelijke verklaring is dat bij de herbouw in de 16de eeuw het bestaande metselwerk zeer ingrijpend is ingeboet.[5]

De huidige keldervensters zijn op grond van hun vorm en detaillering te dateren als behorende bij de 16de-eeuwse herbouwfase. Bij de restauratie van 1892-1910 zijn ze van tralies voorzien. Bij de plaatsing ervan is een deel van de dagkanten van de vensters vervangen. Bij de herbouw is het venster ter plaatse van de verbindingstrap tussen de kelder en de begane grond hoger geplaatst. Op de oudste foto's is nog te zien dat het oorspronkelijke venster in eerste instantie gehandhaafd bleef. Tijdens de herbouw moet tot het hoger plaatsen van het venster zijn besloten.

Bij de aansluiting van de toren op de noordgevel is een relatief grote inboeting te zien. Vermoedelijk is dit bij de herbouw (1892-1910) gebeurd.

Opvallend is dat de toren thans een muurtrap heeft. Hier is op foto's en tekeningen echter niets van te zien. De trap zal dus zijn toegevoegd bij de restauratie onder leiding van Cuypers.

Op foto's en opmetingen van voor de restauratie blijkt dat de toren op de begane grond een zeshoekige plattegrond had. Op de foto's gemaakt tijdens de restauratie zijn nog net de aanzetten van het gewelf te zien (afb. 92). Op grond hiervan is aan te nemen dat de eerste verdieping voorzien was van een kruisribgewelf.

Op de opmetingsplattegrond zijn twee privaatkokers te zien. De noordelijke van de twee heeft bij het privaat van de begane grond behoord. De toegang ertoe is nog te zien op foto's, die tijdens de herbouw zijn gemaakt. De andere zal bij de eerste verdieping hebben behoord. De toegang ervan is te zien op de opmetingstekening afb. 46. Opvallend is dat het privaat niet toegankelijk is vanuit de toren, maar direct vanuit de noordvleugel.

---

[4] De baksteenformaten zijn: 26/27 x 13/14 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 75 cm.

[5] Ter hoogte van de bovenzijde van de keldervenster is een afwijkend uitgevoerde lintvoeg te zien, die misschien kan duiden op een bouwnaad. In het metselwerk was echter geen naad te onderkennen.

De oostvleugel

In de huidige situatie rest vrijwel niets meer van de oorspronkelijke oostvleugel. Bij de herbouw aan het eind van de 19de eeuw zijn vrijwel alle restanten van deze vleugel gesloopt. Alleen de oostelijke buitengevel zal nog de oorspronkelijke fundering bezitten. Ook zijn bij de aansluiting op de noordoostelijke toren nog fragmenten van het oorspronkelijke metselwerk bewaard gebleven. Dit deel is opgetrokken zonder een duidelijk herkenbaar metselverband.[6] Aangezien het metselwerk van de toren koud geplaatst is tegen dat van de oostvleugel zal de toren naderhand tegen de oostvleugel zijn geplaatst. Dit vormt tevens een aanwijzing dat het metselwerk van de oostvleugel ouder is dan de vroeg-16de-eeuwse herbouwfase.

Meer informatie over de bouwgeschiedenis is af te leiden uit de foto's uit van de herbouw na 1892. Daar is te zien dat een deel van de binnenpleinmuur en oostgevel is opgetrokken met stenen van een groter formaat dan elders op de foto. Dit grote formaat is ook terug te vinden in de zuidwand (scheidingsmuur met de aanbouw van de traptoren) van de vleugel. Dit deel zal dus nog stammen van voor de verwoesting van 1482.

In de oostgevel bevindt zich in het niet weer opgebouwde deel naast de nog bestaande privaatkoker het restant van een andere privaatkoker (afb. 45 en 89). Aangezien dit deel bij de herbouw provisorisch is hersteld in afwachting van definitieve herbouw, kan deze koker mogelijk tot het middeleeuwse kasteel worden gerekend.

Bij de herbouw in het begin van de 16de eeuw zal het bestaande metselwerk van een klamp zijn voorzien. Dat er sprake is van hersteld ouder metselwerk is ook af te leiden aan de forse steunbeer die tegen de binnenmuur van de oostvleugel is geplaatst (afb. 86). Mogelijk is bij het omtrekken van de muren in 1483 een deel van de fundering scheef getrokken.

Het voor de herbouw nog aanwezige deel van de oostgevel laat zien dat het verdiepingsvenster ten oosten van de traptoren zich niet op hetzelfde niveau bevindt als de vensters in de aangrenzende vleugel. Het lager uitgevoerde venster duidt erop dat ter plaatse van de verdieping twee etages waren in plaats van één. Bij de restauratie van Cuypers zijn beide etages, zowel de verdieping als de begane grond, in tweeën onderverdeeld.

Of en hoe de kelders overwelfd waren is uit de foto's en tekeningen niet af te leiden. Het ontbreken van de vele tussenmuren, zoals die bij de andere vleugels te zien zijn, duidt erop dat de oostvleugel waarschijnlijk was voorzien van een tongewelf in de lengterichting.

De traptoren met de ruimte naast traptoren

Het metselwerk van de oostgevel komt overeen met het grootste gedeelte van het kasteel. Tot aan de onderdorpels van de hoofdverdieping bestaat het metselwerk uit incomplete stenen en koppen.[7] Daarboven is een gedeelte in staand verband uitgevoerd. Aan de bovenzijde bestaat het metselwerk uit koppen en strekkenlagen. Op grond hiervan, en op grond van het ontbreken van duidelijke wijzigingen in het oorspronkelijke met-

[6] De baksteenformaten zijn: 28,5/30 x 13/14 x 6,5 cm, met een tienlagenmaat van 74 cm.
[7] De baksteenformaten zijn: 28/30 x 13/13,5 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 75 cm.

selwerk, is het metselwerk in het begin van de 16de eeuw te dateren. De vensteropeningen van de kelder en de hoofdverdieping zijn oorspronkelijk, zij het dat de dagkanten bij het herplaatsen van de kozijnen en diefijzers zijn aangepast. Ter plaatse van de eerste verdieping was er oorspronkelijk slechts één venster. Thans zijn er twee vensters boven elkaar geplaatst.

De oorspronkelijke functie van de vertrekken is thans niet meer te achterhalen. Op een aantal verdiepingen waren er haardpartijen (de bijbehorende schoorsteen is door diverse topografische tekenaars weergegeven). Dit wijst op een verblijfsfunctie.

De traptoren

Bij het begin van de herbouw in 1892 stonden er nog twee van de vier wanden van de voormalige traptoren. Hiervan is ook nog de oostelijke muur gesloopt. Op de voorafgaande opmetingstekeningen en op oude topografische afbeeldingen is te zien hoe de traptoren er oorspronkelijk uit heeft gezien. De hoofdvorm van de gereconstrueerde trap komt overeen met de eertijds aanwezige trap. De thans aanwezige openingen in de trapspil waren echter oorspronkelijk niet aanwezig. Gezien de vorm en detaillering van de trap zal de oorspronkelijke traptoren in zijn geheel in de 16de eeuw tot stand zijn gekomen. De constructie van de traptoren was versterkt met ijzeren trekstangen (afb. 30).

Op afb. 53 is de oostwand van de voormalige traptoren getekend. Hierop is te zien dat er bij de eerste verdieping tussen de beide bordessen een vlak tongewelf was, terwijl het gewelf verder als oplopend gewelf was uitgevoerd.

De zuidtoren (de Gevangenistoren)

De opbouw van het metselwerk van de zuidtoren komt overeen met algemene beeld (koppen en incomplete stenen ter plaatse van de begane grond, staand verband vanaf de hoofdverdieping, koppen en strekkenlagen in het bovenste deel van de toren).[8] Ook dit bouwdeel zal in de 16de eeuw tot stand zijn gekomen.

Bij de zuidtoren zijn aan de onderzijde twee, thans dichtgezette, openingen zichtbaar, waarvan de plaatsing en detaillering niet aansluit op de elders in de 16de eeuw toegepaste uitvoering. Wellicht vormen deze onderdelen het restant van het oorspronkelijke kasteel. Rondom de openingen zijn echter geen herkenbare sporen van herstellingen zichtbaar. Ook het metselwerk sluit aan op het overige metselwerk, dat in de eerste helft van de 16de eeuw tot stand is gekomen. Opvallend is dat de vensters of schietgaten niet voorkomen op de voor de restauratie vervaardigde opmetingstekeningen. Wel zijn de openingen te zien op de foto's van voor de herbouw van 1892-1910. Ook zijn ze te zien op de inrichtingstekening van de kelder (afb. 60b). Wellicht zijn bij de herbouw in het begin van de 16de eeuw de openingen zelf dichtgemetseld, maar wel de openingen in de gevel gehandhaafd. Dit zou verklaren waarom er geen bouwsporen rond de openingen in de gevel zichtbaar zijn.

De kelder, begane grond en de eerste verdieping zijn overwelfd, maar niet onderling met elkaar verbonden. Ze zijn elk vanuit een vertrek in de zuidvleugel ontsloten. Alleen

[8] Het baksteenformaat ter plaatse van de kelderverdieping is: 28 x 12,5/13 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 77,5 cm.

tussen de twee bovenste verdiepingen is een zeer smalle muurtrap. Voor deze muurtrap heeft men in de 16de eeuw het metselwerk zelfs verzwaard.

Opvallend is ook de getekende constructie van het gewelf in de toren. Op de tekening steekt namelijk de bovenzijde van het gewelf uit boven de versnijding in het metselwerk. In het midden ervan lijkt zich een opening te bevinden. Aangezien er op de tweede verdieping geen directe verbinding is tussen de zuidvleugel en de archieftoren, was hier wellicht in het gewelf een opening, waardoor men de hoger gelegen verdiepingen kon bereiken. In ieder geval was het wel mogelijk om de tweede verdieping van de toren te bereiken vanaf de galerij.

De vloerconstructie van de bovenste verdieping is thans niet meer met zekerheid te achterhalen. In de doorsnedetekening zijn twee balkgaten getekend, maar in het aanzicht geen. Dit zou betekenen dat er slechts één moerbalk was met daarop kinderbinten radiaalsgewijs.

De kelder zal voor opslag in gebruik zijn geweest, de begane grond en eerste verdieping zullen een woonfunctie hebben gehad, de tweede verdieping zal voor opslag hebben gediend en de derde verdieping zal, gezien de aanwezige duivengaten als duivenzolder in gebruik zijn geweest.

De zuidvleugel

In het metselwerk van de zuidgevel zijn drie zones te onderscheiden. Op de kelderverdieping bestaat het metselwerk uit koppen en incomplete stenen.[9] Alleen geheel aan de onderzijde van de muur ter plaatse van de versnijdingen zijn er strekken in het metselwerk. Mogelijk stamt dit deel van het metselwerk nog uit de periode van voor de verwoesting. Op de eerste verdieping is er sprake van staand verband. Aangezien dit beeld overeenkomt met hetgeen elders is vastgesteld is de gehele gevel in de 16de eeuw te dateren. De huidige gevelindeling komt overeen met hetgeen te zien is op foto's en tekeningen van voor de herbouw. Alleen is bij de vensters het metselwerk aangeheeld om de nieuwe kozijnen te kunnen plaatsen. Bij de meest oostelijke venstertravee is ook het metselwerk tussen de beide vensters vervangen. Alleen bij de grote erker zal een groter deel van het oude gevelmetselwerk zijn vervangen. Op deze plaats is op oude tekeningen en foto's op de eerste verdieping een deuropening zichtbaar. De huidige, zeer rijk uitgevoerde, erker zal de 19de-eeuwse vertaling zijn van de oorspronkelijke eenvoudige privaaterker (afb. 51).

De kelder heeft vier gekoppelde tongewelven. De beide oostelijke waren bij het begin van de herbouw ten dele ingestort (afb. 76). Opvallend is het ontbreken van een toegang. De kelders waren alleen toegankelijk vanuit de ridderzaalvleugel. Mogelijk was er een toegang in de traptoren, of ter plaatse van de oostvleugel waar op afb. 85 een opening in het keldermetselwerk is te zien. De kelders zullen voor opslag in gebruik zijn geweest.

Bij doorsnede A-B van afb. 53 is aan de westzijde een brede toegang tot de vleugel te zien. Op de plattegrond staat achter de deuropening een kruis gestippeld; de aanduiding van een gewelf. Op de doorsnedentekeningen zijn echter geen sporen te zien van

[9] De steenformaten ter plaatse van de kelder zijn: ? x 13 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 76 cm.

een gewelfaanzet. Ook zijn er geen sporen te zien van de eveneens op de plattegrond zichtbare scheidingsmuur ten oosten van het gestippelde kruisgewelf. Wel is op de detailopmetingstekening 67b de aanzet van het gewelf, inclusief de consoles te zien.

Door de plaatsing van de tussenmuur was de ruimte ten oosten ervan een regelmatige rechthoek. In de westwand is in het midden van de wand, ter plaatse van de huidige haardpartij, een deur aangegeven. De plaatsing van de huidige haardpartij zal dus niet op bouwsporen zijn gebaseerd.

Ter plaatse van het verdwenen gewelf boven de voormalige entree is een grote brede nis zichtbaar. Op de doorsnede G-H van afb. 55 is aan de zijde van de ridderzaal duidelijk een dichtgezette doorgang te herkennen. De brede doorgang, die zich hier heeft bevonden is dus in een latere fase dichtgezet.

Naast de toegang zijn twee vensters met zitbanken te zien. Aan de rechter zijde is een staande tand getekend, die de plaats van de verdwenen brandmuur aangeeft. Opvallend bij de brandmuur is dat deze op het gewelf stond in plaats van op één van de scheidingsmuren in de kelder. Deze plaatsing kan de instorting van het gewelf veroorzaakt hebben. Ook het gewelf ten oosten ervan is ingestort, zoals op de foto afb. 76 te zien is. In de buitengevel is ter plaatse van de brandmuur een balkgat getekend. De situatie aan de zijde van de binnenplaats is niet helder weergegeven. Hier zal zich ook een moerbalk hebben bevonden. Aan de andere zijde van de muur is een veel kleiner balkgat getekend. Het is mogelijk dat de indeling van de balzaalvleugel zich in twee fasen heeft ontwikkeld. Markant is dat de muur ter plaatse van de begane grond koud tegen de noordmuur (de gevel grenzend aan de binnenplaats) is geplaatst en dat pas ter plaatse van de eerste verdieping een staande tand zichtbaar is.

De kleinere van de twee ruimten zal de kemenade zijn geweest. Direct naast de brandmuur, aan de zijde van de grotere zaal bevindt zich de toegang tot de traptoren.

Op doorsnede E-F (afb. 54) zijn bij de twee grote vensters van de balzaal twee halve ontlastingsbogen zichtbaar. Mogelijk hebben beide bogen deel uit gemaakt van spitsboogvormige ontlastingsbogen boven de vensters, vergelijkbaar met de exemplaren in de ridderzaal. Aangezien de ontlastingsbogen zich direct onder de moerbalken bevinden hebben zich wellicht reeds kort na de bouw problemen voorgedaan, die ertoe noopten om een vlakkere ontlastingsboog onder de bestaande aan te brengen. Helaas is dit deel van het metselwerk voor de restauratie nooit gefotografeerd, zodat deze hypothese niet verifieerbaar is.

Bij het derde venster in de zuidwand is geen spitsboogvormige ontlastingsboog getekend. Mogelijk is er hier wel één geweest, maar is deze bij de reparaties aan het venster geheel vervangen. De detaillering van de vensters is oorspronkelijk vermoedelijk dus gelijk geweest aan de ridderzaalvleugel.

Ten westen van het meest oostelijke venster is op de doorsnede E-F van afb. 54 een verticale lijn te zien. Deze lijn zal de plaats van de scheidingsmuur aangeven. Links ervan is ter plaatse van de verdiepingsvloer het gat van een dunner dan de rest uitgevoerde balk te zien. Dit zal de strijkbalk zijn geweest, parallel aan de scheidingsmuur (afb. 54).

De indeling ter plaatse van de verdieping is vergelijkbaar met die van de begane grond. De deuropening in de zuidmuur correspondeert met de aan de buitenzijde zicht-

bare opening. Aan te nemen is dat de deuropening oorspronkelijk toegang gaf tot een uitgebouwd privaat.

Uit de ter beschikking staande gegevens is weinig af te leiden ten aanzien van de indeling van de tweede verdieping. Uit de opmetingstekening van de zuidgevel is wel af te leiden dat de uitgebouwde weergang toegankelijk was vanuit de zuidvleugel

De Ridderzaalvleugel

Het metselwerk van de zuidgevel van de ridderzaalvleugel wijkt enigszins af ten opzichte van het gebruikelijke patroon. Aan de onderzijde is ook hier het metselwerk uitgevoerd als koppen en incomplete stenen en aan de bovenzijde is het uitgevoerd als koppen- en strekkenlagen. In de tussenzone is hier echter geen staand verband, maar metselwerk zonder duidelijk verband.

De huidige gevelindeling komt overeen met de situatie van voor de herbouw.

De westgevel heeft wel het algemene beeld: beneden koppen en incomplete stenen, boven koppen en strekken en in het midden staand verband.[10] Een datering voor het metselwerk in het begin van de 16de eeuw is dan ook voor de hand liggend. De gevelopeningen bevinden zich in deze gevel op de plaats waar zich ook voor 1892 de gevelopeningen hebben bevonden.

De vleugel heeft, net als de rest van het kasteel, drie bouwlagen boven een van tongewelven voorziene kelderetage. Het meest zuidelijke deel van de kelder is voorzien van twee boven elkaar geplaatste tongewelven. Hierdoor heeft dit deel van de kelder een extra verdieping (zie doorsnede G-H op afb. 55. Deze kelderruimte is toegankelijk door middel van een opening in het onderste gewelf. De wanden van beide ruimten zijn grotendeels nog voorzien van hun originele pleisterwerk. In en op het pleisterwerk staan vele naamsvermeldingen uit met name de 18de en 19de eeuw. De keldervertrekken werden ontsloten door een kelderopening ter plaatse van de “tweede” traptoren. De plaats ervan is ook nu nog te herkennen als een nis in kelderruimte S32. Net als bij de zuidvleugel zullen de kelders van deze vleugel gebruikt zijn geweest voor opslag.

Van de vleugel met de ridderzaal zijn de buitengevels en een deel van de gevel aan de binnenplaatszijde bewaard gebleven. Sporen van een onderverdeling op de begane grond zijn zowel op de foto’s als op de opmetingstekeningen niet aangetroffen. Vermoedelijk heeft de zaal altijd als één grote ruimte gefunctioneerd. De west- en de zuidwand zullen een indeling hebben gehad, die overeenkomt met de huidige situatie. De noordwand was bij het begin van de restauratie vrijwel geheel verdwenen; de indeling is dus onbekend. De oostwand daarentegen was nog wel grotendeels bewaard gebleven. Sinds de restauratie is het metselwerk van deze gevel door pleisterwerk aan het zicht onttrokken. De tijdens de herbouw gemaakte tekening geeft een beeld van de indeling van deze gevel doorsnedeG-H op afb. 55. Uit tekening afb. 67 is op te maken dat geheel aan de noordzijde nog een venster was. Dit venster is dichtgezet op het moment dat in de noordwesthoek van het binnenplein de “tweede traptoren” verrees. Bij die gelegenheid is mogelijk ook de toegang tot de zaalvleugel geheel in de noordoosthoek tot stand gekomen.

[10] De baksteenformaten ter plaatse van de kelder zijn: 29/30 x 12,5/13 x 6,5/7 cm; tienlagenmaat 77 cm.

Bij de kleine nisvormige opening aan de linkerkant staat bij uit 1881 gedateerde tekening van De Stuers afb. 44b het woord 'piscina' geschreven. Dit zal de (correcte) interpretatie van de tekenaar zijn betreffende het bouwspoor.

Aangezien het metselwerk van dit deel niet onderzocht kon worden was het niet mogelijk om vast te stellen of deze verbouwing te dateren is gelijktijdig met de herbouw in het begin van de 16de eeuw, of dat het bouwsporen betreffen, die de sloop aan het eind van de 15de eeuw hebben overleefd. Aangezien de opzet van het venster overeenkomt met de in de 16de eeuw gerealiseerde vensters moet er rekening mee worden gehouden dat de dichtzetting (en dus ook de bouw van de tweede traptoren) jonger is dan het begin van de 16de eeuw. Voor de op tekening afb. 67 zichtbare sprong in het metselwerk van de oostwand van de Ridderzaal is geen verklaring te geven.

Ten zuiden van het dichtgezette venster bevindt zich de toegang tot het vertrek. Deze deuropening is opvallend groot (ca. 1,50 m breed en ca. 6 m hoog). Een dergelijke brede en verdiepingshoge deuropening geeft, tezamen met de grote hoge vensters en de aanwezige nissen, aan dat het vertrek een representatieve functie had.

Tegen de zuidwand bevond zich een haardpartij met een venster aan beide zijden, zowel op de hoofdverdieping als de eerste verdieping.

Op de in 1881 vervaardigde tekening van De Stuers 44b is aan de zijkant zelfs schematisch de doorsnede over de profilering van de schouwwang weergegeven. De schouwbalk ontbreekt echter al op dat moment. Aan te nemen is dat deze is verwijderd voor hergebruik elders. Het op deze tekening aangegeven restant geeft echter wel aan dat de huidige schouw aanzienlijk rijker is gedetailleerd dan oorspronkelijk het geval was.

Ter plaatse van de eerste verdieping zijn wel sporen van een onderverdeling aangetroffen (afb. 55). In ieder geval was de verdieping in twee vertrekken onderverdeeld. Waarschijnlijk was de eerste verdieping in meer vertrekken onderverdeeld.

De grote balkgaten in de muren geven aan dat de ruimten oorspronkelijk overspannen werden door een plafond van moer- en kinderbinten. Op de doorsnedetekeningen is een afstand getekend tussen de bovenzijde van de moerbalk en de versnijding. Hieruit is te concluderen dat de kinderbinten op de moerbalken waren opgelegd. Dit is in tegenstelling tot de zuidvleugel, waar de bovenkanten van de moerbalken gelijk liggen met de versnijding en de kinderbinten dus in de moerbalk waren ingelaten. Bij de balklaag van de eerste verdieping is de bovenzijde van de moerbalken gelijk aan de versnijding.

Op de begane grond waren de ontlastingsbogen boven de vensters uitgevoerd als spitsbogen. Het is opvallend dat het vertrek geen regelmatige indeling kende. Alleen de zuidwand met de twee vensters aan weerszijden van de grote haardpartij heeft een symmetrische opzet.

Bij de eerste verdieping is de toegang naar het in de westgevel uitgebouwde privaat voorzien van een rondboog, en voor zover na te gaan voorzien van een staafmotief in de dagkanten. Dit privaat loosde op de grote uitgebouwde koker tussen duiventoren en ridderzaalvleugel.

Aan de oostkant is in doorsnede G-H van afb. 55 op de eerste verdieping de aftekening van een wulfsel te zien, met erboven de sporen van een haardpartij. Aangezien ook tegen de zuidwand een haardpartij is geplaatst is aan te nemen dat de verdieping

ten minste in twee, en mogelijk in meer vertrekken was onderverdeeld.

Hoe de tweede verdieping was onderverdeeld is op grond van het thans ter beschikking staande materiaal niet te zeggen. Opvallend is wel dat er geen verbinding is tussen de vertrekken van de zuidvleugel en de rondgaande galerij. Deze is alleen toegankelijk geweest vanuit de Duiven- en Gevangentoren en vanuit de zuidvleugel.

De Ridderzaalvleugel heeft tezamen met de zuidvleugel het representatieve deel van het kasteel gevormd.

De Duiventoren

Het metselwerk van de duiventoren bestaat in zijn geheel uit koppen- en strekkenlagen.[11] De opbouw wijkt hiermee af ten opzichte van de ridderzaalvleugel. Mogelijk behoort de duiventoren tot een eerdere herbouwfase dan de ridderzaalvleugel. Vermoedelijk is de duiventoren gelijktijdig met de keukenvleugel opgetrokken, hoewel de lagenmaat enigszins afwijkt. Ook het ontbreken van de voor de ridderzaalvleugel en de zuidvleugel karakteristieke steigergaten duidt hierop. In de hoek tussen de ridderzaalvleugel en de duiventoren is een grote privaatkoker opgenomen. Deze koker is, voor zover na te gaan, zowel met de ridderzaalvleugel als met de duiventoren in verband opgetrokken.

De duiventoren is zodanig tegen het gevelmetselwerk geplaatst dat het deel van de ronding van de toren dat boven het metselwerk van de gevel uitsteekt, oversteekt ten opzichte van de binnenzijde van de toren. Daarom moest er in het dakvlak een hulpdraagconstructie worden aangebracht. De sporen ervan zijn nog zichtbaar in de opmetingstekening van A. Mulder (afb. 58 en 63). De constructie zal bestaan hebben uit balken, die in het dakvlak waren gelegd.[12]

Aan de zuidzijde van de toren, ter hoogte van het dak van het uitgebouwde privaat is een oudere daklijn zichtbaar. Hier bevond zich bij het begin van de herbouw het dak van de vorige erkeruitbouw. Ook de nog aanwezige console onder de erker getuigt van een oudere bouwfase.

De Duiventoren, waarvan het metselwerk vrijwel volledig bewaard is gebleven, bestaat uit vijf bouwlagen, met een koepelgewelf in de onderste drie. De kelder kreeg daglicht door middel va twee vensteropeningen. Tevens is er aan de westzijde een zeer lage en smalle opening (thans aan de buitenzijde dichtgezet). Welke functie deze opening heeft gehad kon niet worden vastgesteld. Het gebruik als schietgat of iets dergelijks kan op grond van de zeer bescheiden afmetingen als uitgesloten worden beschouwd.

---

[11] De baksteenformaten zijn: 28/29 x 12,5/13 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 77,5 cm.

[12] De baksteenformaten van de duiventoren zijn: 27 x 12,5/13 x 6,5 cm. Tienlagenmaat: 80 cm. Het voegwerk is driehoekig afgesmeerd.De bouwmuur (scheidingsmuur tussen de ridderzaal en de bibliotheekl heeft een tienlagenmaat van 78 cm. Baksteenformaten: 27/28 x kop niet te meten x 6/6,5 cm. Op ongeveer 2 meter hoogte begint het Cuypers I metselwerk.De bouwmuur is gemetseld in verband met het metselwerk van de toren. Het is niet eenduidig of de bouwmuur dan ouder is. In het metselwerk is 31 cm brede sleuf opgenomen. Hier ruste oorspronkelijk een balk van de kapconstructie in waar het metselwerk van het bovenste deel van de duiventoren op ruste. Aan de andere zijde van de bouwmuur (zuidzijde) is de bouwmuur opgetrokken met een tienlagenmaat van 72 cm. Gemetseld in wild verband. De baksteenformaten verschillen sterk: 27 /28,5 / 27,5 x 12,5 / 11 / 10,5 x 7 / 6,5 / 6 / 5,5 cm. In het metselwerk bevindt zich een 19 cm breed, opgevuld gat.
In de muur van de duiventoren zijn sleuven opgenomen, die circa. 70 cm hart op hart zijn. Dit zijn de sleuven van balken waar oorspronkelijk het oostelijke deel van de duiventoren op rustte. In de mortel waren de planken zichtbaar van het dakbeschot De onderste plank meet 16,5 x (iets minder dan) 3 cm.

De vertrekken van de begane grond en de eerste verdieping waren van een haardpartij voorzien. Ook ter plaatse van de begane grond zijn twee smalle en lage ventilatie? openingen aangebracht. De begane grond is ook voorzien van een wasbekken, hetgeen duidt op een hoog niveau van wooncomfort.

De eerste verdieping heeft een opbouw, die te vergelijken is met die van de begane grond.

De tweede verdieping heeft geen haardpartij en heeft een houten zoldering (doorsnede L-M op afb. 56).

De zolderverdieping is opvallend hoog; ongeveer vijf meter. De wanden van de toren zijn volledig voorzien van duivengaten. Alleen ter plaatse van het rookkanaal en de aansluiting van de brandmuur tussen de ridderzaal- en bibliotheekvleugel zijn geen duivengaten. Bij de aansluiting van de brandmuur is tevens te zien dat het metselwerk van de toren koud geplaatst is tegen dat van de brandmuur, hetgeen een aanwijzing is dat deze brandmuur wellicht de sloopwoede van de burgers van Woerden heeft overleefd.

Bij de herbouw van de ruïne in 1892-1910 is een tussenvloer aangebracht, waardoor de toren nu een extra verdieping telt. Ook de houten galerij is volledig het product van de herbouw.

De verschillende etages van de toren werden ontsloten door een spiltrap in de noordoosthoek. Opvallend is dat de toren oorspronkelijk vermoedelijk niet, zoals thans het geval is, vanuit de keukenvleugel toegankelijk was, maar alleen via de tussengang, die vanuit de ridderzaal toegankelijk is.

De bovenste verdieping, de duivenzolder, is ontsloten door een muurtrap. Deze eindigde oorspronkelijk bij de vloer van de duivenzolder. Sinds de restauratie is hier een gemetseld portaal.

De Bibliotheekvleugel/keukenvleugel

Het metselwerk van de buitengevels van de keukenvleugel was bij het begin van de herbouw vrijwel geheel bewaard gebleven. Aan de binnenpleinzijde echter was het grootste deel van het metselwerk verdwenen.

Het metselwerk van de vleugel bestaat uit koppen- en strekkenlagen.[13] Hiermee wijkt het metselwerk af ten opzichte van het zuidelijke deel van het kasteel. Ook wijkt hier de tienlagenmaat enigszins af ten opzichte van de andere muren van het kasteel (80 cm in plaats van 74 tot 77 cm). Op grond hiervan kan worden vermoed dat er sprake is geweest van een gefaseerde herbouw, waarbij de keukenvleugel met de duiventoren en de ingangstoren als eerste zijn hersteld.

Ook bij de keukenvleugel behoren alle gevelopeningen bij het oorspronkelijke werk, hetgeen aangeeft dat de keukenvleugel ook bij de 16de-eeuwse herbouwfase behoort. Alleen is in de westgevel onder het venster van de hoofdverdieping een grote inboeting zichtbaar. Deze inboeting is ook te herkennen op de foto's van voor de herbouw. Aan te nemen is dat de inboeting een herstelling in de 17de of vroege 18de eeuw zal zijn.

Of zich inwendig nog ouder metselwerk heeft bevonden kan op dit moment nog niet worden vastgesteld.

---

[13] De steenformaten zijn: 29/30 x 13 x 6/6,5 cm, met een tienlagenmaat van 80 cm.

De vleugel bestaat net als de overige woonvleugels van het kasteel uit drie bouwlagen boven een door een tongewelf overkluisde kelderverdieping. De verdiepingshoogten van deze vleugel wijken af ten opzichte van de rest van het kasteel. De begane grond is ongeveer twee meter minder hoog dan in de ridder- en zuidvleugel. De geringere hoogte kan duiden op een minder representatief gebruik van de vleugel.

Op de opmetingstekening van Mulder zijn in de kelder tegen de oostwand de sporen van een brede haardpartij te zien. Dit vormt een duidelijke aanwijzing dat deze kelder oorspronkelijk als keuken in gebruik is geweest.

Mulder gaf op de begane grond in de noordwesthoek een rechthoekige bak aan. Op de doorsnede P-Q en op opmetingstekening (afb. 56 en 66) is te zien dat deze bak toegankelijk was vanaf de begane grond. De functie van deze bak is onbekend. Mogelijk is het een cisterne of een grote waterput geweest.

Op diverse topografische tekeningen is bij de westwand van de bibliotheekvleugel een lange afvoerpijp zichtbaar, die zich bevindt ter plaatse van de vloer van de begane grond (afb. 3, 5, 8, 9, 11, 12 en 26). Een dergelijke grote pijp duidt erop dat zich in de achterliggende ruimte de keuken bevond.

Op de opmetingstekeningen zijn geen sporen te zien van een onderverdeling ter plaatse van de begane grond. Alleen bij doorsnede P-Q (afb. 56) is een verticale sleuf te zien op ongeveer twee meter uit de oostwand. Misschien is dit het restant van wat ooit een zeer grote keukenhaard is geweest. Mogelijk houdt ook het schuine bouwspoor boven de sleuf hiermee verband.[14]

De hiervoor beschreven sporen en de lagere verdiepingshoogte duiden erop dat hier de keuken ondergebracht was.

Op de eerste verdieping (die even hoog is als de eerste verdieping van de ridderzaal- en zuidvleugel) is de aftekening van een tussenmuur te zien (doorsnede P-Q op afb. 56).

Het vertrek ten westen van de scheidingsmuur was voorzien van een haardpartij, waarvan de resten bij het begin van de 19de-eeuwse herbouw nog te zien waren bij de zuidwand (zie plattegrond afb. 47).

In de noordwesthoek van het vertrek is een privaat. Boven het privaat bevindt zich een nis, vermoedelijk een opslagruimte.

Bij het oostelijke vertrek is het opvallend dat, behalve een balkgat boven de scheidingsmuur en waarschijnlijk een balkgat onder de deuropening van de tweede verdieping, er geen gat voor een strijkbalk zichtbaar is. Mogelijk is er een verband met de hiervoor veronderstelde keukenschouw.[15]

Op de tweede verdieping zijn op de tekeningen geen sporen te zien van een eventuele onderverdeling. Mogelijke tussenwanden zullen van hout zijn geweest.

De verschillende etages zullen ontsloten zijn geweest door de traptoren op de zuidoostelijke hoek. Opvallend in dit verband is dat de spiltrap in het metselwerk van de duiventoren slechts een beperkte rol gespeeld kan hebben bij de ontsluiting van de

[14] Opvallend aan dit spoor is dat de schuine ingehakte? sleuf aan de binnenzijde geheel gepleisterd is. Dit geeft aan dat het niet een gesleept rookkanaal is geweest.

[15] Bij de herbouw is in deze vleugel eveneens de keuken ondergebracht, doch in de kelder, in plaats van op de begane grond.

verschillende verdiepingen. Deze trap ontsluit in de eerste plaats de vertrekken van de duiventoren en heeft met de bibliotheekvleugel slechts op de eerste verdieping een verbinding.

De scheidingsmuur tussen de ingangspartij en de bibliotheekvleugel heeft aan beide zijden een versnijding. Dit duidt erop dat de poort tot dezelfde fase behoort als de herbouw van de bibliotheekvleugel.

De 'tweede traptoren'

De (trap)toren, die nog te zien is op de tekeningen van Roghman (afb. 1) is in de eerste helft van de 19de eeuw geheel verdwenen. Dit zal mede het gevolg zijn van het feit dat de buitenmuren van de toren slechts 30 cm zwaar (ter plaatse van de fundering) waren uitgevoerd. Tijdens het ontgraven van de resten zijn van de funderingsrestanten een foto en een tekening gemaakt (afb. 67 en 88). De toren stond voor een venster van de ridderzaal (afb. 67) en was dus een latere toevoeging.

Op de plattegrond is goed te zien dat de muren slechts steens zwaar waren uitgevoerd. Opvallend is dat in het metselwerkfragment in het midden van het bouwdeel een gemetselde koker was opgenomen, die loosde op een ten oosten daarvan gelegen put met een inwendige doorsnede van 1,10 meter. Deze put was volgens de opmeting 2,90 meter diep. De dunne buitenmuren (slechts 30 cm dik op funderingsniveau), het afvoerkanaal en het feit dat op oude topografische afbeeldingen een schoorsteen op dit bouwdeel staat getekend geeft aan dat het vermoedelijk niet om een traptoren handelt, maar om een "gewone" toren. Indien het al een traptoren is geweest zal deze, gezien het relatief dunne metselwerk vermoedelijk voorzien zijn geweest van een houten trap.

De door Cuypers aangetroffen afvoerkoker kan bij één of meer privaten hebben behoort. In dat geval moet er rekening mee worden gehouden dat de toren deels als privaattoren werd gebruikt. Vergelijkbare voorbeelden van een dergelijke oplossing voor het sanitaire probleem zijn, voor zover bekend nergens anders aangetroffen. De toiletten waren relatief luxueus uitgevoerd, mede gezien de opmeting van de doorsnede I-K (afb. 55). Hier blijkt dat de toegang tot het privaat van een kennelijk rijk gedetailleerde doorgang was voorzien.

Een tweede gegeven dat de interpretatie van de toren als traptoren onzeker maakt is de op de topografische afbeeldingen zichtbare schoorsteen. Deze geeft aan dat er in ieder geval één haardpartij moet zijn geweest. Wellicht was het bovenste vertrek van een haardpartij voorzien.

Geheel linksonder op de foto (afb 88) is nog net een klein stuk van de oude bestrating van het binnenplein zichtbaar. Te zien is dat de bakstenen van de bestrating in visgraatmotief zijn gelegd. Tevens kunnen we hieruit afleiden dat het niveau van de bestrating globaal gezien overeenkomt met de bovenzijde van de tongewelven.

De poorttoren

Het metselwerk van de poorttoren komt overeen met dat van de keukenvleugel.[16] Het metselwerk van de toren is ook in verband met dat van de keukenvleugel gemetseld,

[16] De baksteenformaten zijn: 27/29 x 12/13 x 6/7 cm, met een tienlagenmaat van 80 cm.

hetgeen aangeeft dat beiden tot dezelfde bouwfase behoren. Alle in het metselwerk opgenomen vensteropeningen behoren tot de oorspronkelijke opzet. Men heeft wel plaatselijk bij de herbouw de dagkanten hersteld.

De poorttoren telt vijf verdiepingen, waarvan de onderste drie voorzien zijn van een tongewelf. Opvallend bij de kelderverdieping is het gegeven dat de toren een ruimtelijke eenheid vormt met de kelder van de bibliotheekvleugel. Bij de herbouw onder leiding van Cuypers is de doorgang verkleind door het toevoegen van twee kasten. Net als de duiventoren is de poorttoren voorzien van kleine ventilatieopeningen, die een vormgeving bezitten, die aan schietgaten doet denken.

Op de begane grond en de eerste- en tweede verdieping zijn tegen de noordwand haardpartijen geplaatst. De vertrekken waren dus geschikt waren als verblijfsruimten. Op de bovenste etage zijn evenals bij de andere torens duivengaten in het metselwerk uitgespaard.

In de zuidoosthoek van de begane grond is op de plattegrond van Mulder een dichtgezette doorgang zichtbaar. Wellicht had dit vertrek een functie bij het toezicht houden op de poort.

Op de eerste verdieping is in de platte grond aan de buitenzijde eveneens een afschuining te zien. Vermoedelijk bevond zich hier eveneens een schuin geplaatste doorgang.

De ingangspartij

De poortdoorgang is ingeklemd tussen de reservoirtoren en de poorttoren. Op foto's van de ruïne is, voor zover na te gaan, te zien dat het metselwerk van het laatste restant van de ingangspartij in verband is opgetrokken met dat van de rechthoekige, uitspringende poorttoren. Geheel rechts op de doorsnede P-Q (afb.56) is nog het restant van de oude poort te zien. Te zien is dat het metselwerk ter plaatse van de verdieping een versnijding heeft van ongeveer een steen breed. Deze versnijding duidt erop aan dat het metselwerk van de poortdoorgang tot dezelfde fase zal hebben behoord als de latere keukenvleugel.

Van de oorspronkelijke toegang rest vrijwel niets meer. Bij het begin van de herbouw was vrijwel de gehele ingangspartij al verloren gegaan. Alleen de funderingen restten op dat moment nog. Het is waarschijnlijk dat bij de herbouw de nog bestaande funderingen eveneens zijn verwijderd. Hierdoor rest thans alleen nog een fragment van de verbinding tussen de toegangspartij en de ingangstoren.

Op de topografische afbeeldingen waar de poort nog in welstand is afgebeeld, is te zien dat onder de brug een deuropening is getekend. Deze deuropening ontsluit de kelderverdieping direct vanaf het grachtniveau. Een dergelijke constructie is ongebruikelijk bij een middeleeuws kasteel. Waarschijnlijk behoort het bij de 16de-eeuwse herbouw; het kan ook een latere wijziging zijn. Omdat het metselwerk in zijn geheel is verdwenen, kan dit niet meer na worden gegaan. Op tekening 33b is boven de poort een wapensteen te herkennen met het wapen van De Haar.

Op foto's gemaakt na de ontgraving is te zien dat de ruimte onder de poort was overkluisd door een tongewelf (afb. 82). Dit is ook te zien op de tekening van Van Hardenbergh (afb. 29). Opvallend is dat op deze tekening te zien is dat de poortruimte zelf in tweeën is onderverdeeld. In de lengterichting van het tongewelf is een muurtje

gemetseld, die een verhoging voor het westelijke deel vormt. Het restant van deze scheidingsmuur is te zien op de foto's bij het begin van de werkzaamheden (afb. 80). Dit duidt erop dat de poortdoorgang breder was, maar naderhand is versmald.

De poort zelf is vanaf het binnenplein goed te zien op afb. 32. Deze muur met verhoging is ook te zien op een vroeg-19de-eeuwse tekening (afb. 29). Hierdoor is het vloerniveau bij het westelijke deel ongeveer één meter hoger dan bij de doorgang zelf. De muur zal geplaatst zijn op het moment dat de toegang tot het kasteel is versmald. Welke functie deze verhoging heeft gehad is niet meer vast te stellen.

Aangezien in de voorgevel een venster met roedenverdeling is geplaatst zal deze verkleining van de poort vermoedelijk in de 18de eeuw hebben plaatsgevonden.

Op de tekening van De Beijer (afb. 8) is de constructie van de poort nog te zien. Aan weerszijden van de doorgang zijn de doorvoeren van de ophaalkabels van de ophaalbrug nog te zien. Op een tekening van Van Hardenbergh uit de eerste helft van de 19de eeuw (afb. 29) is de constructie van de poort goed te zien. In een teruggeplaatste nis zijn de twee hijsgaten voor de kettingen goed te herkennen. In het teruggeplaatste metselwerk is de eigenlijke poortdoorgang te zien. Wat hierbij opvalt is dat deze asymmetrisch ten opzichte van de ophaalbrug is geplaatst. Dit heeft wellicht te maken met het eventueel verkleinen van de poortdoorgang.

Tegen de hiervoor geopperde hypothese van een naderhand versmalde toegang tot het kasteel pleit hetgeen te zien is op tijdens de opgraving genomen foto's van de brugpijlers (afb. 96). Deze lijken een breedte te bezitten, die overeenkomt met de breedte van de brug vlak voor het verval in de 18de eeuw. Mogelijk heeft de voorganger van deze brug geen zichtbare sporen nagelaten (de oorspronkelijke brug kan in zijn geheel in hout uitgevoerd zijn geweest). Aangezien alle sporen hiervan bij de herbouw aan het eind van de 19de eeuw zijn verdwenen zal deze vraag waarschijnlijk nooit worden opgelost.

Op meerdere topografische afbeeldingen is te zien dat de brug bestaan heeft uit drie gemetselde bogen en vermoedelijk twee houten gedeelten. Ook is te zien dat in de brugpijlers nestelgaten zaten. Deze nestmogelijkheden pleiten voor een datering van de brugpijlers bij de vroeg-16de-eeuwse herbouwfase. Ze waren vermoedelijk de inspiratiebron voor de vogelgaten, die Cuypers heeft toegepast bij de nieuw gebouwde toegang aan de oostzijde van het kasteel.

De funderingen van de drie brugpijlers zijn te zien op foto (afb. 96). Op deze foto is echter direct naast de poorttoren nog een vierde brugpijler te zien. Het deel vlak voor de poorttoren zal dus een vaste houten brug zijn geweest, en het deel direct ten oosten van de poorttoren de ophaalbrug.

Opvallend is dat de poortruimte zelf wel de breedte heeft, die men bij een kasteel met de afmetingen van De Haar zou verwachten. Ook zijn nog net de ribloze kruisgewelven te zien, dat de ruimte overspanden. De oorspronkelijke poortdoorgang was breder was en is in een latere fase is versmald tot zijn huidige omvang.

Zeer opvallend is dat er tussen de poortdoorgang en het ernaast gelegen deel een hoogteverschil is van ongeveer één meter. De reden van dit verschil is thans niet meer te achterhalen. Mogelijk is er een relatie met de naastgelegen ruimten.

Aan de rechterzijde van de doorgang bevindt zich een deuropening naar de reservoir-

toren. Aan de linkerzijde zijn drie nisvormige openingen, waarvan het niet bekend is waartoe deze dienden.

Op de tekening van Van Hardenbergh uit de eerste helft van de 19de eeuw (afb. 32) is nog het restant van de spitsboog van de verkleinde toegang te zien. Boven in de boog zat een natuurstenen sluitsteen.

Op dezelfde tekening is zeer duidelijk aan de rechterzijde van de poort een verticale naad getekend, bij de dagkant van de poortdoorgang. Dit wijst erop dat het bouwdeel met de poortdoorgang van jongere datum is dan de reservoirtoren. Aan de andere zijde (de westzijde) tekent zich een dergelijke naad niet af. Dit zou kunnen betekenen dat de poortdoorgang tot dezelfde bouwfase behoort als de keukenvleugel. Zoals uit de beschrijving van de reservoirtoren volgt is deze ouder dan de ringmuur en is ook hier het aansluitende metselwerk jonger dan de reservoirtoren. Vermoedelijk was de reservoirtoren het oudste deel van het kasteel, waarvan nog metselwerk overeind stond.

Op de tekeningen met de entreepartij is niet de verspringing te zien, die naar aanleiding van de plattegrond is te verwachten. De gevel lijkt zich in één lijn te bevinden met de toren en de keukenvleugel. Dit beeld is onder andere ook te zien bij Roeland Roghman, die als een zeer betrouwbaar tekenaar bekend staat (afb. 8). De situatie met een sprong in de plattegrond is wel te zien op de tekeningen van Van Hardenbergh. Mogelijk is de entree in de eerste helft van de 17de eeuw gewijzigd, waarbij de gevel geplaatst is tussen de hoek van de reservoirtoren en de hoek van de keukenvleugel.

De reservoirtoren

Deze toren was bij het begin van de herbouw nog voor slechts een kwart bewaard gebleven. Op een oude foto 71 is te zien dat het fragment van de reservoirtoren geheel is vrijgegraven. Deze is dus niet door het vrijgraven ingestort. Vermoedelijk is besloten tot afbreken op het moment dat de onderaardse gang tussen het kasteel en het toekomstige chatelet werd aangelegd.

Op foto's van de oude toestand lijkt het metselwerk van de oostelijke weermuur koud geplaatst tegen de toren. In feite is er op de foto's een tussenruimte zichtbaar tussen de weermuur en de toren. . Ook is op de opmeting van Mulder/Cuypers te zien dat de toren los staat ten opzichte van het overige metselwerk. Dit wijst er op dat de toren ouder is dan de aansluitende ringmuur Dit was ook de mening van Cuypers. Zij melden namelijk dat de reservoirtoren het oudste deel van het kasteel is.

Deze toren zal dan bij de herbouw in het begin van de 16de eeuw zijn verhoogd met één verdieping. Op oude foto's is hiervan de horizontale naad in het metselwerk nog te herkennen ter plaatse van de overgang van de tweede naar de derde verdieping (afb. 69, 70 en 71). De ophoging bevat de nestmogelijkheden, die ook bij de andere torens zeer karakteristiek zijn. Op de overgang van de tweede verdieping naar de derde verdieping heeft het metselwerk een versnijding van twee a drie stenen. Tevens is op foto's van het exterieur op deze plaats een horizontale naad te zien. Deze twee aspecten doen vermoeden dat men bij de herbouw in het begin van de 16de eeuw heeft besloten om de oorspronkelijke toren te verhogen met een "duiven"verdieping.

Op de voor de sloop gemaakte foto's is te zien dat zich in de westmuur van de toren een toegang tot de kelder bevond (afb. 80). Het is helaas niet mogelijk om vast te stel-

len of deze doorgang tot de oorspronkelijke opzet behoort, of dat het een latere toevoeging betreft.

Op de begane grond bevond zich in de oostwand een haardpartij met aan weerszijden een nis (afb. 46). Deze haardpartij met rijk gedecoreerde schouwbalk is in intacte toestand te zien op de tekening van Van Hardenbergh (afb. 29). Op de opmetingsplattegronden en op foto afb. 80 is te zien dat net als de begane grond ook de eerste en tweede verdieping een met nissen geflankeerde haardpartij hadden.

Op foto 68 en 81 is te zien dat de kelder, begane grond, eerste en tweede verdieping voorzien waren van tongewelven. Op de foto's genomen van de muurrestanten is echter geen duidelijke, oorspronkelijke aansluiting van het gewelf op de muur zichtbaar. De gewelven kunnen dus ook secondair zijn.

De noordvleugel

Van de noordvleugel rest sinds de restauratie van 1892-1910 niets meer. De aanleg van de verbindingsgang tussen kasteel en chatelet zal de reden zijn geweest dat het metselwerk van deze vleugel, inclusief de fundering is verwijderd. Aan te nemen is dat de niet voltooide vleugel, waarvan de resten nog te zien zijn op de foto's van voor de restauratie, het product was van de herbouw uit het begin van de 16de eeuw.

2.2 CONCLUSIE

Algemene opmerkingen ten aanzien van het metselwerk

Het bestaande metselwerk van voor de herbouw van 1892-1910 vormde geen geheel. Het was zeer rommelig uitgevoerd met veel hergebruikt materiaal. De belangrijkste overeenkomst is dat het aangetroffen baksteenformaat overal vrijwel hetzelfde is; 28/30 x 13/14 x 6/7 cm met een tienlagenmaat die varieert tussen de 74 en 76 cm. Slechts bij de ingangstoren en de noordwestvleugel is sprake van een afwijkende lagenmaat: 80 cm. Bovendien was het metselwerk van het noordwestelijke deel van maaiveld tot bovenzijde uitgevoerd met strekken- en koppenlagen. Elders bestond het metselwerk uit drie zones: ter hoogte van het maaiveld zeer onregelmatig met koppen en incomplete stenen; vanaf de eerste verdieping overwegend in staand verband; het bovenste deel van de gevel met koppen en strekken.

Het relatief grote steenformaat doet een aanzienlijk oudere datering vermoeden dan het begin van de 16de eeuw. Toch kan het metselwerk op grond van in ieder geval historische argumenten niet veel eerder worden gedateerd. Het is aan te nemen is dat in 1482 in ieder geval grote delen van de buitengevels zijn gesloopt. Aangezien vrijwel geen bouwsporen in de oude (buiten)gevels zichtbaar zijn moet het metselwerk dus van na die tijd dateren. Duidelijke sporen van oudere bouwdelen zijn alleen bij de oostvleugel en reservoirtoren aan te wijzen. Op grond van deze sporen kan worden aangenomen dat, met uitzondering van de reservoirtoren (en wellicht kleine gedeelten van de binnengevels) het gehele kasteel opnieuw is opgetrokken bij de herbouw in het begin van de 16de eeuw. Hierbij is de herbouw mogelijk gefaseerd uitgevoerd, waarbij de ridderzaalvleugel en de zuidvleugel met de gevangentoren als eerste zijn gerealiseerd. Kort

daarna zal het noordwestelijke deel van het kasteel zijn toegevoegd. Wellicht heeft men door doelbewust met een groot formaat baksteen te metselen een hoge ouderdom van het kasteel willen suggereren.

Het laatste restant van de oostvleugel is vermoedelijk ouder dan de 16de eeuw. Het metselwerk van de riddertoren is namelijk koud geplaatst tegen dat van de oostvleugel, hetgeen duidt op een bouwfasering. Ook wijkt het metselwerk van de oostvleugel enigszins af ten opzichte van de rest van het kasteel. Verder is op foto's van de ontgraving te zien dat de kern van de wanden van de oostvleugel bestaat uit ouder metselwerk.

Deze conclusie dat het metselwerk vrijwel geheel 16de-eeuws is. wordt versterkt door de toegepaste detaillering van vensters. In deze context zijn de "schietgaten" in de kelder van de zuidvleugel opvallend. Deze kruislings geplaatste openingen zijn weliswaar gedetailleerd als schietgaten, maar zijn voor geschut totaal ongeschikt. Ze zijn voor zover bekend uniek in Nederland. Mogelijk waren het nestgelegenheden voor eenden.[17]

De Haar als 16de-eeuws kasteel

Het huidige kasteel De Haar is vrijwel geheel het product van de herbouw in de eerste helft van de 16de eeuw. Gezien de grote omvang van het huis is het niet voor de hand liggend om aan te nemen dat het kasteel in één korte herbouwperiode tot stand is gekomen. In het metselwerk van de 16de eeuw zijn tussen de verschillende bouwdelen geen grote verschillen aangetroffen. Alleen het metselwerk van het noordwestelijke deel, inclusief Duiventoren en ingangstoren wijkt enigszins af. Vermoedelijk behoren deze bouwdelen tot een tweede uitvoeringsfase, die kort na de herbouw van de zuidvleugel en ridderzaalvleugel werd gerealiseerd. Het laatste deel van de herbouw, het noordoostelijke deel van het kasteel, is uiteindelijk pas bij de herbouw aan het eind van de 19de eeuw tot uitvoer gekomen.

Een van de bijzonderheden van het kasteel is de rondgaande uitgebouwde weergang. Op de foto's van de zuid- en westgevels ter hoogte van de galerij is in het metselwerk slechts een (dichtgezette) deuropening te zien. Ook is op geen enkele foto een spoor te herkennen van eventuele andere dichtgezette deuropeningen. Het is dus aan te nemen dat de galerij rond het kasteel alleen diende als rondgang en niet, zoals veelvuldig in de literatuur wordt vermeld, bedoeld was de vertrekken te ontsluiten. Deze weergang verbindt, voor zover na te gaan op oude afbeeldingen, alleen de torens onderling en lijkt geen functie te hebben in de eventuele ontsluiting van de vertrekken op de tweede verdieping. Wel had de weergang ronde openingen aan de buitenzijde, die mogelijk de suggestie van schietgaten dienden te wekken.

Gezien de vormgeving ervan doet hij sterk denken aan een hordijs. De geheel uitgebouwde constructie moet echter bij een eventuele belegering zeer kwetsbaar zijn geweest en zal dus alleen een decoratieve functie hebben gehad om het kasteel een weerbaar uiterlijk te geven. Dit past in een beeld, waarbij het kasteel een grote weerbaarheid moest uitstralen. Een dergelijke houten galerij langs de dakrand is in Nederland vrij uniek.[18]

---

[17] Tijdens het onderzoek is op verschillende plaatsen een grote hoeveelheid mosselschelpen en takjes aangetroffen. Ook bleek tijdens het onderzoek dat op één plaats een eend aan het broeden was (afb. 106).

[18] Hoewel De Haar hiermee een van de grootste voorbeelden was zal het niet uniek zijn geweest, zo heeft bijvoorbeeld huis Liesveld bij Nieuwpoort ook een uitgebouwde weergang en is mogelijk vergelijkbaar met De Haar.

De niet functionele elementen, zoals de houten weergang, de zware ronde torens zonder wezenlijke defensieve onderdelen en de onbruikbare schietgaten, geven aan dat het kasteel niet gebouwd zal zijn ten behoeve van de verdediging. Behalve de relatief zware muren zijn er geen sporen, die erop duiden dat het kasteel een militaire functie zou kunnen vervullen. De muren konden in het begin van de 16de eeuw geen weerstand meer bieden aan het vuurgeschut en de schietgaten ontbreken. Het kasteel is niet meer herbouwd voor de verdediging maar diende met een defensief uiterlijk de machtspositie van de kasteelheer te onderstrepen.

De Haar was sterk gericht op het wooncomfort. Dit blijkt uit het grote aantal schouwen. In het totaal kon het bestaan van 20 exemplaren met zekerheid worden vastgesteld en voor zes andere exemplaren zijn sterke aanwijzingen.[19] Verder zullen er, gezien de opzet van het gebouw, nog meer schouwen geweest. Het totale aantal mag geschat worden op 30 à 35. Dit is aanzienlijk meer dan bij de meeste 16de-eeuwse kastelen in Nederland.

Ook waren er relatief veel privaten en waterbakken.

Bovendien was het kasteel zeer groot met veel op representatie gerichte vertrekken. De twee belangrijkste zalen waren in het zuidwesten van het kasteel; de ridderzaal en de balzaal.

De balzaal heeft pas zijn huidige omvang gekregen door Cuypers. Der oorspronkelijke zaal was aanzienlijk kleiner en was oorspronkelijk verdeeld door een brandmuur met haardpartijen aan beide zijden. Aan de westzijde was het schuine deel door een muur afgescheiden. Het noordelijke deel ervan vormde een toegangsportaal voor de beide zalen. Dit portaal was rechtstreeks vanaf de binnenplaats toegankelijk en had een kruisgewelf, volgens de tekeningen van Mulder. In een latere fase is de doorgang naar de ridderzaal dichtgezet en mogelijk vervangen door de deur ten zuiden van het portaal. Een dergelijke entree duidt net als de twee grote zalen op een pretentieus concept.

Een laatste opmerkelijk aspect is te vinden in de vijf torens. Hoewel zij verschillend in uitvoering zijn, hebben ze een gelijke opbouw. De lager gelegen verdiepingen hebben gewelven en haardpartijen. Het is ongebruikelijk dat in de torens de verschillende verdiepingen voorzien zijn van gewelven. Gewoonlijk heeft alleen de kelderetage een gewelf en hebben de hogere verdiepingen houten vloeren. Dit duidt op het gebruik als woonruimte. Het bovenste gedeelte van de torens diende als duiventoren. Deze drie elementen, overwelvingen, haardpartijen en duivengaten, zijn tezamen binnen Nederland verder niet te vinden.

De entreepartij heeft voor die tijd (begin 16de eeuw) een zeer moderne inrichting met een hoofdtoegang op de hoofdverdieping en een tweede (dienst)ingang voor de kelder. Dergelijke constructies zijn gebruikelijker in de 17de eeuw.

---

[19] Op basis van de foto's, topografische en opmetingstekeningen kon worden vastgesteld dat de Gevangenistoren en de Duiventoren twee haardpartijen hadden, de poorttoren drie, en het restant van de noordtoren één. Bij de reservoirtoren zijn twee haardpartijen met zekerheid vastgesteld, terwijl het bestaan van een derde kan worden aangenomen. De verdwenen "tweede traptoren" zal in ieder gevel van één haardpartij voorzien zijn geweest. Bij de bibliotheekvleugel kon het bestaan van twee haarden worden vastgesteld, terwijl er zeer waarschijnlijk in ieder geval nog één moet zijn geweest. Bij de ridderzaal konden drie haardpartijen worden vastgesteld. De balzaalvleugel heeft tenminste één haardpartij gehad en zeer waarschijnlijk nog drie andere. Uit de opmetingstekeningen blijkt dat in de ruimte naast de grote traptoren in ieder geval twee en waarschijnlijk drie exemplaren waren.

Het architectonisch gebruik van primair defensieve elementen, tezamen met de voor Nederlandse begrippen uitzonderlijke opbouw en structuur van het kasteel doet vermoeden dat we hier in de eerste plaats niet hebben te maken met een “traditioneel” kasteel dat gericht is op de verdediging, maar dat er meer gedacht moet worden aan bouwwerk dat primair gericht is op representativiteit en uitstraling. Vermoedelijk heeft de bouwheer door het optrekken van een kasteel met al zijn middeleeuwse onderdelen de uitstraling van macht vorm hebben willen geven. Dit zal een symboolwerking hebben gehad voor diegenen die enige decennia daarvoor hebben getracht om definitief met zijn familie af te rekenen.

Al de hiervoor genoemde elementen lijken in de eerste plaats te wijzen op de behoefte van de bouwheer aan een hoge mate van uitstraling. De archaïsche vormentaal is daarbij duidelijk gebruikt. De verwoesting van het kasteel enige decennia ervoor kan hiermee verband houden.

Aan het eind van de 19de eeuw is wederom het kasteel met een niet-functionele vormentaal hersteld, vooral om van de grootsheid van de eigenaren en hun voorzaten te kunnen getuigen.

2.3 BOUWGESCHIEDENIS

Het geslacht Van de Haar

De omgeving van De Haar, de oude cultuurgronden rond Harmelen en Vleuten op de stroomrug, waren mogelijk reeds in de Karolingische tijd bewoond. De veengebieden ten westen hiervan waren al voor het jaar 1200 ontgonnen. Waarschijnlijk ging een geslacht van voortrekkers in deze ontginning zich naar hun nieuwe woonplaats noemen. De oudste vermelding van een Van de Haar, Werner genaamd, dateert uit 1247. Rond 1300 bezat een heer Werner (Willemszoon) van de Haar diverse gerechten in deze venen, zoals de Haar zelf, Breudijk, Spengen en Kockengen. Als deze Werner dezelfde is als Werner van de Lage Haar, genoemd in 1298 en 1307, dan is het mogelijk dat hij daar gewoond heeft. De Lage Haar is het terrein ten westen van het huidige kasteel. Werner zal hooguit een versterkte boerenhoeve bewoond hebben. Hij moet zijn overleden voor 1309.

Rond 1350 wordt weer een Werner van de Haar vermeld. Hij stond borg voor heer Gijsbrecht (van Zuylen) van Abcoude en was verwant aan Gijsbrecht van Nijenrode. Van deze Werner is het oudst bekende zegel met de drie ruiten van De Haar (1353 en 1359). Op grond van het wapen veronderstelt men dat het geslacht Van de Haar een jongere tak was van de heren van Woerden en verwant aan het geslacht Uittenham.

De heren Van de Haar mochten ook belangrijke overeenkomsten medebezegelen, zoals de bekende Stichtse Landbrief van 1375. Zij waren daarbij telkens onder de laatsten, terwijl de heren Van Zuylen onder de eersten hoorden, direct na de hoogste edelman Jan van Montfoort.

Het kasteel in de 14de eeuw

Over de vroegste geschiedenis van kasteel De Haar is weinig bekend. De oudste schriftelijke vermelding, niet op de Lage Haar maar op de huidige lokatie het Haarveld, stamt uit 1391. Deze was een herhaling uit een verloren gegaan archiefstuk dat de periode 1371-1378 besloeg. Het huis was in deze periode nog van het geslacht Van der Haar.

Over de grootte en de opbouw van het toen aanwezige kasteel is niets bekend. Het is niet waarschijnlijk dat het toen al grotendeels dezelfde plattegrond had als het kasteel voor de herbouw. Zonder nader destructief onderzoek is hierover geen zekerheid te verkrijgen.

Het geslacht Van Zuylen

Het geslacht Van Zuylen had zich al vroeg ontwikkeld tot het aanzienlijkste in Utrecht. De hoofdtak werd Van Abcoude genoemd, naar het grote slot aldaar. Ook stichtte deze tak Duurstede en voelde zich machtig genoeg om Wijk in 1300 stadsrechten te verlenen. Deze tak stierf in mannelijke lijn uit rond 1400; de erfgenaam Jacob van Gaasbeek moest zich gewonnen geven in de machtsstrijd met de Utrechtse bisschop en alles aan hem nalaten. Deze bisschop, David van Bourgondië, vestigde zich meteen in 1459 op kasteel Duurstede. Hij had conflicten met de stad Utrecht, maar ook met zijn tegenkandidaat, de domproost Gijsbrecht van Brederode. Na 1470 hield hij deze Van Brederode

enige jaren op Duurstede vast. Walraven van Brederode was als heer van Vianen zijn leenman, maar ook de leenheer van De Haar. Een bastaardzoon van domproost Gijsbrecht was drost van Vianen.

Een jongere tak Van Zuylen was sinds 1348 ingetrouwd op huis Harmelen, een leen van de Paulusabdij, en was ook heer van Zevender. De oudste zoon van de vijfde generatie, Dirck van Zuylen, werd in 1435 met huis Harmelen beleend. Hij was het jaar ervoor getrouwd met Josina van de Haar. Zij erfde in 1440 De Haar van haar kinderloos over broer Werner. Vermoedelijk heeft dit echtpaar Van Zuylen-De Haar sindsdien domicilie gekozen op De Haar, want hun jongere zonen Gijsbrecht en Warner deden afstand ten behoeve van hun oudste broer Dirck van *'alle den huysraet op't huys te Haer bij haerl. vader achtergelaten ao 1460.*' Mogelijk is het echtpaar Van Zuylen-De Haar al in de periode 1440-1449 begonnen met een grote bouwcampagne op De Haar, maar waarschijnlijk is pas de volgende generatie aan de slag gegaan.

Hun oudste zoon Dirck van Zuylen erfde in 1449 huis De Haar van zijn moeder (al zal zijn vader het levenslang vruchtgebruik hebben gehad) en in 1460-61 huis Harmelen van zijn vader. Dat is rond het tijdstip dat de grote stamsloten van de Van Zuylens, namelijk Abcoude en Duurstede, in bezit van de bisschop kwamen. Dirck besloot kennelijk om van De Haar zijn hoofdzetel te maken, want met toestemming van de abt van de Paulusabdij maakte hij van Harmelen een achterleen van De Haar en deed dit in 1462 over aan zijn jongere broer Gijsbrecht.

Het kasteel in de 15de eeuw

Het kasteel had voor de verwoesting in 1482 vermoedelijk reeds de omvang waarin het werd herbouwd in de 16de eeuw. Een dergelijk groot kasteel kan alleen zijn gerealiseerd door een bouwheer die tot de rijkste en belangrijkste geslachten van het Sticht konden worden gerekend. De hiervoor genoemde Dirck van Zuylen trouwde met Elisabeth van Zuylen van Nijevelt. Waarschijnlijk is dit echtpaar verantwoordelijk voor de uitbreiding van De Haar tot de huidige omvang. Mogelijk is het verloren gegane Abcoude het voorbeeld geweest wat betreft de afmeting en het grondplan, een onregelmatige veelhoek.

Gezien de onregelmatige opbouw van de plattegrond is bij de herbouw gebruik gemaakt van de bestaande funderingen. Wellicht zijn de poorttoren en de duiventoren bij de herbouw toegevoegd. Slechts de funderingen en kleine delen van het opgaande werk zullen thans nog van dit kasteel resteren. Tot aan de herbouw vanaf 1892 bestond bovendien nog de reservoirtoren grotendeels uit metselwerk van voor 1482.

Oorlog en de verwoesting in 1482

In 1477 sneuvelde Karel de Stoute en bisschop David van Bourgondië was zijn beschermer kwijt. Meteen laaiden de conflicten in Utrecht weer op; hierbij deden zich invloeden uit Gelre en Holland (de Hoekse en Kabeljauwse twisten) zich gelden. De gebroeders Van Zuylen waren op de hand van Jan van Montfoort, de gezworen vijand van de bisschop en dus van de (Bourgondische) Hollanders. Er werd over en weer eindeloos geplunderd. In 1482 hield de Hollandse stadhouder een grootscheepse strafexpeditie tegen de gebroeders Van Zuylen en hun uitvalsbasis. Onder dreiging van 4000 ruiters

en zwaar geschut werd Harmelen op 14 juli overgegeven. De bezetting telde 22 man. Het huis van Gijsbrecht werd geplunderd en in brand gestoken. Daarna, op 16 juli, werd het huis van Dirck, De Haar, belegerd. De Utrechters wilden heer Dirck niet helpen het huis te ontzetten, ook al had hij vele functies in het stadsbestuur vervuld en had hij beloofd De Haar te 'bewaren to behoef der stadt van Utrecht'. Het geschut werd opgesteld en daadwerkelijk afgeschoten. De muren bleken niet meer bestand tegen de toegenomen vuurkracht. Daarbij viel een dode; de resterende 39 man gaven zich over. De Haar werd geplunderd en in brand gestoken. Nog diezelfde dag verscheen heer Dirck te Utrecht in de raad en herinnerde eraan dat de schade door de stad gedragen diende te worden. Op 24 juli kreeg hij toestemming om ten eigen bate 'op onsen vyanden te moigen roven ende die te vanghen'. Omwonenden van De Haar hadden onder meer een toevlucht gezocht op het nabij gelegen huis Ter Mije, 'een goet huys by die Haer staende, dat was wat gebolwerckt'. Tijdens de onderhandeling over de overgave werd een belegeraar vanaf het huis doodgeschoten. Het huis werd stormenderhand ingenomen, de 23 man bezetting werden doodgeslagen en het huis werd in brand gestoken.

Om hernieuwde plundertochten vanuit Harmelen en De Haar te voorkomen, gaven de zes grote Hollandse steden opdracht om deze twee kastelen te verwoesten. De burgers van Woerden namen deze taak op zich, in ruil voor een vermindering van oorlogsbelasting. Men kocht in Gouda extra materiaal, namelijk bijlen en 200 pond kruit. Voor bewapening is dat nogal veel, voor de sloop van twee kastelen is dat nogal weinig. Aangezien de ontwikkeling van de vuurwapens nog niet zo ver gevorderd was dat de wachtposten van 20 man voorzien waren van vuurwapens is het aan te nemen dat het kruit bestemd was om het kasteel te slopen. Vermoedelijk was het kruit bestemd voor het slopen van de torens die, in tegenstelling tot de rechte muren van de bebouwing door hun solide vorm veel moeilijker waren om te trekken. De toegangswegen werden bezet en met 300 man trok men op om het karwei zo snel mogelijk te klaren. De grootste groep zal naar De Haar zijn gegaan, omdat dat het grootste was. Bij elk van beide kastelen was een deskundige met zes 'vysels omme die muren ter neder te vyselen', vermoedelijk een soort dommekrachten. Wellicht is alleen bij de torens kruit gebruikt, omdat deze veel moeilijker met touwen en vijzels om te halen zijn. Vermoedelijk vanwege de haast vielen er vijf doden onder het neerstortend puin. Na een dag en een nacht was het destructieteam weer terug in Woerden.

De archiefgegevens maken niet duidelijk in hoeverre alle muren van De Haar zijn omgetrokken. Uit de analyse van het metselwerk is echter gebleken dat in ieder geval alle buitengevels (met uitzondering van de reservoirtoren) zijn omgetrokken en dat waarschijnlijk ook het merendeel van de binnengevels is verwoest.

Herbouw circa 1500-1550

Over de herbouw is uit schriftelijke bronnen vrijwel niets bekend. Aangenomen wordt dat pas in het begin van de 16de eeuw (na de belening van Dircks zoon Steven in 1503) werd begonnen met herbouw, omdat Dirck van zijn leen ontheven was na de inname van Vianen in 1482, ook al was hij daar niet bij betrokken. Het is echter mogelijk dat die kwestie al eerder was bijgelegd. Steven kreeg in 1501-02 al diverse andere leengoederen van zijn vader op zijn naam. Hij trouwde in 1506 met Josina van Assendelft.

Het is mogelijk dat het kasteel toen al grotendeels herbouwd was.

In de literatuur wordt als jaartal van bewoning meestal 1536 opgegeven, toen het kasteel bewoond werd door Dirk van Zuylen van de Haar, die in 1535 zijn vader Steven opvolgde als heer van De Haar. Dit laatste zou betekenen dat tenminste een deel van het kasteel in dat jaar bewoonbaar was.

De Haar was echter in 1521 kennelijk al geruime tijd weer in gebruik. In november van dat jaar 'ontvoerde' Steven namelijk een elfjarig weesmeisje, de erfdochter Emma Pauw. Steven was executeur-testamentair van haar vader, Gijsbert Pauw. Naderhand verklaarde zij uit vrije wil haar verwant te hebben bezocht op De Haar. Zij is vervolgens op De Haar getrouwd met een verre verwant, Lambert Sonoy. Het huwelijk werd aangevochten door een oom van het meisje, Gerrit Zas. Deze wilde beslag laten leggen op haar goederen in de provincie Utrecht. De stad Utrecht en de bisschop bemoeiden zich ermee, later de hertog van Kleef, en uiteindelijk keizer Karel V. Het huwelijk werd in Kleef bevestigd en in 1529 werd een zoon Dirk geboren, de bekende watergeus.

De Haar was dus in 1521 bewoonbaar; er werd echter in de kwestie geen melding gemaakt van een kapel. Toch zal het huwelijk daar wel voltrokken zijn. In 1555 werd pauselijke toestemming verkregen om er kinderen te laten dopen; waarschijnlijk heeft men vanwege de genoemde affaire het niet geriskeerd om ook aan te vragen er huwelijken te mogen sluiten. Desondanks zijn er nadien (familie)huwelijken op De Haar gesloten, zoals in 1568 dat van Elisabeth van Zuylen met jonkheer Jan van der Does van Noordwijk, de bekende humanistische geleerde Janus Dousa.

Verder verdient vermelding dat de vader van het 'ontvoerde' meisje, Gijsbert Pauw, bouwmeester te Utrecht was; hij had onder meer een deel van het stadhuiscomplex verbouwd. Gezien het feit dat hij Steven van Zuilen had aangewezen als zijn executeur testamentair, zal hij met hem op vertrouwelijke voet gestaan hebben. Dan ligt het voor de hand dat Gijsbert Pauw het opzicht over de herbouw heeft gehad.

De herbouw van het kasteel moet in ieder geval voor 1554 zijn voltooid, afgezien van de eventuele nog geplande uitbreidingen. Het kasteel wordt schematisch weergegeven op een kaart uit 1554. Een opvallend element is de lage oostvleugel. De oostvleugel, de noordtoren en een deel van de noordvleugel zijn namelijk slechts gedeeltelijk herbouwd. Deze gedeeltelijke herbouw is zeer gedetailleerd weergegeven op de potloodtekening door Roelant Roghman van de oostgevel uit 1646 (afb. 1). Op tekeningen en andere tekeningen uit het tweede kwart van de 18de eeuw is te zien dat de onderhoudstoestand van de noordtoren met aansluitende noord- en zuidvleugels minder was dan in de 17de eeuw. Dat hier als eerste het verval zijn intree deed, is voor de hand liggend, aangezien deze vleugels nooit zijn voltooid en waarschijnlijk min of meer als bijgebouwen hebben gefunctioneerd.

1550-1750

Gedurende de tweede helft van de 16de tot en met het midden van de 18de eeuw zullen er weinig grootschalige verbouwingen hebben plaatsgevonden. Als belangrijkste onderdeel zal men de noordtoren in de eerste helft van de 17de eeuw hebben voorzien van een opbouw, die op de tekeningen van Roghman nog is te zien. Slechts op ondergeschikte punten zal het huis zijn aangepast. Vanaf het midden van de 18de eeuw raakte het huis in verval.

3 HET VERVAL IN DE 18DE EN 19DE EEUW

3.1 HET VERLOOP VAN HET VERVAL

Het kasteel, zoals dat er in de 18de eeuw stond was het product van de herbouw uit het begin van de 16de eeuw. Deze herbouw was evenwel nooit geheel voltooid; de oostvleugel en een deel van de noordvleugel waren slechts zeer gedeeltelijk herbouwd.

Het herbouwde kasteel is te zien op één van de vroegste topografische afbeeldingen die er van De Haar is gemaakt: de tekening van Roelant Roghman uit 1646 (afb. 1). Op deze tekening is het kasteel nog in welstand te zien. Ook op de ongeveer honderd jaar later gemaakte tekeningen van Cornelis Pronk (afb. 2) en Jan de Beijer (afb. 8 en 5) zijn weinig of geen tekenen van verval te zien. Op deze tekeningen uit de eerste helft van de 18de eeuw wordt de verminderde onderhoudstoestand van de noordtoren en de aansluitende vleugels zichtbaar. Dat het verval hier als eerste begint ligt voor de hand, omdat deze vleugels nooit voltooid waren en waarschijnlijk min of meer als bijgebouwen dienst deden.

Op de tekening van Pronk uit 1731 (afb. 2) is te zien dat op dat moment de bovenzijde van de noordtoren is verdwenen. Alleen van het muurwerk aan de binnenpleinzijde is nog een deel gehandhaafd. De nog resterende torenstomp blijkt in 1743 de nodige scheurvorming te vertonen (afb. 4). Ook op andere plaatsen zijn bij de uit het water oprijzende toren sporen van verval te zien. Tekeningen uit de tweede helft van de 18de eeuw tonen de gevolgen van het kapotvriezen van het metselwerk ter hoogte van de waterspiegel (afb. 17, 23, en 24). De beide aangrenzende vleugels verliezen hun dak in het midden van de 18de eeuw.

Behalve bij de noordtoren zijn ook bij de houten galerij aan de noordwestzijde van het kasteel in het midden van de 18de eeuw sporen van verval zichtbaar. Deze galerij had in de eerste plaats een decoratieve functie, waardoor het onderhoud een lagere prioriteit zal hebben gehad. Ook bij het verdere verval was het restant van de galerij het eerste deel dat verloren ging.

De achteruitgang van de onderhoudstoestand van De Haar houdt wellicht verband met het feit dat het huis vanaf 1694 door ongetrouwde eigenaren wordt bewoond, die wellicht niet veel meer in het huis investeerden.[20]

De toestand van het kasteel onder Carel van Stembor (heer van De Haar 1736-1761) werd circa 1759 beschreven. De kapel was al vervallen; het huis zelf was '*eene der grootste Gebouwen, van de nog in wesen zynde Riddermatige Landhuysen, in de Provincie Utrecht*'. Er was '*een breede Gragt, ende een zeer smalle Brug daar over aan de Noordzyde*'. De beschrijver zag '*Drie ronde en een vierkante Tooren*'. Hij was kennelijk binnen geweest: '*Van binnen toont nog dit Slot in zyn Outheid, hoe sterk het plagt te zyn, door veele diepe Kluysen, die den Bezichtiger in eene diepe verwondering laat, over de manier en gewoonte van de oude Sterktebouwing*'. De maten werden vermeld als: '*Wat eyndelyk betreft de Muuren van dit aloude Slot, zy zyn van eene ongemeene dikte, en zom-*

[20] Janssen, H. en K. Loeff, 'De Haar', in:B.Olde Meierink e.a. (eds.) *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, p. 219.

mige tot 6, 8, en 10 voeten, daar in voorgaande tyden al veel werk aan plagt te wesen, om die te doorboren'.

Er waren oude kanonnen en handwapens: '*Op dit zelve Slot ziet men nog allerhande oude Oorlogstuygen, en Zyd-Geweeren, daar over men zig niet genoeg verwonderen kan, van wegen desselfs groote en swaarte*'. Van de nog aanwezige inrichting wordt het bijzondere wandtapijt vermeld: '*gelyk men ook nog verbaast moet staan, over de oude konst van Naaldewerk, in de verciering van een Tapytzery en Behangzel, welkers wêerga, men misschien in onse geheele Vereenigde Landen, niet vinden zal*'.[21]

Behalve de genoemde aantastingen blijft het verval van het kasteel tot en met het derde kwart van de 18de eeuw beperkt tot de meer ondergeschikte elementen. Vermoedelijk was het huis toen nog bewoond. De laatste bewoner sterft in 1761. De erfgenaam; Anthony Martinus van Zuylen van Nyevelt woont niet op De Haar, maar op huis Snaafburg bij Maarssen.[22] Aan te nemen is dat er vanaf dat moment niet meer in het onderhoud van het kasteel is geïnvesteerd. Aangezien de laatste leden van de familie Van Stembor vermoedelijk het onderhoud van De Haar hebben verwaarloosd, zal het verval vanaf die tijd snel gaan.

Op de tekening van J. van Hiltrop uit 1773 (afb. 17) zijn, behalve bij de bovengenoemde bouwdelen, nog weinig sporen van verval te onderscheiden. Gezien het verdere verloop van het verval moet de onderhoudstoestand van het kasteel toen al niet meer optimaal zijn geweest. In ieder geval zijn op tekeningen uit de periode rond 1780 de eerste duidelijke sporen van verval van de daken te herkennen. Rond 1785 verkeren met name de daken van de westelijke vleugels in een zeer deplorabele staat. Korte tijd daarna zijn deze daken verdwenen. De zuidelijke vleugel is de enige die tot 1785 nog enigszins een compleet dak bezit. Dit dak moet evenwel voor 1796 al verloren zijn gegaan, aangezien op een tekening uit dat jaar ook de zuidvleugel dakloos is (afb. 22). Op dat moment zijn alleen nog de torens van daken voorzien (met uitzondering van de reservoirtoren). Aan het begin van de 19de eeuw hebben ook die torens hun daken verloren.

Een goed beeld van de toestand van de ruïne wordt gegeven door de tekening die C. van Hardenbergh tussen 1785 en 1796 moet hebben vervaardigd (afb. 27).[23] Hij gunt ons een blik op de ruïne vanuit het noordoosten. Te zien is dat de torens, met uitzondering van de noordtoren, nog voorzien zijn van hun dak. Van de woonvleugels heeft echter alleen de zuidvleugel zijn kap behouden, maar grote gaten in het dak geven aan dat het verval ook hier al heeft toegeslagen. De tweede traptoren, op de noordwesthoek van het binnenplein, is nog intact.

Het snelle verval in de periode rond 1790 zal mogelijk te maken hebben met de sloop van nog bruikbare bouwmaterialen voor hergebruik elders.

De traptoren op de zuidoosthoek van het binnenplein is aan het eind van de 18de, begin 19de eeuw ingestort (zie de tekening van G.J. Verburgh uit 1810 (afb. 34)).

De traptoren in de noordwesthoek van de binnenplaats stort in het tweede kwart van de 19de eeuw in. Vermoedelijk neemt deze in zijn val een deel van het metselwerk van

[21] Uit: Geheym-schryver, (J.A. Wachendorf), Utrecht 1759. p. 207-209.
[22] Janssen, H. en H. Nieuwenhuis, *Kasteel De Haar*, Zutphen 1986. p. 27
[23] De datering van deze tekening is gerelateerd aan de tekeningen afb. 21 en 22.

de west- en bibliotheekvleugel en de helft van de reservoirtoren mee. Korte tijd daarna stort nog een deel van de reservoirtoren in, waardoor bij het begin van de herbouw nog slechts een kwart van de toren restte.

De tekening van J.F. Nuijens uit 1885-'86 (afb. 39) geeft een goed beeld van het eindstadium van de ruïne. Vanaf die tijd zal de ruïne nog slechts ondergeschikte wijzigingen ondergaan.

3.2 BESCHRIJVING VAN HET VERVAL PER BOUWDEEL

In onderstaande beschrijving is per bouwdeel beschreven hoe het verval in de loop der jaren verliep. De beschrijving begint bij de noordtoren (door bureau Cuypers '*donjon*' genoemd). De beschrijving van de afzonderlijke bouwdelen gaat met de wijzers van de klok mee.

De noordtoren

Zoals in het voorafgaande is beschreven waren het de noordtoren en aangrenzende vleugels die het eerste in verval raakten. Dit zal vermoedelijk gebeurd zijn omdat dit deel van het kasteel bij de herbouw in het eerste kwart van de 16de eeuw niet is voltooid.

Op de tekening van Roghman uit 1646 (afb. 1) is de toren nog geheel intact, met een ronde onderbouw en een veelhoekige bovenbouw. Het bovenste, achthoekige deel van de toren is op de tekening van Pronk uit 1731 (afb. 2) met uitzondering van de onderste decimeters verdwenen. Op deze tekening is wel te zien dat het zuidelijke deel van de opbouw was blijven staan. Dit komt overeen met de latere tekeningen van De Beijer (afb. 5 en 8).

Op tekeningen en prenten uit 1743 en 1760 (afb. 4 en 14) is in het metselwerk van de noordtoren al een aanzienlijke scheur boven het verdiepingsvenster waar te nemen. Op de tekening van De Beijer uit 1744 groeit op de toren reeds het nodige struikgewas (afb. 7).

Bij de tekening van Hiltrop uit 1773 (afb. 17) is er al sprake van bomen op de toren. Op de daaropvolgende afbeeldingen is te zien dat het verval van het metselwerk steeds verder gaat.

Ook is er sprake van aantasting door inwatering aan de onderzijde van de toren (afb. 24).

De oostvleugel

De nooit voltooide oostvleugel is in 1743 nog in goede staat (afb. 4 en 7). Op een tekening uit het midden van 18de eeuw (afb. 13) is te zien dat het noordelijk deel van het dak is ingestort. In 1776 (afb. 18) is het gehele dak op het noordelijke deel verloren gegaan. Het zuidelijke deel is in 1780 (afb. 19 en 20) verdwenen. In de periode tot aan de herbouw gaat de toestand van het metselwerk geleidelijk steeds verder achteruit. Bij de herbouw is de conditie dermate slecht dat vrijwel al het resterende metselwerk wordt gesloopt.

De traptoren

Het verval van de traptoren op de zuidoosthoek van de binnenplaats is aan de hand van de topografische afbeeldingen goed te volgen. Tot omstreeks 1770 zijn er weinig sporen van verval bij de toren te bespeuren. Op de tekening 1776 (afb. 18) is bij de dakvoet van de traptoren te zien dat een deel van de dakbedekking is verdwenen. Op een tekening uit 1780 (afb. 20) blijkt het bouwdeel ten oosten van de toren zijn dak te hebben verloren. Op de tekening uit het jaar 1796 is de westelijke helft van de traptoren ingestort (afb. 22) en kijken we als het ware naar een langsdoorsnede van de toren, met in het midden de trapspil. Op een tweede tekening van zijn hand, die ook op omstreeks 1800 wordt gedateerd is te zien dat de spil inmiddels is ingestort. Op tekening (afb. 34) uit 1805 is tevens te zien dat het bovenste deel van het restant van de toren inmiddels is verdwenen.

Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat de traptoren in het derde kwart van de 18de eeuw zijn kap heeft verloren. Het westelijke deel van de toren zal tussen 1780 en 1796 zijn ingestort en de gemetselde trapspil met het restant van de noordwand zal omstreeks 1800 verloren zijn gegaan.

Het nog resterende deel zal tot aan het begin van de restauratie van 1892 vrijwel geen verandering meer ondergaan. Bij de restauratie zal de nog bestaande oostwand en de noordwand van der ruimte ten oosten van de toren worden gesloopt. Van het oorspronkelijk metselwerk van de traptoren resten thans dus alleen nog de oostelijke buitengevel en de scheidingsmuur met de zuidvleugel.

De zuidtoren

Op de tekening uit 1780 (afb. 20) verkeert de toren ogenschijnlijk nog in welstand. In 1796 (afb. 22) verkeert de kap in een slechte conditie, maar is nog wel aanwezig. Omstreeks 1810 (afb. 35) is de toren dakloos geworden. Het verlies van de kap is te dateren op circa 1800. Gedurende de 19de eeuw is er nauwelijks sprake van verder verval. Ook hier is na 1805 geen sprake meer van zichtbaar verval.

De zuidvleugel

Op de tekening van De Beijer uit 1744 (afb. 7) zijn nog geen sporen van verval bij de zuidvleugel te bespeuren. De eerste sporen van verval zijn in het derde kwart van de 18de eeuw te zien, wanneer de houten galerij duidelijke sporen van verval gaat vertonen. Dit zal tussen 1744 (afb. 6) en 1773 (afb. 16), wanneer de gehele galerij is verdwenen, hebben plaatsgevonden.

Sporen van verval van het dak zijn te zien op de in 1780 vervaardigde tekening (afb. 20). Een uit 1785 stammende tekening geeft de kap van de zuidvleugel nog in een redelijke conditie weer (afb. 21). Echter korte tijd erna moet de kap verloren zijn gegaan, aangezien op een tekening uit 1796 (afb. 22) geen kap meer zichtbaar is.

De Ridderzaalvleugel

Op de tekening van Spilman uit 1738 (afb. 3) zijn nog geen sporen van verval waar te nemen. Ook op de tekening van De Beijer, die zes jaar later is gedateerd, zijn nog geen

sporen van verval waar te nemen (afb. 6).

De uitgebouwde weergang van de ridderzaalvleugel is het eerste element dat als gevolg van het voortschrijdende verval verloren is gegaan. Dit zal tussen 1744 (afb. 6) en 1773 (afb. 16) hebben plaatsgevonden.

De kap verkeert in 1785 in een zeer deplorabele staat (afb. 21) en zal kort daarna geheel verloren zijn gegaan, inclusief de eronder gelegen balklagen, aangezien op de tekening van Van Hardenbergh alleen nog maar muurwerk te zien is (afb. 31). Wel zijn de gevels nog voorzien van kozijnen.

Bij het begin van de herbouw in 1894 was vrijwel al het metselwerk van de ridderzaalvleugel bewaard gebleven. Alleen het noordoostelijke deel was vrijwel geheel verloren gegaan. Vermoedelijk houdt het verloren gaan van de noordoosthoek verband met het instorten van de 'tweede' traptoren. Deze zal bij zijn instorten in het tweede kwart van de 19de eeuw vermoedelijk een de noordoosthoek van de ridderzaal in zijn val hebben meegenomen.

De Duiventoren

Op de tekening van Spilman uit 1738 (afb. 9) zijn nog geen sporen van verval waar te nemen. Ook bij de tekening van De Beijer, die zes jaar later is gedateerd, zijn nog sporen van verval waar te nemen (afb. 6).

De toren is in ieder geval in 1785 nog van zijn kap voorzien (afb. 21). Ook de tekening van Van Hardenbergh geeft nog een kap weer (afb. 31). De kap is ook nog te zien is op een tekening uit 1796 (afb. 22), zij het dat de conditie van de kap dan al niet meer optimaal is. De kap zal kort daarna verloren zijn gegaan, aangezien hij niet meer voorkomt op een uit 1805 stammende tekening (afb. 33).

De Bibliotheekvleugel

Op de tekening van De Beijer uit de eerste helft van de 18de eeuw zijn nog geen tekenen van verval te bespeuren bij de bibliotheekvleugel. Op de tekening van Spilman uit 1738 (afb. 9) verkeert de bibliotheekvleugel en de weergang nog in welstand. Op de tekening van Van Liender uit 1769 (afb. 15) is echter te zien dat een deel van de houten weergang is verdwenen. De vleugel is dan nog wel voorzien van zijn kap. Op een tekening van Van Hardenbergh, die te dateren is tussen 1785 en 1800 (afb. 31) heeft de vleugel zijn kap verloren. De kap zal in dezelfde tijd verloren zijn gegaan als de kap van de ridderzaal.

Uit de topografische afbeeldingen is af te leiden dat de bibliotheekvleugel (de vleugel ten westen van de oorspronkelijke toegang tot het complex) en de ernaast gelegen ridderzaalvleugel eerder tot verval is geraakt dan de beide andere hoofdvleugels.

Ook het metselwerk van deze vleugel is grotendeels bewaard gebleven tot aan de restauratie aan het eind van de 19de eeuw. Alleen de zuidoostelijke hoek van de vleugel is ingestort. Vermoedelijk is dit deel, net als bij de ridderzaal, bij het instorten van de traptoren in het tweede kwart van de 19de eeuw verloren gegaan.

De 'tweede traptoren'

De traptoren op de noordwesthoek van de binnenplaats is nog in een ogenschijnlijk

goede conditie te zien op de tekening die tussen 1785 en 1796 moet zijn vervaardigd (afb. 27). Een niet gedateerde tekening laat op de binnenplaats van het kasteel een de toren zonder kap zien (afb. 32). Vermoedelijk is deze traptoren tezamen met de ingangstoren de laatste die hun kap verliezen. Op een andere tekening (afb. 41) zijn boven de verder dakloze ruïne twee daken zichtbaar. Bij de voorste van de twee is de schoorsteen te zien die op de zuidoosthoek van de tweede traptoren was geplaatst. Dit geeft aan dat de kap bij de 'tweede' traptoren behoort. Wanneer de toren precies is ingestort is niet bekend. Vermoedelijk heeft de instorting tot gevolg dat de westelijke helft van de reservoirtoren en delen van de ridderzaal en de bibliotheekvleugel eveneens zijn ingestort (zie beschrijving reservoirtoren). Aangezien de datering van die instorting in het tweede kwart van de 19de eeuw ligt, kan de instorting van deze traptoren in dezelfde periode worden gedateerd. Evenwel is op een tekening uit 1810 (afb. 34) te zien dat de toren is ingestort. Dan zou de instorting dus vóór 1810 hebben plaatsgevonden.[24]

De ingangspoort met toren

In dezelfde tijd dat de bibliotheekvleugel 'dakloos' wordt, raakt ook de poort zijn kap kwijt.

De ingangspoort met de ernaast geplaatste toren lijken op de tekening van De Beijer nog in goede stand te bevinden. Op de tekening van Van Liender uit 1769 (afb. 15) is al wel te zien dat ter plaatse van de eerste verdieping reeds een kozijn is uitgebroken. De kap is op dat moment nog intact. Ook is op deze tekening te zien dat één van de bogen van de brug is ingestort en dat men in plaats daarvan een houten brug heeft aangebracht. Op de tekening uit 1796 is de kap van de toren nog te zien, zij het met inmiddels duidelijke sporen van verval. De kap van de toren moet reeds vóór 1805 verloren zijn gegaan, aangezien hij niet meer te zien is op een tekening uit dat jaar (afb. 33).

De poort zelf zal bij de instorting van de 'tweede' traptoren verloren zijn gegaan.

De reservoirtoren

Op de tekening van N. Wicart (afb. 28) is te zien dat zowel de ingangstoren als de reservoirtoren nog voorzien zijn van een kap.[25] Deze tekening zal omstreeks 1790 tot stand zijn gekomen. Kort daarna zal de kap van de reservoirtoren verloren zijn gegaan aangezien deze op de tekening uit 1796 (afb. 22) niet meer aanwezig is. In 1828 (afb. 33) is het metselwerk van zowel de ingangstoren, de reservoirtoren als de entree nog intact. Op een tekening uit 1858 (afb. 38) is te zien dat het westelijke deel op dat moment is ingestort. Ook het poortgedeelte is dan niet meer aanwezig. Dit instorten is mogelijk het gevolg van het instorten van de erachter gelegen traptoren. Deze toren heeft muren van slechts 30 cm dikte en zal wellicht bij het instorten delen van de reservoirtoren in zijn val hebben meegenomen.

Dat in eerste instantie ongeveer de helft van de toren is blijven staan is onder ander

[24] De datering 1810 is twijfelachtig, waarschijnlijk is de tekening jonger.

[25] Op tekening afb. 40 staat de reservoirtoren met kap afgebeeld, terwijl de ingangstoren zonder kap is getekend. Op afbeelding afb. 22 en afb. 32 staat echter de reservoirtoren zonder kap getekend, terwijl de ingangstoren wel een kap heeft. Vermoedelijk heeft de tekenaar van afb. 40 de kap op de ingangstoren niet afgebeeld, terwijl deze waarschijnlijk op het moment van tekenen nog wel aanwezig was.

uit afbeelding (afb. 37) af te leiden. Op deze tekening uit het tweede kwart van de 19de eeuw is overduidelijk nog een deel van de oude zuidwand inclusief duivengaten te zien. Ook op afbeelding (afb. 36) is te zien dat de oostwand nog compleet aanwezig is. Wanneer de zuidoostelijke hoek is ingestort is niet meer vast stellen, maar dit moet in ieder geval voor 1858 (afb. 38) zijn gebeurd, omdat de zuidoosthoek niet meer op die tekening is te zien.

Het nog resterende deel zal bij de restauratie worden gesloopt, vermoedelijk omdat de in 1895 de tunnel vlak langs de toren komt te liggen.

Op de tekening (afb. 38) uit 1858 is de toestand te zien, die in grote lijnen tot aan de herbouw aan het eind van de 19de eeuw gehandhaafd blijft.

De noordvleugel

Reeds op de oudste afbeeldingen van de noordzijde van het kasteel, van De Beijer uit de eerste helft van de 18de eeuw is te zien dat het dak van de noordvleugel al is ingezakt. Op de tekening van Van Liender, gedateerd 1769 (afb. 9), is al geen spoor meer van het dak te herkennen. In de daarop volgende jaren zal er steeds meer van het metselwerk verdwijnen. Bij de herbouw onder leiding van Cuypers zal het resterende deel inclusief de fundering worden verwijderd.

4. DE WIJZIGINGEN VAN NA 1910

4.1 SOUTERRAIN

S01 Diensttrap met lift

1 diensttrap (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
1 escalier de service (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S01.1 Vloer
Tegels Cuypers II.

S01.2 Oostwand
Kast S01.2.1 was oorspronkelijk bergplaats voor een brandslang, nu een alarmkast.

S01.2.2 Lift
Op plaats huidige lift was bij de bouw al een lift geplaatst. Op een ongedateerde ontwerptekening (cd-rom *Diensttrap en lift*, nr. 017) is er sprake van de bouw van een '*Monier bak voor de grote lift*'. Waarschijnlijk is de lift pas na het begin van de restauratie XIX gepland. Op het oorspronkelijk ontwerp uit 1894 staat geen lift aangegeven. Zie rapport 'Installaties De Haar' van M. Stokroos. De lift zal in 1931 zijn verwijderd (zie beletage).
Rond 1960 is de huidige lift geplaatst (merk: Oskam). Zie beschrijving lift in RUIMTEBOEK BEL-ETAGE [BBA]. Cuypers: vier palen op hardstenen basement met een driekwart rond kraalprofiel op de hoek. Trap: de decoratief bewerkte onderzijde van de trappaal van de bel-etage is zichtbaar. Het trapgat is afgetimmerd. Ten behoeve van de lift zijn delen van de basementen weggewerkt (bij de liftdeur) en afgewerkt met asbestplaten. Achter de beplating van de lift zijn de oorspronkelijke ijzeren trapleuningen nog aanwezig.

S01.3 Zuidwand / S01.2.1 Trap
Onder de geschilderde wanden is de oude afwerking zichtbaar (donker, bruine voegen). Later is de muur wit/grijs gesausd met witte voegen. Het is onbekend wanneer dit is gebeurd.

S01.4 Westwand
De wand is naderhand gesausd. Het is onbekend wanneer dit is gebeurd. Voor het deel ten noorden van de lift geldt: tegenwoordig heeft de wand een terra kleur; voorheen was deze rood geschilderd met witte voegen.

S01.5 Noordwand
Deur S01.5.2: deurknop is modern; de grendel is waarschijnlijk niet origineel.
Deur S01.5.2 buitenzijde: deurknop en sloten modern, gehengen origineel. Raampjes in deur origineel. Venster S01.5.1: glas-in-lood origineel, onderste ruitje ontbreekt. Lichtknop niet origineel. Kleurstelling van de wanden: grijs (boven) en oker (natuurst eenblokimitatie) en afgebiesd met groen. Onduidelijk is of dit is overgeschilderd.

S01.6 Plafond
Baksteen, thans terracotta geschilderd met witte voegen. Wanneer dit gebeurd is, is niet bekend. Oorspronkelijk als schoon metselwerk uitgevoerd.

S01 Nader onderzoek
S01.2 oostwand: nakijken op tekeningen of kastje origineel is.

S02 Doorgang S01-S02

S02.3 Westwand
Het deurkozijn is zwaar gehavend in meerdere fasen. Al het hang- en sluitwerk is origineel.
Beschadigingen van muur en het deurkozijn naar de keuken. Er is een stuk uit de kozijnstijl gezaagd.

S02.2 Zuidwand
Drie fasen: 1. oorspronkelijk een opening, 2. dichtzetting met hoge sierblokimitatie, 3. bij overschildering (recent) is de geschilderde borstwering verlaagd.
Onderste gedeelte: pleisterwerk vervangen.

S02a Liftschacht c.a.

S02a Algemeen
In deze ruimte stond een technische installatie (t.b.v. verwarming?) opgesteld. Het oostelijke deel maakt deel uit van de liftschacht. In de ruimte restanten behorende bij de liftinstallatie (zie beschrijving lift).

S02a.1 Vloer
Aan de noordzijde een verhoging met een in ijzer uitgevoerde stelplaat voor een technische installatie.

S02a Overige
Het oostelijke deel maakte deel uit van de liftschacht. De ruimte diende voor de opstelling van een onderdeel van de technische installatie. Het kozijn van de doorgang is niet origineel.

S03 Gang

18 kelder onder hal/gang (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
18 corridor (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

Omwille van de beschrijving is ruimte **S03** gesplitst in **S03a** (het smalle westelijk deel) en **S03b** (het oostelijk deel).

S03a Gang, westelijk deel

S03a Wanden algemeen
De wanden zijn gepleisterd en wit geschilderd. Onder het schilderwerk is een

aftekening zichtbaar van imitatienatuurstenen blokken, overeenkomstig met de doorgang. Wanneer deze overschildering heeft plaatsgevonden is niet bekend

S03.3 Zuidwand
Aan de oostzijde een getoogde doorgang naar S10 (centrale hal), uitgevoerd in oorspronkelijk schoon metselwerk. Tegenwoordig is de wand grijswit geschilderd met witte voegen. De grijswit geschilderde wandafwerking is niet origineel. Waarschijnlijk is de tussenmuur naar S39 (berging en doorgang naar S35) later geplaatst.
Cuypers II: tussenmuur? Mogelijk nog jonger dan Cuypers II. Het ontbreken van sporen van de geschilderde hoekafwerking van de doorgang duidt er echter op dat de tussenmuur reeds in Cuypers II geplaatst is.

S03.4 Westwand
Doorbraak door oorspronkelijke (middeleeuwse) bouwmassa. De deur S03.4.1 is oorspronkelijk een opgeklampte deur geweest. Later is deze gewijzigd in een deur met zes glaspanelen. Hang- en sluitwerk origineel, slot is nieuw.

S03.5 Noordwand
Wandafwerking: zie *Wanden algemeen*. Onder de huidige afwerkingslaag zijn tot een hoogte van 158 cm geschilderde imitatienatuurstenen blokken zichtbaar. Aan de bovenzijde zijn sporen van een bies, overeenkomstig met de westwand.

S03.6 Plafond
Cuypers II: tussenmuur?

S03b Gang, oostelijk deel

S03b Wanden algemeen
Het schilderwerk is overgesausd.

S03.2 Oostwand
Het pleisterwerk is aangeheeld en het schilderwerk op het pleisterwerk is vernieuwd. Van de deur S03.2.1 is, met uitzondering van de klink en het slot, het hang- en sluitwerk origineel.

S03.3 Zuidwand
De geschilderde imitatienatuurstenen blokken komen tegenwoordig tot een hoogte van 114 cm (inclusief bies). Oorspronkelijke hoogte was 165 cm (inclusief bies). De wandafwerking dateert waarschijnlijk uit de jaren ’60 van de 20ste eeuw.

S03.7 Noordwand
De geschilderde omlijsting van natuurstenen blokken met blauwe bies is niet origineel. De bestaande rechter nis S03.7.2 is in 1902 gedicht met schotwerk (NAi De Haar, d59 [DAC 287]). Waarschijnlijk in 1965 of in 1985 (bezoek Europese ministerraad) is het schilderwerk veranderd. Oorspronkelijk reikten de geschilderde imitatienatuurstenen blokken hoger (nu op een hoogte van 115 cm, oorspronkelijk op een hoogte van 141

cm, inclusief bies). De huidige blauwe bies is niet oorspronkelijk en is (ca. 1965 (?) onjuist gerestaureerd). De deur S03.7.1 naar S04 (toiletruimte) bezit een kozijn met vellingkanten op hardstenen neuten. In de deur zitten drie glaspanelen met glas-in-lood, met florale decoratie en laat-gotiserend motief; het hang- en sluitwerk van de deur is origineel. De gehengen zijn (na 1930) zilverkleurig geverfd (voorheen zwart).Zowel Cuypers I als II.

S04 W.c.-ruimte

19 toiletten (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
19 w.c. des domestiques (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S04 Algemeen
De restanten van de toren zijn bij de restauratie XIX volledig verwijderd. Metselwerk door Cuypers gereconstrueerd op basis van bestaande gegevens; afwerking Cuypers. Knapensifons in 1911 aangebracht (cd-rom *Souterrain*, nr. 74, '*Chambre 19 / 64 ventilateurs / Amsterdam nov. 1910*'.

S04.3 Noordwand
Ter hoogte van de tegelbies en daarboven een getoogde diepe vensternis met afgeschuinde dagkanten met een klepraam (mogelijk origineel); dit van elders afkomstige raam is aangepast aan de huidige functie (vermoedelijk ca. 1900). De glasplaat is niet origineel. Geen sporen van een ouder raam. Nieuw hang- en sluitwerk. Het kozijn is origineel. In de wand zijn Knapensifons aangebracht. De leidinghaakjes op de wand zijn niet origineel. In de buitengevel is het rijk gedecoreerde traliewerk origineel.

S04.4 Oostwand
De deuren zijn vermoedelijk origineel. Het glas-in-lood staat aangegeven op de ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nr. 20 '*15 stuks deuren privaten 19 en 145*'). Het hang- en sluitwerk van de toiletdeuren is deels origineel.

S05 W.c. in S04

Nieuw sanitair. Hang- en sluitwerk met uitzondering van het bezet/vrij-slot origineel.

S06 W.c. in S04

Nieuw sanitair. Hang- en sluitwerk met uitzondering van het bezet/vrij-slot origineel.

S07 W.c. in S04

Recent urinoir. Hang- en sluitwerk met uitzondering van het bezet/vrij-slot origineel.

S08 Nieuwe keuken

20 grand office/dienkamer (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
20 service (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S08 Algemeen
Ontwerptekening ca. 1910 (?) (cd-rom *Souterrain*, nr. 75: '*plan van service n° 20*').
Huidige functie, sinds ca. 1965, de nieuwe keuken. De wanden zijn met uitzondering van de oostwand bij de restauratie XIX vrijwel geheel vervangen volgens de ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nrs. 76 en 77); de gewelven zijn van Cuypers.
Alle gevelopeningen met diefijzers, verschillend van uitvoering, zonder herkenbaar patroon. Buitenzijde vensters origineel. De grote witte wandvlakken zijn overgesausd.

S08.2 en S08.3 Noordwand
Het hang- en sluitwerk van de vensters is origineel en zilverkleurig afgewerkt. In het middendeel is het hang- en sluitwerk later gewijzigd. Aan de binnenzijde aftekeningen van kleine scharnieren of hoekversterkingen bij alle openslaande vensters. De wijziging zal reeds kort na de bouw hebben plaatsgevonden. Bovenlicht verwijderd, waarschijnlijk ten behoeve van luchtbehandeling. Aanrechtblad uit de jaren '60 van de 20ste eeuw.
Aan de westzijde, ter plaatse van de voormalige aansluiting van de buffetkast, zitten Knapensifons, vermoedelijk geplaatst na verwijdering van de buffetkast.
Deuropening in S08.3 naar S09: deuren verwijderd; de originele scharnierpennen zijn nog aanwezig. Boven de deur bevond zich een geschilderde lijst (zie foto).

S08.4 Oostwand
Het huidige spoelaanrecht vervangt de oorspronkelijke buffetkast, van welke laatste de aftekening op de vloer nog zichtbaar is.
Vensters: De dagkanten zijn deels overgeverfd. Bij het klepraam rechtsboven zijn de glaslatten vervangen. Oorspronkelijke roede met holprofiel, zie linker (vastgeschroefd) bovenraam; dit was oorspronkelijk een klepraam. De klepramen waren oorspronkelijk voorzien van kettinkjes waarmee de ramen open konden staan.
De sluiting van het venster linksonder is beschadigd. Origineel hang- en sluitwerk.

S08.5 Zuidwand
Originele buffetkast waarvan het oostelijke deel gesloopt is; het gesloopte deel liep waarschijnlijk door tot aan de oostelijke muur.
Vermoedelijk zijn de deur S08.5.1 inclusief het kozijn en het bovenlicht later geplaatst. De doorgang is geheel in schoon metselwerk uitgevoerd. De deur is gewijzigd: het venster bevatte een tussendorpel, de rechter deur is verbreed, de scharnieren zijn ingehakt. De deuren horen bij het kozijn.

S08.6 Westwand
Het noordelijk deel van de buffetkast is gesloopt; de aftekening van de oorspronkelijke buffetkast is op de vloer zichtbaar.

S08.1 Vloer
Het nu ongeschilderde basement van de zuilen S08.1.1 en S08.1.2 was oorspronkelijk wel geschilderd. Bij de oostwand is in de vloer de aftekening zichtbaar van een verwijderd keukenelement.

S08 Overige
Het kookeiland is pas ca. 1965 aangebracht.

S09 Groentekeuken

21 donjon/office (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
21 office (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S09 Algemeen
Het schilderwerk is niet origineel.

S09.3 Noordwand
Onder het venster een spoelbak: modern, ca. 1965 geplaatst. Hierachter originele marmeren platen. De spoelbak is ca. 1965 geplaatst op de plaats van een oorspronkelijk aanrecht waarvan waarschijnlijk het linker kastje nog resteert. De kastjes en spoelbak lijken overeen te komen met die in de bovenliggende ruimte op de bel-etage. Dat dit buffet/aanrecht/spoelbak later geplaatst is, blijkt ook uit het tegelpatroon op de vloer: een bies loop langs de overige buffetkasten, terwijl hier een bies die precies langs de kast loopt ontbreekt. Daarbij loopt in de hoek van de kast links van het aanrecht het kraaldeel door, terwijl die aan de westzijde, bij het originele buffet, boven het blad ophoudt.
In de zuidzijde van de vensternis bevindt zich zowel in de buiten- als binnenzijde een later ingehakte luchtkoker die is afgesloten met een rooster. Op het rooster aan de binnenzijde staat: ‘Système Breveté Knapen’. Het hang- en sluitwerk van het venster is origineel.

S09.3 Zuidwand
Links: vensternis met draairaam; het hangwerk is origineel, het sluitwerk niet. Opvallend is het ontbreken van spijkergaten voor sluitwerk: er is mogelijk nooit sluitwerk geweest.

S09.3 Westwand
De deurtjes van het buffet zijn verwijderd; daarnaast is het linker buffetgedeelte van het blad verwijderd en vervangen door een houten blad.

S09.1 Vloer
De vloer is vermoedelijk later, tegelijk met die in ruimte S08, aangebracht.

S10 Centrale hal

16 warme kamer/kelder onder hal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
16 hall du sousterrain (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S10.1 Vloer
Mogelijk is de vloer ooit opnieuw gelegd.

S10 Overige
Kastje S10.5.1 waarschijnlijk van later tijd, Cuypers II?

S10a Kruipruimte

S10a Algemeen
Kruipruimte onder vloer bel-etage. De ruimte fungeert als verdeelruimte voor de vloerverwarming. Tevens is er een groot aantal leidingen in aangebracht. Schoon metselwerk. Cuypers I, II en later.

S11 Gang

17 kelder onder hal/passage (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
17 arcade du sousterrain (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S11.2 Oostwand
De deuren naar S13 en S16 zijn (in de jaren '30 van de 20ste eeuw bij de plaatsing van de tochtdeuren van ruimte S13) van draairichting veranderd; de sponningen zijn aan deze zijde weggehakt en aan de zijde van S13 en S16 nieuw aangebracht. Het hang- en sluitwerk van beide deuren is gewijzigd; de glaspaneeltjes in de deur van S13 zijn later aangebracht. De deur van ruimte S17 is origineel, ook het hang- en sluitwerk, alleen de sleutelplaat is vernieuwd.
Bij de deuren naar S 13 zijn de gehengen origineel en het slot niet (ingelaten slotplaat). Bij de linker deur is de hendel mogelijk wel origineel. In de zijkant van de beide deuren staan de nummers '*191*' en '*85*', in de rechter (zuidelijke deur) is de eerste 1 vaag leesbaar; dit nummer zou daarom eventueel ook '*91*' kunnen zijn.
Rechts van de deuren naar S13 bevindt zich een kast met dubbele deur waarin de bediening voor de boiler (van de voormalige sauna) is ondergebracht. Boven in de kastwand bevinden zich ventilatiegaten. Het hang- en sluitwerk is origineel, behalve het sleutelplaatje dat ontbreekt. In de kast hangt aan de middelste oranje pijp een plaatje met de tekst: '*kraan voor het versnellen van de op te warmen boiler, blijft altijd iets openstaan*'. Het Turkse stoombad is in 1905 aangebracht; de kast is gelijktijdig gerealiseerd (zie beschrijving bij S 15).
De deur naar S17 is vermoedelijk aangepast aan de deuropening: de deur is verlengd en mogelijk versmald; een gedeelte van het sierlijstje van het slotplaatje is verwijderd; het hang- en sluitwerk is aan de huidige plaatsing aangepast. Ook de plaatsing van het onderste scharnier is iets te hoog; dit is gedaan om dit scharnier boven de neut te kunnen plaatsen.

S11.3 Zuidwand
Analyse bouwsubstantie: later ingebracht. Cuypers II?

S11.5 Noordwand
Vermoedelijk zijn de deur inclusief kozijn en het bovenlicht later geplaatst. De doorgang is geheel in schoon metselwerk uitgevoerd. De deur is gewijzigd: het venster bevatte een tussendorpel, de rechter deur is verbreed, de scharnieren zijn ingehakt. De deuren horen bij het kozijn. De kraaldelen en de glas-in-loodpanelen in de deur zijn later aangebracht.

S11.1 Vloer
In de noordoosthoek is een gedeelte van de vloer vernieuwd. Vóór de bedieningskast is de vloer deels vervangen.

S12 Archief

22 garderobe (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
22 escalier au vestibule grande entrée (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S12 Algemeen
Tot ca. 1950 in gebruik als archiefruimte.
Huidige ingang voor museumbezoekers, toegankelijk via muurtrap in oostwand (sinds 1951?).

S12.4 Oostwand
Het venster is origineel, de houten sluiting is niet oorspronkelijk.

S12.5 Zuidwand
Op de boog zijn plaatselijk resten van een verflaag te zien. Cuypers I en II. In 1905 was de inmiddels geopende doorgang aan weerszijden dichtgezet; waarschijnlijk weer heropend in 1951.

S13 Kleedruimte kok, afgesplitst van S14 en S15

deel van nr. 23 argenterie (zilverwerk) (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
deel van nr. 23 chaudron hydraulique (stoomketel) (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S13 Algemeen
Zowel Cuypers I als Cuypers II (1905).
Huidige ruimte ontstaan vóór 1905 (tekening gedateerd 1902) bij de bouw van het Turkse stoombad in S15. Oorspronkelijk met S14 en S15 een overwelfde ruimte (oud nr. 23) toegankelijk vanuit S11.
Thans verbindingsruimte toegang museumbezoekers.

S13.2 Noordwand
Wandopening werd rond 1905 gedicht en waarschijnlijk in 1951 weer geopend. De leidingkokers zijn modern.

S13.3 Oostwand
De wand is in 1905 gebouwd en op een bestaande tegelvloer geplaatst. Naderhand (1951?) zijn de openingen met spaanplaat gedicht.

S13.4 Zuidwand
De deur en de wand zijn uit 1905.

S13.5 Westwand
De deuren zijn uit 1905.

S14 Berging, afgesplitst van S13 en S15

deel van nr. 23 argenterie (zilverwerk) (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
deel van nr. 23 chaudron hydraulique (stoomketel) (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S14 Algemeen
Deel van oud nr. 23; oorspronkelijk samen met S13 en S15 een ongedeelde overwelfde ruimte.
Machineruimte voor de boiler uit ca. 1905 (tekening 1902). Ruimte ontstaan vóór 1905 door opdeling bestaande kelder. Afwerking deels uit 1902 (zie rekening).

S15 Berging, dienstruimte, afgesplitst van S13 en S14

deel van nr. 23 argenterie (zilverwerk) (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
deel van nr. 23 chaudron hydraulique (stoomketel) (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S15 Algemeen
Ruimte rond 1905 ontstaan door opdeling van de argenterie (S13, S14 en S15) en inrichting als stoombad. Omschrijving functie (linnenkamer) mogelijk uit 1951.
Turks stoombad: Cuypers II.

S15.2 Westwand
Nauwelijks zichtbaar wegens voorgezette kast. Deels dichtgezet met plaatmateriaal. Onder een marmeren plaat. Deze is ook te zien op de tekening voor het stoombad. Uit tekeningen blijkt dat de overige wanden vroeger met tegels waren bezet: Cuypers II 1905. Deze betegeling reikte mogelijk tot de rand bij de overgang naar het tongewelf, zichtbaar in de noordelijke en zuidelijk wand. De tegels zijn vermoedelijk verwijderd toen deze ruimte linnenkamer werd.

S15.3 Noordwand
Uit tekeningen blijkt dat deze wand vroeger was betegeld: Cuypers II 1905. Deze betegeling reikte mogelijk tot de rand zichtbaar bij de overgang naar het tongewelf. De tegels zijn vermoedelijk verwijderd toen deze ruimte linnenkamer werd.

S15.4 Oostwand
Bij de verbouwing van 1905 tot stoombad is in beide vensteropeningen aan de binnenzijde een kozijn met stolpramen toegevoegd. Hiervoor zijn de dagkanten aangepast.
Zuidelijke venster origineel, aan de binnenzijde aftekeningen van hoekversterkingen. Nissen later witgeverfd. Hang- en sluitwerk 1905, origineel. Venster buitenzijde is eveneens origineel. Oorspronkelijke diefijzers.
Het noordelijke venster is niet geïnspecteerd: niet toegankelijk. Van buitenaf gezien is het venster origineel.

S15.5 Zuidwand
Doorbraak van de deurdoorgang later. Deur origineel (1905). De ruiten in de deur zijn niet oorspronkelijk. 1 ruit ontbreekt.
Uit tekeningen blijkt dat deze wand vroeger was betegeld: Cuypers II 1905. Deze betegeling reikte mogelijk tot de rand bij de overgang naar het tongewelf. De tegels zijn vermoedelijk verwijderd toen deze ruimte linnenkamer werd.

S16 Linnenkamer

24 kamer hofmeester; 1909 stoombad (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
24 chambre du maître d'hôtel (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S16 Algemeen
Vóór ca. 1903 (?) verbouwd tot badkamer. Later (ca. 1950?) veranderd in linnenkamer.
De scheidingswand is van Cuypers II (1903) en maakte deel uit van de badkamer bij het Turkse stoombad.

S16.2 Noordwand
Nader onderzoek kan plaatsvinden na verwijdering van de kastenwand. Er was tot 1903 een schouw of rookkanaal aanwezig halverwege de wand.

S16.3 Oostwand
De achterwand met de vensters met de zit- en voetbanken is aangebracht bij de herbouw. De tussen de vensters aanwezige wand met nis en extra vensters zijn bij de verbouwing tot stoombad geplaatst. Volgens het ontwerp was de muur betegeld. hiervan zijn geen sporen aangetroffen.
Beide buitenvensters zijn origineel, behorend bij de herbouw. De diefijzers zijn origineel. De nissen zijn later witgeschilderd.

S16.5 Westwand
Deur met kozijn is bij de verbouwing tot Turks bad aangebracht: hang- en sluitwerk origineel met uitzondering van de deurkruk en later toegevoegd slot. Het glas in de deur is vermoedelijk rond 1950 geplaatst.

S16.1 Vloer
De cementvloer is modern. De vloer in de deurnis dateert van 1902 (zie rekening).

S16 Nader onderzoek
Zie S16.2 Noordwand en S16.3 Oostwand.

S17 Eetkamer kinderen

25/26 kindereetkamer, later eet- en leeszaal personeel. 1907: zaal voor jagers. (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
25 salle de lecture des domestiques (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S17 Algemeen
Nu ontvangstruimte voor kinderactiviteiten.

S17.2 Noordwand
De geschilderde decoratierand langs de gewelven is overgeschilderd. De mosgroene kleur op de achterwand van de nissen is niet origineel. Hieronder is het wit geschilderd. De decoratie is mogelijk gerestaureerd.

S17.3 Oostwand
Bij het venster linksboven zijn de kettinkjes voor het openzetten van het raam verdwenen. Bij de benedenramen zijn aftekeningen van hoekversterkingen zichtbaar. Dit betekent dat de huidige sluitingen niet origineel zijn maar waarschijnlijk reeds kort na de bouw aangebracht. Het noordelijkste benedenvenster heeft geen zichtbare aftekeningen van hoekversterkingen; waarschijnlijk is dit venster relatief vlak na de plaatsing van de overige vensters nagemaakt. Alle vier de klepramen hebben nieuwe glaslatten; dit wijst er vermoedelijk op dat de klepramen oorspronkelijk glas-in-lood ramen hebben bevat: het gebruik van nieuwe glaslatten wijst op nieuw glas in de ramen; glas-in-loodramen passen beter bij de oorspronkelijke opzet dan het huidige glas uit een stuk. Thans zit boven in de twee zuidelijke klepramen een modern ventilatiesysteem.

S17.6 Zuidwand
De getoogde nis is gedicht (na 1910), mogelijk t.b.v. de plaatsing van een 18de-eeuws rococo kabinet. De aftekening van de nis is nog in het pleisterwerk zichtbaar. De lambrisering loopt door en is daarom of geheel nieuw, of verplaatst.

S17.7 Westwand
De radiator S17.7.1 vervangt een ander verwarmingselement met plaatijzeren kast. De bevestigingspunten van het oorspronkelijke verwarmingselement zijn nog aanwezig. In de kast S17.7.2 bevinden zich twee kranen; het muurwerk hieronder is niet netjes afgewerkt, wat erop duidt dat hier de lambrisering heeft doorgelopen of dat zich onder de kranen een wasbak heeft bevonden. De huidige planken zijn recent.

S18 Technische ruimte

S18 Algemeen
Technische ruimte, afgescheiden van S11.
Ruimte nog niet op tekening 1893. Zonder nadere omschrijving en ruimtenummer wel op plattegrond bij *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902.

S18.2 Noordwand
Cuypers II. Langs de wand lopen later toegevoegde, deels in de muur ingehakte, waterleidingen.

S18.3 Oostwand
Cuypers II.

S18.4 Zuidwand
Het rechter luik vermoedelijk later toegevoegd.

S18.5 Westwand
Cuypers II.

S19 Centrale luchtkoker/tunnel

S19 Algemeen
Centrale luchtkoker.
Zonder nadere omschrijving en ruimtenummer wel op plattegrond bij *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902.

S19.1 Vloer
Cementpleister op vermoedelijk baksteen, met daarin opgenomen het gemetselde luchtaanvoerkanaal voor de verwarming. Opening afgedekt door niet oorspronkelijke houten plaat. Aan de zuidzijde van de opening is nog een katrol bewaard gebleven die bij de oorspronkelijke opzet hoort.

S19 Overige
Ruimte wordt gebruikt als ruimte voor verwarmingselementen. Hiertoe is een aantal leidingen aangebracht. Cuypers I en II.

S20 Hoofdtrap

15 hoofdtrap (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
15 escalier (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S20a Ruimte onder hoofdtrap

S20a.2 Noordwand
Aan de spiltrap dichtgezet gat.

S20a.3 Oostwand
Cuypers II. Beton. De oostwand is in een latere fase ontpleisterd. Oorspronkelijk zal de wand gepleisterd zijn geweest.

S20a.4 Zuidwand
Aan de aansluiting van de pui op de aansluitende wanden is te zien dat de pui later is toegevoegd. Zo is aan de westzijde achter de pui nog de in schoon metselwerk uitgevoerde hoekoplossing van de doorgang te zien. Mogelijk is de pui van elders afkomstig. Het hang- en sluitwerk behoort origineel bij de pui. Aftekening van een slot met schroefgaten. Mogelijk is er gebruik gemaakt van een andere deur.

S20a.1 Vloer
Betonvloer Cuypers II.

S20a. Overige
Betonnen trap van de pui (aan de zuidwand) naar de tunnel (aan de noordwand): Cuypers II.

S20a.5 Westwand
Bij de oren van de bovendorpel is aan het afwijkende voegwerk (en baksteenwerk) te zien dat de pui naderhand in het bestaande metselwerk is ingebroken. De schuine houten klamp op de deur aan de zijde van S10 is later aangebracht.

S21 Kleedruimte personeel

14 spoelkamer/cave (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
14 vestiaire (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S21 Algemeen
Cuypers II (1907).

S21.2 Oostwand
Middeleeuws muurwerk. De muur kreeg in 1906/1907 een spouw met binnenblad en is vervolgens betegeld. Cuypers II (1907).
Buitenvenster: geen sporen zichtbaar van versterkingsijzers op de hoeken van de ramen zichtbaar; deze zijn mogelijk wel aanwezig geweest gezien de meeste overige vensters. Het kozijn is origineel, alsmede het hang- en sluitwerk. Aan de buitenzijde, onder bij de dagkant zijn twee dichtgezette gaten zichtbaar; deze gaten zijn 16de-eeuws en behoren bij de schuin geplaatste smalle openingen.
In de deur van de linker nis is het slot later aangebracht. De rechter nis was niet te inspecteren: op slot.

S21.3 Zuidwand
Cuypers II (1906).

S21.4 Westwand
Dagkanten deurnis afwijkend betegeld. Drie bakstenen treden met houten optree, oorspronkelijk zwart geschilderd, nu met linoleum belegd. Het deurkozijn is niet origineel, waarschijnlijk aangepast aan huidige deur. Rechts van de deur een smal venster met wit geschilderd kozijn (waarschijnlijk niet de originele kleur) en wit geschilderd glas voor indirecte lichttoetreding tot het trappenhuis (S20). Het hang- en sluitwerk van het venster is origineel; Cuypers II (1907). De linker dagkant van de deuropening is versmald, mogelijk om het kozijn passend te maken aan de deur. Deze deur is vermoedelijk gelijktijdig met het aanbrengen van de tegels geplaatst. Het hang- en sluitwerk is origineel, met een toegevoegd slot.

S21.5 Noordwand
Cuypers II (1907).
Het hang- en sluitwerk van de deur is grotendeels origineel. De kruk is origineel,

de plaat daarachter is een latere toevoeging om het sleutelgat in de noordzijde te camoufleren. De rozet aan de zijde van S21 is origineel, die aan de andere zijde ontbreekt.

S21.1 Vloer
Deze vloer verving in 1907 een baksteenvloer (rood-geel in siermotief) uit 1896. Gezien de te kleine optreden bij de trap aan de westzijde is het huidige vloerniveau vermoedelijk hoger gelegen dan het oorspronkelijke niveau. Mogelijk zit de oorspronkelijke vloer nog onder de huidige.

S21.6 Plafond
Afwerking Cuypers II.

S22 Wijnkelder

12 cave (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
12 cave à vin (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S22.3 Zuidwand
Deel van de vensterneggen vernieuwd.

S22.1 Vloer
De cementvloer is modern. Hieronder bevindt zich een bakstenen vloer (zie aanwezige boorkern).

S22 Overige
De vakken zullen vermoedelijk bedoeld zijn geweest voor de opslag van wijnvaten. Mogelijk is het voegwerk recentelijk vernieuwd.

S22a GANG TUSSEN S22 EN S23

Geen wijzigingen.

S23 Wijnkelder

13 Gevangenistoren (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
13 cave à vin (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

Geen wijzigingen.

S24 Bloemenkamer

11 cave (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
11 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S24 Algemeen

Ook bloemenkamer genaamd.
S24.5 Noordwand
Oorspronkelijk slot en deurkruk. Deursluiting is verwijderd.

S24.2 en S24.4 Oost- en westwand
Deuren. Het slot is vernieuwd, het sluitwerk en de slotplaat is origineel. De scharnieren zijn origineel. Aan de deur hangt aan de zijde van het trappenhuis S20 een originele deurring.

S24.1 Vloer
Waarschijnlijk ondervloer van (verwijderde) betegelde vloer. Datering: Cuypers I met uitzondering van de dichtgezette waterleidinggoot (Cuypers II?).

S24 Overige
Tegen de zuidwand rechts: een houten aanrecht uit circa 1965. De bloembak en de deurtjes zijn ouder; deze komen mogelijk uit de groentekeuken. Boven het aanrecht een witte betegeling, eveneens uit circa 1965.

S25 Eetzaal personeel

10 eetkamer voor personeel (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
10 salle à manger des domestiques (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S25.3 Zuidwand
De diefijzers en het venster zijn origineel. De sluiting van het venster is deels vervangen door een houten sluiting. Het venster is voorzien van gaten ten behoeve van een sluitbalk. Het schietgat bevat een origineel luikje. De scharnieren van het luikje ontbreken deels.

S25.4 Westwand
Het hang- en sluitwerk van beide kasten is origineel.

S25.5 Noordwand
Het telefoonpaneel vervangt mogelijk een ouder huistelefoonpaneel. De deur is van elders afkomstig, het deurkozijn is wel oorspronkelijk Het glas-in-lood in de deur is vermoedelijk origineel. De deur bevat aan de zijde van ruimte S10 sporen van aftekeningen van scharnieren. De scharnieren zijn nieuw.

S26 Eetzaal personeel

9 eetkamer voor personeel (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
9 salle à manger des domestiques (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S26.2 Zuidwand
Het vensterkozijn, het venster en de diefijzers zijn oorspronkelijk. Rechts in de

nis bevindt zich een balkgat in de nis. Het schietgat rechts bevat een origineel luik inclusief het hang- en sluitwerk.

S26.6 Oostwand
Zowel de rechter als de linker kast zijn origineel inclusief het hang- en sluitwerk.

S27 Berging

8 cave (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
8 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S27 Algemeen
De ruimte is door opslag niet meer toegankelijk.
In de ruimte zijn losse deuren, opslag van oorspronkelijke tegels en dito bakstenen aanwezig, alsmede vier paneeldeurtjes die vermoedelijk uit de groentekeuken komen.

S27.5 Noordwand
Het hang- en sluitwerk van de deur is origineel, inclusief de sleutel. Vermoedelijk was de deur voorzien van een sluitoog. Op de deur is met krijt '*63*' geschreven.

S28 Voorruimte

7 provisiekelder, pâtisserie (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
7 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S28 Algemeen
Oorspronkelijk ongedeelde ruimte met S29.

S28.5 Oostwand
Deur met 6 paneelvakken met bolprofiel en vellingkant aan de onderzijde. Origineel hang- en sluitwerk; slot vernieuwd.

S28.3 Westwand
Cuypers; kippengaas naderhand aangebracht.
Uitgevoerd volgens ontwerptekening op cd-rom *Souterrain*, nr. 39.

S29 Poetsruimte

7 provisiekelder, pâtisserie (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
7 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S29 Algemeen
Oorspronkelijk ongedeelde ruimte met S28.
Afwerking Cuypers I? In tegenstelling tot S28 is de wandbetegeling niet uitgevoerd overeenkomstig de ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nr. 40).

S29.2 Zuidwand

Is doorgang naar S27 origineel?
De drie schietgaten zijn alle voorzien van originele luikjes en hang- en dito hang- en sluitwerk.

S29.3 Westwand
In de noordwesthoek een schuin geplaatste, getoogde nis met schietgat; kozijn nog aanwezig, luikje vernieuwd.

S29.4 Noordwand
Tegen de gehele wand een houten kastenwand. Hang- en sluitwerk origineel met eenvoudige ringen; naderhand moderne schuifsloten (vrij grof uitgevoerd) bijgeplaatst.

S30 Koelruimte

6 provisiekelder (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
6 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S30 Algemeen
Oorspronkelijk ongedeelde ruimte met S31.
Wandbetegeling uitgevoerd naar ontwerp uit 1895 (cd-rom *Souterrain*, nr. 41).
Volgens dit ontwerp was er aanvankelijk geen scheidingswand tussen S30 en S31 voorzien, wel bij een ongedateerde ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nr. 40).

S30.2 Zuidwand
Het hang- en sluitwerk van de deur is origineel.

S30.3 Westwand
Wand is later toegevoegd. Afwerking Cuypers II. Wand niet aangegeven op ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nr. 41 [1895]); wel op ongedateerd vloerontwerp (cd-rom *Souterrain*, nr. 40). Nader onderzoek datering van wand en deur.

S30.5 Oostwand
Het hang- en sluitwerk van de deur is origineel.

S30.1 Vloer
Cuypers I. Uitgevoerd naar ontwerptekening (cd-rom *Souterrain*, nr. 40). De onregelmatigheid in het patroon is een herinnering aan een sierstrook identiek aan de rand. Mogelijk is de onregelmatigheid het gevolg van het toevoegen van de westwand.

S31 Slagerij

6 provisiekelder (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
6 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S31 Algemeen
Oorspronkelijk ongedeelde ruimte met S30. De indeling van de ruimte zal later tot stand zijn

gekomen. De ruimte was niet volledig te inspecteren, omdat deze wordt gebruikt voor opslag.
S31.3 Westwand
Het hang- en sluitwerk van het venster en de diefijzers zijn origineel.

S32 Spoelkeuken

4 bijkeuken (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
4 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S32 Algemeen
Naast oud nummer '4' (zie boven): steenkolenbergplaats.

S32.2 Zuidwand
In de zuidwesthoek een schuingeplaatste nis ter hoogte van de onderzijde van de vensternis. Hierin een schuingeplaatst schietgat. Het kozijn en luikje zijn vernieuwd. De betegeling rondom het schietgat is beschadigd en vernieuwd (onregelmatigheden).

S32.3 Westwand
De diefijzers zijn oorspronkelijk. De ruiten zijn vernieuwd. Origineel hang- en sluitwerk. Links van de deur: beschadigingen aan de siertegelrand; het patroon is opgevuld met schilderwerk.

S32.5 Oostwand
Rechts uit het midden een getoogde blindnis, gestuct en gewit. Het blad onder in de nis is vernieuwd in multiplex. Onderzijde is voorzien van gedecoreerde betegelde sierrand, overeenkomstig die van de bovenzijde van het betegelde wandvlak.
De decoratie onder de vensternis is over een lengte van 91 cm onderbroken. Waarschijnlijk is dit gebeurd bij het aanbrengen van het multiplex.

S33 Gang S32-S34

S33.5 Oostwand
Deur: de dagkant aan de linkerkant is afgeschuind. De bakstenen toog is ongeschilderd en waarschijnlijk vernieuwd.

S33 Nader onderzoek
De mogelijke vernieuwing van de toog in S33.5.

S34 Duiventoren

5 office (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
5 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S34.2 Zuid-, west en noordwand
De afwerking is van Cuypers I. De vensterkozijnen en het glas-in-lood zijn origineel, alsmede de diefijzers. De binnenhorren ontbreken deels, maar behoren vermoedelijk tot de originele constructie. Het tegelwerk is beschadigd. Het schietgat aan de westkant is aan de

buitenzijde dichtgezet met portland cement. Het luikje van het schietgat is origineel.
S34.3 Oostwand
Het hang- en sluitwerk van de deur is origineel. De sponning van het deurkozijn is verdiept. Vermoedelijk was het oorspronkelijke kozijn bedoeld voor een dunnere deur. De deurkruk en het slot zijn vrij kort na de bouwtijd gewijzigd: Cuypers II.

S35 Berging/waterreservoir

- ongenummerde ruimte, l'eau pluviale (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)

Geen wijzigingen.

S36 Oude keuken

2 grote keuken (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
2 cave à provision (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S36 Algemeen
De ruimte heeft tot ca. 1965 gefunctioneerd als keuken. Zie afb. in Cuypers & Luyten, 1910, LXI.

S36.3 Westwand
Het hang- en sluitwerk van het venster en de diefijzers zijn origineel. Het glas-in-lood is vervangen door één ruit. Voor voorbeeld zie noordwand.

S36.4 Noordwand
Hang- en sluitwerk van de twee vensters en van de deur is origineel. De boven en onderzijde van de deur is recentelijk bijgezaagd. Ook de diefijzers zijn oorspronkelijk.

S36.5 Oostwand
Het hang- en sluitwerk van de linker deur is origineel. Het kozijn is zwaar beschadigd. De rechter deur is oorspronkelijk een dubbele taatsdeur, nu met ijzeren strippen aan elkaar geschroefd en in een enkelvoudige deur gewijzigd. De lat aan de zuidzijde van het deurkozijn en de ruiten in de deur zijn vervangen.

S36.1 Vloer
Roosters langs de lange zijden nog niet in Cuypers & Luyten, 1910, LXI, dus later aangebracht. Onbekend is wanneer.

S36 Nader onderzoek
Wijzigingen rond aanrecht tegen S36.2, de zuidwand.

S37 Doorgang S36-S38

S37 Algemeen
Deze ruimte is in een latere fase (maar vóór 1902) afgesplitst van S38 door de plaatsing van een tussenmuur, de noordmuur S37.3.

S37.3 Noordmuur
De muur tussen S37 en S38 is later (maar vóór 1902) geplaatst, vermoedelijk gelijktijdig met de deur en de provisiekasten S37.2.1 en S37.4.1. De knopjes aan de provisiekast aan de oostzijde S37.4.1 zijn origineel, het slot ontbreekt. Het schilderwerk is niet origineel.

S38 Berging

3 petit laverie office (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
3 laverie (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

S38 Algemeen
In een latere fase (maar vóór 1902) is het portaal S37 afgescheiden van S38.

S38.2 Westwand
De luikjes van de schietgaten zitten dicht en zijn dus niet te inspecteren.

S38.3 Noordwand
De diefijzers zijn origineel. Het kozijn en het raam zijn van latere datum (maar vóór 1902), vermoedelijk gelijktijdig met de plaatsing van de zuidmuur.

S38.5 Zuidwand
Deze muur is later (maar vóór 1902) geplaatst. Aanvankelijk zal de verbinding tussen S36 en S38 open zijn geweest. Het hang- en sluitwerk van de deur S37.3.1 is oorspronkelijk.

S38.4 Oostwand
Ingebouwde kast met opgeklampte deur met kraaldelen en vier ventilatieopeningen. In de kast zitten drie planken. Deze kast zal later zijn geplaatst. Cuypers II. De luikjes van de schietgaten zitten dicht en zijn dus niet te inspecteren.

S39 Berging en doorgang naar S35

S39.5 Noordwand
De deur is beschreven bij de zuidwand S03.a.3 van ruimte S03a. De rechter dagkant is bekleed met horizontale delen met veer en groef (mogelijk afgezaagd). De horizontale delen restant van een houten afscheiding achter de deur.

S40 Luchtkoker

- zonder nummer, chambre d'air (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)

Geen wijzigingen.

4.2 BEL-ETAGE

0.01 Diensttrap met lift

27 diensttrap en lift (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
27 escalier et ascenseur (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.01.1 Vloer
Huidige vloer aangebracht in 1931 volgens ontwerp NAi t549.2 (cd-rom *Diensttrap en Lift*, nrs. 44, 45, 46, 47 en 48). De vloer dichtte de bestaande liftschacht. In 1936 (?) bij inbouw van huidige lift is de vloer ter plaatse van liftschacht weer verwijderd.

0.01.2 Oostwand
De radiator is vermoedelijk Cuypers II en vervangt een lamellenradiator in een ajour bewerkte kast.

0.01.3 Zuidwand
Cuypers I. Het glas-in-lood in het erkervenster 001.3.2 is mogelijk jonger: kleurstelling van rond 1930.
Gezien de aftekening hebben er andere scharnieren op het deurkozijn 001.3.1 gezeten, mogelijk tijdelijke scharnieren. Het hang- en sluitwerk is origineel behalve de nieuwe sloten. De oorspronkelijke sluiting is verwijderd.

0.01.4 Westwand
Rechts deurvleugel in stijl- en regelwerk, onderaan in tweeën verdeeld met meervoudig lijstwerk op stijlen en regels, met afzaat onderaan, vlakke paneelvulling; bovendeel bestaande uit twee beglaasde registers in drieën, gevuld met glas-in-lood panelen met reliëfglas in wit, oranje en groen. De deur en de pui zijn uit 1931.

0.01.5 Noordwand
De scharnieren van de deur zijn in een latere fase vervangen, vermoedelijk vroeg in de 20ste eeuw. Ook de schuif is van later datum.

0.01 Overige
Lift uit 1936. Huidige liftdeur 0.01.1.3.1 uit 1973, aangebracht bij revisie lift.

0.02 Portaal en kast

0.02 Algemeen
Deel diensttrappenhuis 0.01 van souterrain naar bel-etage.
Afgeschuinde wand met klampdeur naar kast 0.02a. De oorspronkelijke schuingeplaatste doorgang naar 0.27 is nu een kast (0.02a). In Cuypers I was hier een open verbinding met S01 en 0.01. In 1931 is bij het dichten van de vide de wand 0.01.4.1 geplaatst. Toen deze in 1937 weer werd geopend bij de plaatsing van de

huidige lift is de pui gehandhaafd.
0.02.4 Noordwand
Het hang- en sluitwerk van het venster is origineel. Op het venster zijn aftekeningen van spijkergaatjes van nu niet meer aanwezige hoekversterkingen zichtbaar. De sluiting is vermoedelijk later aangebracht.

0.02.5 Oostwand
De wand 0.01.4.1 is aangebracht in 1931 (zie NAi t.549.2, cd-rom *Diensttrap en Lift*, nr. 45) op het moment dat de ruimte tussen S01 en 0.01 werd gedicht.

0.02a KAST

0.02a Algemeen
Bij de restauratie door Cuypers is de middeleeuwse doorgang naar 0.27 aanvankelijk gehandhaafd, maar later dichtgezet.
De sponningen zijn aangepast aan de deur; dit wijst erop dat de deur ergens anders vandaan komt. Verder heeft er oorspronkelijk een ander slot op gezeten.

0.03 Voorportaal dienstingang

0.03 Algemeen
De loopbrug en het voorportaal 0.03 zijn tussen 1903 en 1910 aangebracht. In twee fasen tot stand gekomen, waarbij in eerste instantie een open verdieping op de loopbrug was aangebracht. Het groen is deels overgeschilderd. Het oorspronkelijke donkergroen is nog aanwezig rond het kijkvenster 0.27.4.1 in de westwand 0.03.2.

0.03.8 *Plafond*
Linksonder is het dakbeschot vervangen en niet meer van de schildering voorzien.

0.04 Gang

47 korte arcade; gang naar eetzaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
47 petit corridor (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.04 Algemeen
Betegeling wanden niet Cuypers 1, maar Cuypers 2.

0.04.1 Vloer
Vloer overeenkomstig vloer in 0.01 die werd aangebracht na goedkeuring in 1931. Oorspronkelijk vloer van roomwitte vloertegels, verschuivend gelegd met kleine rode tegeltjes op de hoekpunten, gelegd december 1902 (ongen. rek. post 83).

0.04.5 Noordwand
Huidige indeling wand tussen 0.01 en 0.04 niet oorspronkelijk. Huidige glas-in-lood waarschijnlijk ook ca. 1931 aangebracht (in 1910 niet aanwezig). Wandafwerking waarschijnlijk vereenvoudigd. Erkertje (naar 0.01) niet in oorspronkelijke plan, staat wel afgebeeld op NAi t277 (cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr.13), blad steenhouwwerk voor begane grond. Het hang- en sluitwerk naar ruimte 0.05 is origineel.

0.05 W.c.-ruimte

46 ruimte in reservetoren; toiletten (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
46 w.c. toilette (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.05.1 Vloer
Vloer aangebracht tegelijk met vloer in 0.01 en 0.04 in 1931. Geen ontwerp bekend.

0.05.2 Westwand (aan de zuidzijde)
Dubbele wastafel aangebracht in 1931.

0.05.5 Zuidwand (bij urinoir)
0.05.5.1: zwartmarmeren plaat waartegen een modern urinoir met vernieuwde aan- en afvoer staat (ca. 1995?).

0.05.7 Noordwand
Het glas-in-lood van het middelste en van het bovenste raam zijn niet oorspronkelijk. Vermoedelijk omstreeks 1930 (?) aangebracht. Het onderste raam is origineel; wel zijn de glaslatten vervangen.

0.05.8 Oostwand
Kaptafel in 1931 aangebracht. Handdoekrek 1931? Maple.

0.05.9 Zuidwand
Wandafwerking: zie 0.05 ALGEMEEN in RUIMTEBOEK BEL-ETAGE [BBA].

0.05 Nader onderzoek
Het glas-in-lood van het middelste en van het bovenste raam van het venster in de noordwand is niet oorspronkelijk. Hoe heeft de invulling er oorspronkelijk uitgezien?

0.06 W.c.

Geen wijzigingen.

0.07 W.c.

Geen wijzigingen.

0.08 Eetzaal

43 eetzaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
43 salle à manger (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.08 Algemeen
Aanvankelijk was ruimte 0.26 als eetkamer voorzien.
De muur 0.08.6 was in 1893 deels nog aanwezig, maar is uiteindelijk gesloopt.
De huidige vensternissen in de noordwand en oostwand zijn eigen interpretaties van Bureau Cuypers.

Voor alle vensters geldt: vrij kort na de bouw, nog in de afbouwfase, zijn de kozijnen aangepast aan de luiken door het wegschaven van een deel van de stijlen met profilering, ten behoeve van een lat om een sponning voor de luiken te creëren. Vergelijk vensternis met ontwerptekening.

0.08.2 Noordwand en 0.08.4 Oostwand
Aftekeningen van hoekversterkingen aan de binnenstijlzijde bij de onderste vensters. De bovenramen zijn nu vaste eenruits vensters; oorspronkelijk waren dit ijzeren klepramen. De aftekeningen van de scharnieren zijn nog zichtbaar op het kalf. De oorspronkelijke situatie is nog aanwezig bij het venster in de oostwand van de balzaal (0.19), echter zonder het glas-in-lood, dat zeer waarschijnlijk nooit is gerealiseerd. Het bovenste deel van het kozijn was oorspronkelijk voorzien van geprofileerde dagkanten. Het voorste deel ervan is weggeschaafd om een rechte lat te kunnen plaatsen, die de sponning creëert ten behoeve van de luiken. De lijst op de centrale verticale kozijnstijl is later aangebracht; hierop zijn ter hoogte van de kruising van de kozijnstijlen aftekeningen zichtbaar van vermoedelijk een voorziening voor de afsluiting van de luiken. Aangezien de lat later is aangebracht en bij het bovenste deel de dagkanten zijn aangepast mag geconcludeerd worden dat de binnenluiken later zijn aangebracht.
In de dagkanten van de middenstijl zijn bij de onderste vensteropeningen de sporen aangetroffen van dichtgezette scharnieren. Dit geeft aan dat de onderste vier venstervakken oorspronkelijk voorzien waren van elk twee draairamen in plaats van één. Bij deze wijziging zal ook het glas-in-lood zijn aangepast. De reden waarom de ramen zijn vervangen is niet bekend. Mogelijk was de oorspronkelijke sluiting niet goed en waaiden de ramen bij harde wind open. Elders is een constructie met twee maal twee ramen aangetroffen. Daar is echter een schuif in het raam aangebracht; hiervan zijn in de kozijnen van de eetzaal geen sporen aangetroffen.
Het traliewerk aan de buitenzijde is origineel.

0.08 Overig
De huidige gordijnen van 0.08 zijn origineel (ca. 1900) en ca. 1995 gerestaureerd door mevrouw Stratenus. Op de vensterzitbanken lagen in 1910 kussentjes in dezelfde stof. Smeedijzeren tafel ontwerp Atelier Cuypers 1911, ontwerpen voor dientafels en dressoir (NAi t508.1, 1912 en 1910, cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr.103-105). Huidige situatie met een lichtpunt in plafond was in 1910 aanwezig (Cuypers/Luyten 1910); niet oorspronkelijk. Drie originele lichtpuntaansluitingen zijn nog zichtbaar (zie verlichtingsplan Cuypers, NAi t2, ca. 1900, cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr.13).Op het ogenblik is alleen het middelste van de drie aanwezige lichtpunten in gebruik (kroonluchter).

0.09 Office

44 office (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)

44 office (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.09 Algemeen
Wandafwerking: onder de ivoorkleur zit een oudere, lichtgrijze laag; de groene bies was aanvankelijk smaller. De binnennissen waren oorspronkelijk voorzien van een blokimitatie met horizontale en verticale lijnen.
De keukenkasten zijn een latere inbouw.

0.09.1 Vloer
Het randpatroon is onder de keukenkasten uit het zicht verdwenen.
Bij deur 0.09.5.1: de onderdorpel is een optrede van 8,5 cm; de kozijnstijl loopt echter door tot onder aan de optrede; dit duidt erop dat de vloer vermoedelijk gelegd is op de bestaande vloer.

0.09.2 Westwand
Venster 0.09.2.1: vast bovenlicht gevuld met heldere ruit, met aftekening van scharnieren en boven van een slotje; oorspronkelijk uitgevoerd als ijzeren klepraam. Het traliewerk is oorspronkelijk. Boven het venster en op de tussendorpel betimmering. Verder niet te inspecteren: geblokkeerd door opslag stoelen.

0.09.3 Noordwestwand
Achterwand boven aanrecht is overgeschilderd.
Een bordenlift januari 1904 (post 88) vervangt een kleine lift aangebracht juni 1897 (Ongen. Rek. post 10).

0.09.4 Noordwand
Centraal vensternis 0.09.4.1. Vast bovenlicht gevuld met een helder glasvlak, met aftekening van scharnieren en boven van een slotje: was klapraam. Het raam is voorzien van een metalen sluiting, die vermoedelijk niet oorspronkelijk is. Het venster is slecht te inspecteren. De bindroeden zijn hier wel origineel. De stijl is opgedikt maar de benedendorpel niet. Aan de buitenzijde bevinden zich dubbele luiken die vallen in de afgeschuinde onderdorpel alsmede in het kalf. De metalen sluiting is vermoedelijk later, en bestond vermoedelijk oorspronkelijk uit een houten klosje als bij venster 0.09.7.2. Het traliewerk is oorspronkelijk.

0.09.5 Noordoostwand
Deur 0.09.5.1: het deurkozijn bevat een dichtgezette sponning. De bovendorpel is aan een zijde bijgeschaafd om de deur, die in de nu dichtgezette sponning paste, te kunnen vatten. De huidige deur is gevat in op het bestaande kozijn gespijkerde lijsten. Zowel op de deur als op het lijstwerk zijn sporen van oudere scharnieren zichtbaar. Het hang- en sluitwerk is Cuypers I. De wijzigingen hebben vermoedelijk kort na de bouw plaatsgevonden. Bij de onderdorpel is een optrede van 8,5 cm; de kozijnstijl loopt echter door tot onder aan de optrede; dit duidt erop dat de vloer vermoedelijk gelegd is op de bestaande vloer.

0.09.7 Zuidoostwand
Vensternis 0.09.7.2. Vermoedelijk beneden oorspronkelijk een draairaam en boven een

ijzeren klepraam. Het huidige raam is naderhand aangepast. De sponning is gecreëerd met latten die op het kozijn zijn gespijkerd. Bij het huidige raam ontbreekt bindroede. Het raam heeft als sluiting een houten klosje.

0.09.8 Zuidwand
Deur 0.09.8.3.1 naar eetzaal 0.08. Deze deur was oorspronkelijk niet bestemd voor deze plaats, maar het is wel een Cuypers I-deur: aan beide kanten is de deur met een lat verbreed.

0.10 Hal

38 hal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
38 hall (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.10 Algemeen
Vensters dichtgezet 1902 (waarschijnlijk wand balzaal) en 1903 (wand ridderzaal).

0.10.1 Vloer
Leverantie marmer 1902; diverse mozaïeken 1902-1903.

0.10.2 Oostwand noordzijde
Steenhouwwerk geplaatst/betaald 1899/1900; beelden 1902-1904.
Schilderwerk 1902-1903.

0.10.3 Oostwand zuidzijde
Steenhouwwerk geplaatst/betaald 1899/1900; beelden 1902-1904.
Schilderwerk 1902-1903.

0.10.4 Zuidwand
De wand is vrijwel geheel middeleeuws metselwerk. Middeleeuwse vensters op begane grond en hoger zijn aanvankelijk gehandhaafd en van glas-in-lood voorzien; rond 1902 dichtgezet. Doorgang 0.10.4.1 is middeleeuws, enigszins gereconstrueerd. Tussen eerste en tweede verdieping was een fries geschilderd, ook nog op foto cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 37.
Middeleeuwse (dichtgezette) vensters.
Drie vensters dichtgezet 1902, nog op foto cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 37; lambrisering aangepast 1903.
Steenhouwwerk geplaatst/betaald 1899/1900; beelden 1902-1904.
Schilderwerk 1902-1903.
Deur 0.10.4.1: inclusief hang- en sluitwerk origineel. Bij het bovenste deel van het scharnier aan het kozijn is een opvulling in de kozijnstijl zichtbaar. Aan de 0.21 zijde is een uitgezaagd stuk voor een nieuw scharnier zichtbaar. Bij het bovenste scharnier is aan de bovenzijde een stuk afgehaald. Onder andere aan de houtnerven is te zien dat het bovenlicht oorspronkelijk deel uitmaakte van de deuren. Het middelste stuk in het bovenlicht is dan een latere invulling. Aan de halzijde is het bovenlicht aan de onderzijde voorzien van een later opgetimmerde lat. Toen het bovenste deel van

de deur vermaakt werd tot bovenlicht is het houtsnijwerk deels opengewerkt voor ventilatie.

0.10.5 Westwand
De wand is grotendeels nog middeleeuws metselwerk. De ingang 0.10.5.1 is origineel. Geheel links bevond zich tot 1892 nog een middeleeuws venster, dat in 1902-1903 is gedicht. Ook hogerop zijn vensters aanvankelijk gehandhaafd en van glas-in-lood-vulling voorzien en in 1902-1903 gedicht; scheuren komen hiermee overeen. Zie NAi t66 (cd-rom *Begane Grond deel 3*, nrs. 100, 101 en 105) en foto cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 38. Overschilderd: ter hoogte van de sleutelstukken schijnt een geschilderd fries in geel, groen, rood en blauw door de latere schilderlaag. Dit fries is zichtbaar op oude foto (cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 38).
Steenhouwwerk geplaatst/betaald 1899/1900; beelden 1902-1904.
Schilderwerk 1902-1903.
Deur 0.10.5.1: één fase, inclusief hang- en sluitwerk.

0.10.6 Noordwand
NAi t66 (cd-rom *Begane Grond deel 3*, nr. 104) indeling niveau 4-5 (glas-in-lood-zone), vermoedelijk 1901.
NAi t502 (cd-rom *Begane Grond deel 3*, nr. 110) ontwerp kwartronde lambrisering (travee 7), geplaatst 1902.
Beelden 1902-1904.
Schilderwerk 1902-1903.
Draairichting deur naar bibliotheek, 0.10.6.1: grenenhouten latjes op dagkant deurkozijn: opgespijkerde lat om scharnieren op te bevestigen?
Boven aan niveau 5 maaswerk met invulling van fel blauw, rood en geel. Deze felle kleuren komen alleen terug in later gedateerde invullingen zoals die tussen de noordelijke galerij en toiletten. Nader onderzoek zal nodig zijn om te bepalen of deze invulling origineel is of later is aangebracht.
Deurdoorgang 0.10.6.1 en 0.10.6.2: alles oorspronkelijk, inclusief hang- en sluitwerk.

0.10.7 Plafond
Op spant 2 en 3 centraal een opening (voor een fitting?).

0.10 Overig
Verlichting: fittingen voor gloeilampen in bepaalde sluitstenen van de gewelven van de galerijen, en onderzijde van de blokkeels en van de cassettes aan de oost- en westzijde. Onder de cassettes nu indirecte verlichting door middel van spiegelreflexlampen. Oorspronkelijk werd de hal verlicht met buitenverlichting door het glas-in-lood.
Aansluitpunten op kruisingen van de gewelven van de galerij zichtbaar; dit is niet volgens plan Cuypers (verlichtingsplan Cuypers, NAi t2, ca. 1900, cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr.13).

0.11 Gang

40 grote arcade op de begane vloer (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
40 arcade (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.11 Algemeen
Schilderwerk 1903.
De geschilderde natuursteenimitatie lijkt deels overgeschilderd.

0.11.1 Vloer
Tijdelijke tegelvloer 1901; leverantie diverse mozaïeken 1903.

0.11.2 Oostwand
Deur 0.11.2.1 in afwijkende Art Nouveau stijl. Alles één fase, inclusief hang- en sluitwerk. Cuypers II gezien vormgeving kozijn. In penant 0.11.2.4 is een leidingschacht weggetimmerd conform die in 0.11.2.2, hier met onder aan een bedieningshendel: brandkraan, vermoedelijk later aangebracht.

0.11.4 Westwand
Drie grote spitsboogvormige openingen 0.10.2.B1, 0.10.2.B2 en 0.10.2.B3 naar hal 0.10 met brede hollijst tussen twee rondstaven. Op achterzijde pijler 0.10.2.2 een goed zichtbare overschildering.
Deur 0.11.4.1. Deuromlijsting conform deur 0.11.2.1 (de deur in de oostwand), deurpaneel in stijl- en regelwerk verdeeld in 6 panelen met blinde veelpassen. Rijk hang- en sluitwerk. Aftekeningen aan de zuidzijde van het deurkozijn wijzen erop dat het kozijn met deur niet oorspronkelijk is, maar een andere deur vervangt.

0.11.5 Noordwand
Deur 0.08.5.1. De dagkanten van het kozijn bestaan uit opgeschroefde houten latten, aangebracht bij de plaatsing van de huidige deuren. Gezien de dichtgezette sponningen aan de bovenzijde moet de huidige deur een voorganger hebben gehad.

0.11.6 Plafond
Sluitstenen van rozetten en bladmotief waarvan de centrale sluitstenen fittingen bevatten. De fittingen zijn echter niet voorzien van gloeilampen. De originele verlichting is verdwenen, de oorspronkelijke aansluitpunten zijn nog aanwezig (verlichtingsplan Cuypers, NAi t2, ca. 1900, cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr.13).

0.12 Vestibule

41/42 vestibule (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
41/42 vestibule grande entrée / escalier garde robe (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.12 Algemeen
Tekening NAi t311.1 (cd-rom *Begane Grond deel 3*, nr.57): niveau souterrain, waarschijnlijk zo uitgevoerd.
Pleisterwerk 1903.

0.12.1 Vloer
Leverantie marmer en plinten 1902.

0.12.4 Noordwand
Het zittend fabeldier geheel rechts op het uiteinde van de lambrisering is verdwenen (zeer recente 'wijziging').
Aan weerszijden van de zitbank bevindt zich een latere toevoeging in de vorm van een lat. Deze lat zorgt ervoor dat de lambrisering en de bank aansluiten.

0.12 Overige
Balustrade 0.12.5.1.1.2: aan de oostwand zit een ijzeren handgreep uit de jaren vijftig (?).

0.12a ERKER
0.12.5.1.4 Zuidwand
Deur 0.12.5.1.k9: hang- en sluitwerk origineel, nieuw slot toegevoegd. De deur was afgesloten en zodoende niet volledig te inspecteren.

0.12.5.1.5 Plafond
In het noordelijke vak ontbreekt de betimmering.

0.12a Nader onderzoek
Deur 0.12.5.1.k9 (was afgesloten).

0.13 Hoofdingang

45 hoofdingang met portaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
45 grande entrée (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.13.2 Noordwand
De drie kijkspleten aan beide zijden hebben een sponning: mogelijk waren deze voorheen voorzien van een vulling.

0.14 Biljartzaal

39 speelzaal/biljartzaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
39 salle de jeux (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.14 Algemeen
In 0.14.4 een middeleeuwse dichtgezette doorgang naar 0.16, afgebeeld op plattegrond NAi t2 (cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr. 3) uit 1894 en in 1898 nog aanwezig (Gids Architectura & Amicitia), maar niet meer voorkomend op de opmeting wanden t.b.v.

te maken lambrisering NAi t249.2 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nrs. 62, 63 en 64) en NAi t548 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 74).
In de oorspronkelijke opzet van Cuypers was in de zuidoosthoek geen nis (in arkel) voorzien maar een kloostervenster.
Betimmering 1901, schilderwerk voor 26 april 1902 (Traveaux de Restauration 1897-1903, 75 en 79).

0.14.3 Oostwand
Vier vensternissen 0.14.3.1, 0.14.3.2, 0.14.3.3 en 0.14.3.4, waarvan de rechter nis 0.14.3.4 afwijkt. Het bovenste raam was oorspronkelijk een metalen klepraam. Ook de middelste ramen zijn vervangen: de originele sponning zit achter de huidige sponning. De klossen aan de zijkant van het onderste raam van de noordelijke drie kozijnen duiden erop dat ook hier een ander raam heeft gezeten. De drie kozijnen zijn op een zelfde wijze aangepast als de kozijnen in de eetzaal. In het rechter venster zijn de onderste en middelste ramen vermoedelijk nog origineel; de overige vensters zijn vermoedelijk ook zo geweest. Zie ook voor de oorspronkelijke versie het venster in de kapsalon (0.16).

0.14 Overige
De zitbank tegen de noordwand stond oorspronkelijk in 0.26 (cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 5) maar moet gezien (cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 23) vóór 1910 zijn ontworpen. Zie ook cd-rom *Foto's Begane Grond*, nr. 14.
De lichtpunten in de sluitstenen volgens plan Cuypers (NAi t2, ca. 1900, cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr.13). De toortsen staan daar niet aangegeven; vermoedelijk is dit een latere toevoeging.

0.15 Trappenhuis 2

0.15.2 Noordwand
Deur 0.15.2.1 is een latere toevoeging gezien de bevestigingspunten aan de bovenzijde van de kozijnen, en omdat het kozijn vóór de muur is geplaatst. Het hang- en sluitwerk hoort origineel bij de deur. Op het kozijn en de deur is een aftekening van een vermoedelijk tijdelijk scharnier zichtbaar.

0.15.3 Oostwand
Deur 0.15.3.1 heeft gedeeltelijk origineel hang- en sluitwerk; het slot is vervangen, en gezien de aftekening heeft er ook een andere deurknop gezeten. Vermoedelijk is het oorspronkelijke kozijn betimmerd: de kozijnstijl loopt langer door dan de betimmering.

0.16 Kapsalon

36 boudoir, kabinet (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
36 cabinet (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

Kabinet onder de insteek naast het centrale trappenhuis met stookplaats tegen de noordwand. Stilistisch sterk afwijkend (classicistische vormgeving in plaats van

neogotisch) van de overige interieurs, ook qua materiaalgebruik. In 1892 was er een afwijkende indeling met een doorgang naar 0.15 in 0.16.2 geheel rechts i.p.v. links zoals nu. Deze was in 1898 nog aanwezig (Gids Architectura & Amicitia); het was toen een 'rustvertrek'. Op de opmeting van plattegrond en wanden NAi t246.3 op cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 53 ontbreekt deze. Mogelijk is dit een opmeting ten behoeve van de inrichting in 1904. De bovenzone had oorspronkelijk dezelfde decoratie als de onderzone, maar is in de jaren '20/'30 (?) overgeschilderd. Zie doorsnede NAi t312 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 54).

0.16.3 Oostwand
Vensternis 0.16.3.1: het bovenste raam is nu een vast bovenlicht; dit was oorspronkelijk een ijzeren klepraam. Het kruiskozijn daaronder is origineel, een deel van de scharnieren van het onderste raam is vervangen. De luiken dateren vermoedelijk van 1904. De luiken hangen aan latten, deze latten zijn op de kozijnstijlen gespijkerd. Het schrootwerk onder het venster is stilistisch gezien later. Deur 0.16.3.2: het deurkozijn is van gehout grenen. Vlak onder de huidige sluiting bevindt zich een sparing in het hout waarin vermoedelijk de oorspronkelijke deur heeft gezeten. De deur en het hang- en sluitwerk zijn van Maple.

0.16a TUSSENPORTAAL

0.16a.3 Zuidwand
Deur met origineel hang- en sluitwerk.

0.17 W.c. kapsalon

0.17.3 (0.16.3) Oostwand
Oorspronkelijk laatmiddeleeuws venster met links en rechts schuingeplaatste getoogde brede 'schietgaten' die naderhand (16de eeuw? Cuypers) zijn dichtgezet . Op de tekening van Roghman uit 1646/47 is het venster al dichtgezet. Venster en kozijn zijn Cuypers I, origineel.

0.18 Wandkast balzaal

Geen wijzigingen.

0.19 Feestzaal

33/34 feestzaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
33/34 salles des fêtes (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.19 Algemeen
Grotendeels oorspronkelijk muurwerk. De zeer representatieve ruimte was in de 16de eeuw in tweeën gedeeld in de verhouding 2:1 met de kleine ruimte aan de oostzijde. De tussenmuur was in 1892 niet meer aanwezig evenals een deel van de huidige westwand (het haaks geplaatste deel).
Oorspronkelijk ook verlicht vanaf de binnenplaats door twee vensters. Toegankelijk in de middeleeuwen ook via 0.21. Zie NAi t213 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 19);

NAi t264.1 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nrs. 26, 27 en 28).
In 1907 nog in restauratie (Luyten 1907).

0.19.1 Vloer
Correspondentie over opmeting parket 1896, over leverantie 1898.
(De correspondentie uit februari 1906 '*Swanink heeft twee werklieden gestuurd om de oude vloertegels die zich in de feestzaal bevinden te verwijderen; hij wil ze gaan gebruiken in het gebouw voor de auto's*' duidt waarschijnlijk op opslag van de tijdelijke tegelvloer van de hal/arcade, die inmiddels vervangen was door het definitieve marmer/mozaïekwerk.)

0.19.2 Oostwand
Middeleeuws muurwerk met oorspronkelijke muuropeningen (venster, doorgang naar kabinet in toren, toilet. Zie NAi t213 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nrs. 18, 19 en 20).
Ontwerp deur 0.19.2.3 ook op NAi t507 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 48).
Vensternis 0.19.2.2 met rijk hang- en sluitwerk aan de buitenzijde. Raam zelf: kruiskozijn waarin sporen van aanzetten van bindroeden. Het kozijn is voorzien van een sterk verweerde houtimitatie. Opendraaiende raamvleugels met dubbele vellingkant, kapelletjes en zilverkleurig afgewerkt hang- en sluitwerk. Sluitwerk van ingelaten cirkelvormige handgreep met slotje. Vast bovenlicht met helder glas.
Raam: De glaslatten zijn beschadigd: vermoedelijk niet origineel: heeft glas-in-lood in gezeten. Boven origineel ijzeren klepraam waarvan de beglazing zal zijn gewijzigd. Aan de buitenzijde zijn de kettinkjes van het klepraam nog aanwezig. Aan de binnenzijde bevinden zich metalen stiften waartegen het raam op een bepaalde stand kon worden open gezet. De kettinkjes zelf zijn langer. Dit is het type venster dat ook elders op het kasteel was toegepast.
Op het onderste kalf is een dun latje met afgeronde bovenzijde bevestigd. De uitzetijzers van de vier onderste raampjes zijn vernieuwd; voor een voorbeeld van de oorspronkelijke versie zie bijvoorbeeld de Biljartzaal. Zowel op de dagkant van het kozijn als op de buitenluiken bevindt zich het telmerk "I".
Deur 0.19.2.3 is origineel. Herstelde beschadiging bij het slot. Mogelijk is de rozet van de deurkruk vervangen.

0.19.3 Zuidwand
Middeleeuws muurwerk met oorspronkelijke vensteropeningen. 0.19.3.2 niet op ruïneplattegrond; waarschijnlijk nieuw ingehakt ter plaatse van kaarsnis. Naast venster 0.19.3.5 was nog een nis/muurkast. Zie NAi t213 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nrs. 13, 14, 15 en 16).
Vijf vensternissen 0.19.3.1, 0.19.3.2, 0.19.3.3, 0.19.3.4 en 0.19.3.5.
De linker vensternis 0.19.3.1 is breder dan de overige vensternissen. De binnenluiken zijn hier tweevoudig in plaats van enkelvoudig scharnierend. Links van deze bredere vensternis ontbreekt de wandbespanning. Rijk hang- en sluitwerk aan de buitenzijde. Raam zelf: kruiskozijn waarin sporen van aanzetten van bindroeden. Het kozijn is voorzien van een sterk verweerde houtimitatie. Opendraaiende raamvleugels met dubbele vellingkant, kapelletjes en zilverkleurig afgewerkt hang- en sluitwerk.

Sluitwerk van ingelaten cirkelvormige handgreep met slotje. Vast bovenlicht met helder glas. Het glas-in-lood is vervangen door vlak, helder glas. Het klepraam boven is verdwenen. Sporen van het klepraam zijn nog zichtbaar: zo is het oogje van de sluiting bovenaan nog aanwezig.
De luiken zijn niet oorspronkelijk; de kozijnen zijn opgedikt met opgespijkerde latten waarop de luiken zijn bevestigd. De luiken zelf zien er uit als Cuypers I. Op de bovenste panelen van de luiken is variërend triplex of hardboard getimmerd. De kozijnen zijn op diverse plaatsen hersteld, de kalven en onderdorpels zijn met lood bekleed. De stiften voor het openzetten van het voormalige klepraam zijn vervangen door schroeven.
De loden lekwaterafvoer is origineel.
De vensters zijn om en om voorzien van eenvoudige en luxe scharnieren. Bij alle ramen zijn sporen van oudere scharnieren zichtbaar; deze oudere scharnieren behoorden vermoedelijk bij de tijdelijke ramen bij de oplevering: zowel in het kozijn als op het raamhout zijn plankjes gespijkerd op de plaats waar vermoedelijk oorspronkelijk bouwscharnieren hebben gezeten. Vermoedelijk is het buitenste gedeelte van het onderste kalf even diep geweest als het bovenste kalf: dichtgezette sponningen aan de buitenzijde wijzen hierop.
De tralies aan de buitenzijde van de bovenlichten zijn origineel.
De buitenluiken zijn oorspronkelijk en deels gerepareerd. Daarnaast zijn ze gemerkt: in de sponningen van de kozijnen respectievelijk in de zijkanten van de luiken bevinden zich de volgende telmerken:
- 0.19.3.1: “I” “I D”
- 0.19.3.2: “II” “II D”
- 0.19.3.3: “III” “III D”
0.19.3.4; “IV” “IV D”
0.19.3.5: “V” “V D”.

0.19.4 Westwand
Oorspronkelijke wand in 1877 reeds verdwenen. De ‘Liefdeskasteel’-voorstelling wordt in Cuypers/Luyten 1910 beschreven.
Post ‘*Afsluitende deel schoorsteen feestzaal*’ in rekening 1899-1900, 57bis.
Portaalaanpassing NAi t213 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nr. 23). Schilden op hoeken haardbalk zijn aan de zijkanten voorzien van inkeping: heeft hier iets heeft gezeten dat later is verwijderd?

0.19.5 Noordwand
Middeleeuws muurwerk met de oorspronkelijke deuropening 0.15.4.1 (naar trappenhuis). Twee vensteropeningen gedicht door Cuypers in 1902 (post 83), lambrisering aangepast voor 9 januari 1904 (post 88). Zie NAi t213 (cd-rom *Begane Grond deel 2*, nrs. 11 en 12) met de dichtgezette openingen. De deur 0.15.4.1 geeft aan dat de wandtapijten pas naderhand tegen deze wand zijn aangebracht.
Onder aan de lijsten rond de vensternissen is het natuursteen afwijkend. De hoogte van deze afwijkende natuursteen komt overeen met de vaste bank tegen wand 0.19.6 en met de vervangen basementen aan weerszijden van deur 0.15.4.1 (zie hieronder).

Deur 0.15.4.1: aan weerszijden van de deur zijn de basementen van de wandbetimmering vervangen. Het kozijn en de plankjes van de betimmering rond de deur zijn in tegenstelling tot de rest gehout.
Boven de deur zijn in het pleisterwerk de sporen te zien van verdwenen betimmeringen.

0.19a Muziekgalerij

0.19a.3: De meterkast is later geplaatst.

0.20 Archief

35 salon van barones (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
35 cabinet (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)
In de nis staat een stalen VITRINEKAST. Deze houdt geen rekening met de parketvloer, en is modern vormgegeven (1911). Deur aan westzijde is later toegevoegd en is samengesteld met onderdelen afkomstig van de verwijderde afscheiding van de badkamer van ruimte 87-88. Zie afb. 64c.

0.20a Gangetje

Geen wijzigingen.

0.21 Halletje

32 halletje met trapje (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
35 petit escalier (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.21.1 Vloer
Zaagsneden in de vloer, de grote schroeven in de vloer zullen verband houden met de verwarming.

0.22 Wenteltrap bij 0.21

Geen wijzigingen.

0.23 Ridderzaal

31 wapenzaal / ridderzaal (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
31 salle d'armes (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.23.1 Vloer
De vloer is bij 0.23.3 aangepast.

0.23.2 Zuidwand
Schoorsteenmantel: natuursteen met kragende zijwanden neerkomend op gepolijste hardstenen sokkels, in laat-gotische detaillering met opvolgend rondstaaf, kwarthol met rankwerk, en rondstaaf. Op de haardbalk twee tekstbanderollen met centrale, gekroonde zuil. Sterk geretoucheerd en overgeschilderd. De schouwboezem

is gepleisterd, nu natuursteenkleurig geschilderd. Op foto uit 1910 en volgens beschrijving Cuypers was de schouwboezem voorzien van een ridder te paard.
Links en rechts van de schouw (deel muurvlak van de zuidwand) gepleisterd, nu in egale natuursteenkleur; was in natuursteenblokken geschilderd.
Schouwboezem met mantelkleed anders dan op foto 9 op cd-rom *Foto's Begane Grond* met ridder te paard. Op de foto zijn herstellingen al uitgevoerd. Foto nr. 12 op cd-rom *Foto's Begane Grond*: op schouwmantel ridderschildering (betaald 9 januari 1904); deze schildering verschilt met die op foto nr. 13 op cd-rom *Foto's Begane Grond*.
Vensters op NAi t506.1 (cd-rom *Begane Grond deel 1*, nrs. 117 t/m 120). Verschil met huidig venster: geen omlijsting nis, binnenluiken met 2 registers. Blinden 1903.
0.23.2.1 en 0.23.2.3: Op het venster bevinden zich sporen van bouwscharnieren. Het onderste kalf is gewijzigd: aan de buitenzijde bevinden zich klosjes die laten zien dat het kalf dieper is geweest.
De uitzetijzers zijn nog aanwezig; bij 0.23.2.3 is het haakje vermoedelijk niet meer oorspronkelijk.
Er is geen glas-in-lood aanwezig. Bij het bovenlicht zijn sporen van een klepraam aanwezig.
De luiken zijn gemerkt: in de sponningen van de kozijnen respectievelijk in de zijkanten van de luiken bevinden zich de volgende telmerken:
- 0.23.2.1: "I", "I R IV VII";
- 0.23.2.3: "II", "II R III" of "VIII".

0.23.3 Westwand
Geheel middeleeuws muurwerk met twee originele vensteropeningen met vensterbanken. Tekening NAi t506.1 (cd-rom *Begane Grond deel 1*, nrs. 121 en 122), westwand, zonder datum, met luiken in kruisvensterverdeling, en met figuratieve uitwerking op wand in de vorm van een schildering of wandtapijt. Als het een muurschildering was, dan moest eerst het pleisterwerk goed droog zijn geweest; misschien is de wand daarom lang onbewerkt gebleven. Blinden 1903.
Enkele appliqué's zijn van het vaste wandkleed tussen de twee vensters afgehaald. Deze zijn vermoedelijk gebruikt voor de aanvulling op de oostwand (zie oostwand).
0.23.3.1 en 0.23.3.2: het onderste kalf is minder diep dan het bovenste kalf. Vullatten aan de buitenzijde zijn sporen die laten zien dat het kalf oorspronkelijk dieper is geweest. Het linker uitzethaakje is origineel, het rechter niet. De zitbanken van de vensternissen zijn later aangebracht: deze staan los van de lambrisering.
0.23.3.1: de lijst rond de nis is aan weerszijden boven het lage gedeelte van de lambrisering doorgezaagd; de houtnerf loopt echter door, wat aangeeft dat de lijst een geheel uit één fase is. Wellicht was er een reden om het bovenste deel van de lambrisering tijdelijk te verwijderen.
Op het kozijn zijn geen sporen van bouwbeslag teruggevonden, op het raam zijn wel sporen van het bouwbeslag teruggevonden. Het raam rechtsonder is vervangen. Bij het oorspronkelijk benedenraam (links) is een vullatje op het kozijn gespijkerd.
Zowel op het kozijn als respectievelijk de buitenluiken zijn telmerken teruggevonden: "III" (vage resten) op het kozijn en "R III II" op de zijkant van de luiken.

0.23.3.2: zowel op het kozijn als respectievelijk de buitenluiken zijn telmerken teruggevonden: “IV” op het kozijn, en “IV R X” op het rechter luik en “IV I” op het linker luik.

0.23.4 Noordwand
0.23.4.1: bij het plaatsen van de deur is de sponning met ongeveer 3,5 cm vergroot. Cuypers I. Er zijn sporen van andere scharnieren op het kozijn zichtbaar. De vloer is bij de deur aangepast.

0.23.5 Oostwand
Met uitzondering van het meest linkse deel (vak 1) middeleeuws muurwerk, de rest door Cuypers aangevuld (ontwerp uit 1895 ontwerp t211 (BG1.88-89). Deuropening 0.10.5.1 (ontwerp t211 (BG1.84) en wandkast 0.23.3.1 middeleeuws. Ontwerp deuromlijsting t250 (BG1.99 en 100) en t502 (BG1.101).
0.21.4.1 is een middeleeuwse, maar naderhand (17de-18de eeuw) gedichte doorgang. Rechts van 0.21.4.1 bevond zich nog een deuropening naar 0.21 die bij de restauratie (Cuypers I) verdween. Ter plaatse van vernieuwde baan wandbespanning en lambrisering (vak 4) bevond zich oorspronkelijk een middeleeuwse spitsboogvormige vensternis, die bij Cuypers I werd gehandhaafd en van driedelig kloosterkozijn en vensterbank voorzien; in tweede instantie voorzien van omtimmering en binnenluiken; in derde instantie (1902) dichtgezet. Het kozijn en aftimmering is mogelijk nog aanwezig achter lambrisering (aangepast voor 9 januari 1904). Zie ontwerpen t211 (BG1.82 en 83); t506.1 (BG1.116), t211 (BG1.84 en 85).
Glas-in-lood boven deur naar hal: de bindroeden bevinden zich aan de halzijde. Mogelijk is het glas-in-lood eruit geweest en herplaatst; waarschijnlijk is de huidige plaats echter origineel.
Deur in 0.23.3.1 is origineel. In de zijkant staat het telmerk “II”.
Van deur 0.21.4.1 is de draairichting veranderd: sporen laten zien dat de deur oorspronkelijk links was afgehangen. Verder is het beslag van het hang- en sluitwerk gewijzigd: er zijn sporen van ander beslag zichtbaar.

0.23.6 Plafond
Reconstructie op basis aanwezige middeleeuwse balkgaten. NAi t506.1 (cd-rom *Begane Grond deel 1*, nr. 113, wapenschild voor plafond). Plafondschildering 1899-1900.

0.23 Nader onderzoek
Kleurenonderzoek schildering in wimberg boven deur naar bibliotheek.

0.24 Kantoor (duiventoren)

30 kabinet / office (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
30 office (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.24 Algemeen
Veelhoekige ruimte met vrijwel geheel middeleeuws muurwerk (incl. gewelf).

Rondboogvormige nis voorzien van pleisterwerk, mogelijk middeleeuws. Oorspronkelijk ontwerp van wand 0.24.5, 0.24.6 en 0.24.7 uit 1906 (1895?) in Stedelijk Museum Roermond inv. nr. 0682. Mogelijk volgens ontwerp uitgevoerd met uitzondering van de panelen in de schouw. Ontwerp t216.4 (BG1.68) betimmering. Opmeting t305 (BG1.65). De knapensifons zijn later aangebracht.

0.24.1 Vloer
Ontwerp parketvloer : Parketfabriek Aug. Lachapelle Breda. t506 (BG1.66) omstreeks 1906.

0.24.4 Zuidwand
Lavabo-nis middeleeuws, door Cuypers gereconstrueerd en aangevuld. Zie NAi t277 (BG1, 69): wasbakje (lavabo) zonder omkasting, wel met onderin een deurtje. '*gereed 15 maart 1894*'. Naderhand voorzien van luikje. Aanpassing van lavabo-nis mogelijk in 1906.

0.24.5 Zuidwestwand
0.24.5.1: Sober hang- en sluitwerk. Schuifje ontbreekt: andere sluiting dan in andere ruimtes.
De luiken zijn later aangebracht op lijsten welke laatste op het kozijn is gemonteerd. In de vensterbanknis is een ventilatierooster opgenomen met opschrift: 'Système Brevete Knapen'. Links en rechts in het kozijn zijn latjes bevestigd: voor een eerder geplande hogere lambrisering?

0.24.6 Westwand
Profielen schoorsteenmantel komen niet overeen met ontwerp t216.4 (BG 1.68). Later ontwerp schouw t506 (BG1.67) uit 1910.

0.24.7 Noordwestwand
0.24.7.1: Sober hang- en sluitwerk. Schuifje ontbreekt: andere sluiting dan in andere ruimtes.
In de kozijnsponning zijn kapelletjes opgenomen; hebben deze op meerdere vensters gezeten?
In de buitenluiken is het telmerk "R I" gehakt.

0.24.10 Noordoostwand

0.24.10.1: Deur naar spiltrap. Het kozijn is deels vernieuwd. Er zijn sporen van een eerder slot zichtbaar. De lijsten op de deur zijn er mogelijk naderhand opgespijkerd.

0.25 Wenteltrap bij 0.24

0.25.2 Zuidwestzijde
0.25.2.1: deurnis 0.24.10.1 met eikenhouten latei. Eenvoudig grenenhouten deurkozijn; eikenhouten deur met stijl- en regelwerk met in bovenzone twee glas-in-loodramen, aan de bovenzijde met decoratieve motieven. Opening met houten onderlatei (16de-eeuws houtwerk).

0.25 Overige
Baksteenformaten: 27 x 12 x 6 cm, tienlagenmaat: 79 cm.

0.26 BIBLIOTHEEK

28 leeszaal . bibliotheek (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
28 salle de lecture (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.26 Algemeen
Rechthoekige zaal boven de originele middeleeuwse keuken. Vormt met het kabinet 0.27 in de uitgebouwde vierkante toren een eenheid. Zuidwestwand (spiltrap), westwand en noordwand (0.26.2, 0.26.3, 0.26.4) bestaan uit middeleeuws metselwerk; van de beide andere wanden 0.26.5. en 0.26.6 was nog weinig aanwezig. In de eerste fase waarschijnlijk geheel naar eigen inzicht herbouwd en niet op basis van bouwsporen, waarbij de schouw in het midden van de oostwand is gereconstrueerd op grond van de daaronder gelegen keukenschouw. De toegang 0.10.6.1 is een eigen interpretatie noodzakelijk op het moment dat de traptoren in de noordwesthoek van binnenplaats niet meer werd herbouwd (vergelijk S.39). De moerbalken van 0.26 liggen in de oorspronkelijke balkgaten (t305.2 [BG1.23]), terwijl het vloerniveau origineel is. In 1898: als eerste vertrek '*geheel hersteld en ingericht*' en '*veel oud worden behouden*' (Gids A&A). Voor 1898 reikte de betimmering van wanden en vensternissen nog tot niveau vensterdorpel (Cuypers1). Zie ontwerpen wand 026.1: t213.1 (BG1.33, 40, 41, 42). Naderhand (na 31 augustus 1901) is de lambrisering verhoogd tot aan de zoldering. Ook zijn toen de binnenluiken aangebracht. Zie ontwerpen t213.1 DAC 231 (BG1.27-32).

In alle bovenlichten bevindt zich dubbele beglazing: in het buitenste raam zit helder glas-in-lood. In de bovenhoeken van de binnenramen bevinden zich ventilatieruitjes die dienen voor de ventilatie van de ruimte tussen de dubbele beglazing. Deze ventilatieruitjes zijn vermoedelijk later geplaatst.

0.26.3 Westwand
Vensternis 0.26.3.1: op het kozijn en op de opgespijkerde lat is een houting aanwezig. Onder deze houting is een rood fond aangebracht. Op de lat op de onderdorpel zijn sporen van een eerdere sluiting zichtbaar; deze sporen zijn niet op de luiken terug te vinden. Alleen het raam linksonder is voorzien van een hor.
Het rechter deel van het kalf is aan de buitenzijde rechts gewijzigd; het linker deel is oorspronkelijk. Op het linker buitenluik bevindt zich het telmerk "VIII".

0.26.4 Noordwand
0.26.4.1: Het gehele kozijn en de ramen zijn gehout. Alleen op een latje op het kalf is geen houting aangebracht. Onder de houtimitatie zit een rood fond.
De buitenluiken zijn gemerkt met het Romeinse cijfer "IV".
0.26.4.2: Op het kozijn is geen houtimitatie aanwezig, wel op de ramen en op de opgespijkerde lat op het kalf. De glaslatten zijn oorspronkelijk; deze zijn voorzien van een holprofiel (de latere versies zijn voorzien van een bolprofiel).

0.26.4.3: Deur naar 0.27: Scharnieren; paumelles: zo veranderd toen de lambrisering verhoogd werd. Daarvóór was de deur voorzien van bouwscharnieren. Het bouwkozijn is nog grotendeels aanwezig en is deels omtimmerd.
0.26.4.4: Deze wandkast is op slot en daarom niet te inspecteren.

0.26.6 Zuidwand
Wandtapijt niet door Cuypers beschreven en bovendien voor dit stuk wand passend gemaakt. De twee wandkleden daarboven zijn nieuwer: geschilderd op textiel? Boekenkast wijkt in decoratie af van de wandbetimmering van de bibliotheek: bovendien is de aansluiting met de zuidwesthoek niet passend. Ontwerp/herkomst/datering. Cuypers 2?
Deur 0.10.6.1 naar de hal 0.10. Het bouwkozijn is nog aanwezig. Aan de halzijde is een rondstaaf en een lat aangebracht. Verder is de sponning vergroot: de deur is aan beide zijden opgedikt en had daarom een bredere sponning nodig. Sporen van de oorspronkelijke scharnieren zijn nog in het zicht. De oorspronkelijke omlijsting van de deuropening is nog aanwezig; deze is verbreed toen de lambrisering naar boven toe werd doorgetrokken.
0.23.4.1: De deur is aan beide zijden opgedikt; de oorspronkelijke deur zat waarschijnlijk in een smallere sponning. Sporen van de oorspronkelijke scharnieren zijn in de sponning van het kozijn zichtbaar.
Boven het onderste deel van de lambrisering zijn in de zijkanten van de deuropeningomlijstingen van 0.10.6.1 en van 0.23.4.1 spijkergaten zichtbaar die erop duiden dat boven de onderste lambrisering zich eerst wandbespanning heeft bevonden.

0.27 Telefoonkamer

29 kabinet (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
29 cabinet de travail (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0.27 Algemeen
Geheel middeleeuws muurwerk. Aanvankelijk had Cuypers het vertrek zijn oorspronkelijke toegang (0.02a) teruggegeven. Zie t243 (BG1.57 plattegronden, doorsneden, wanden). Voor opmeting van oorspronkelijke bouwsporen zie t305.2 (BG1-21). t243 (BG1.58 en 59) radiator in schouw en lijstaanpassing. t243 (BG1.60 binnenluiken). t505 (BG1.61 t/m 64 betimmering). Betimmering zonder schoorsteen en ornamenten voltooid 1902, schilderwerk ook 1902. Installatie eerste telefoon 1901. Fries: overgeschilderd? Sluitwerk van de bovenluiken nieuwer dan van de onderluiken: vermoedelijk later ingebracht. Herkomst naam telefoonkamer vanwege installatie eerste telefoon 1901.

0.27.2 Westwand
0.27.2.2: de glaslatten zijn vervangen.

0.27.3 Noordwand
De radiator is vermoedelijk later: waarschijnlijk stond hier oorspronkelijk een lamellenradiator.

Zijn de schouwwangen van 0.27.3.2 naar voren gehaald? Nader onderzoek.
De afdeklijst van beide vensters zijn voorzien van kantelen, de afdeklijst boven het venster in de westwand is bestaat uit een eenvoudige kroonlijst.
0.27.3.1 en 0.27.3.3: de glaslatten zijn vervangen: het glas-in-lood in de onderste ramen is van later datum. Het hang- en sluitwerk is oorspronkelijk, de luiken op het onderste venster zijn later aangebracht.

0.27.5 Zuidwand
0.27.2.1: hier bevindt zich een dichtgezette sponning: vermoedelijk zat hier oorspronkelijk een deur.

0.27 Overig
Zijwangen van de schouw zijn vermoedelijk origineel, maar verplaatst: afwijking in het voegwerk, grovere tegels, deels andere kwaliteit.

0.27 Nader onderzoek
Zijn de schouwwangen van 0.27.3.2 naar voren gehaald?

0T.29 Ruimte kamermeisjes op tussenverdieping

36a boudoir / badkamer (ruimtenummer en omschrijving van Cuypers)
36a bain, w.c. (idem in: *Château de Haarzuylens, Distribution des appartements*, ca. 1902)

0t.29 Algemeen
De gehele wandafwerking is later.

Venster 0t.29.3.1: origineel Cuypers openslaand venster met glas-in-lood.
Telmerken: op de beide buitenluiken en op het kozijn een driehoek. Op de rechter dagkant van het kozijn staat het telmerk “VIIII”. De binnenluiken zijn vermoedelijk later aangebracht: deze hebben een andere profilering.
De lamellenradiator 0t.29.2.1 is oorspronkelijk.
De wastafel 0t.29.4.1 is vermoedelijk Maple.
Deur 0t.28.2.1 naar hoofdtrappenhuis: Cuypers deur met een Maple deurkruk aan de badkamerzijde. Deze zijde is later wit geverfd. Het kozijn bestaat uit een bouwkozijn waarop latten zijn gespijkerd.

0T.30 W.c. bij badkamer OT.29

De wc met houten bril en de tegelvloer zijn vermoedelijk later.
Het venster is origineel en voorzien van modern hang- en sluitwerk.
Cuypers deur 0t.29.3.2. Er zijn sporen van oudere scharnieren zichtbaar. De huidige scharnieren zijn wel oud en bovendien luxueuzer uitgevoerd dan te verwachten was in deze ruimte: vermoedelijk is dit een hergebruikte deur. Het lijstwerk zou Maple kunnen zijn.

4.3 EERSTE VERDIEPING

101 Dienstrap met lift

101.2: wand tussen 101 en 102. Het glas-in-lood is later aangebracht: oorspronkelijk bevond zich hier helder glas.
101.2.1: het hang- en sluitwerk is origineel.
101.3.1: het deurkozijn is het bouwkozijn. De kruk en het slot zijn vervangen: er zijn sporen van een eerdere kruk.

102 Galerij

Geen wijzigingen.

103 W.c.-ruimte

103.6: het pissoir dateert vermoedelijk uit de jaren ’30 van de 20ste eeuw.

103.7: de verwarming is vermoedelijk later.
103.7.B1: het rechter buitenluik is voorzien van het telmerk “IV”. Het bovenlicht bestaat uit een klepraam waarvan het hang- en sluitwerk vermoedelijk uit de jaren ’50 of ’60 van de 20ste eeuw dateert. Het glas-in-lood is niet origineel. Beneden bevindt zich een oorspronkelijk openslaand raam zonder hoekversterkingen; het is niet duidelijk of deze ramen ooit van hoekversterkingen waren voorzien.

103.8: links en rechts bevindt zich een Cuypers II kastje waarin een vierkante gootsteen met een warm- en een koudwaterkraan zijn opgenomen. De wand achter de kastjes en de vloer onder de kastjes lopen door.

103.9 (de wand tussen 103 en 102): de verticale houten roeden in het glasvlak zijn later aangebracht. Ook de verf is later aangebracht.
103.9.1: op de deur zijn aftekeningen van oudere scharnieren zichtbaar. Op de deur en op het kozijn bevindt zich en haakje voor een veer.

104 W.c. (damestoilet)

104.1.1: de wc-pot is oorspronkelijk, de stortbak is nieuw.
103.4.1: de deur is origineel.

105 W.c. (herentoilet)

105.1.1: de wc-pot is origineel, de stortbak is vroeg maar niet oorspronkelijk.
103.4.2: de deur is origineel, inclusief het hang- en sluitwerk; het slotschuifje ontbreekt.

106 Slaapkamer 1

106 Algemeen
De noordoostelijke hoek van deze ruimte was tijdens de inspectie afgeschermd. De wandbetimmering achter de afscherming was verwijderd, zo ook de vensternissen 106.2.3 en 106.4.1. In deze vensterbanken waren klosjes zichtbaar waarin zich geen spijkergaten bevinden. Vermoedelijk waren deze klosjes bedoeld voor een Cuypers wandafwerking. Het ontbreken van spijkergaten in de klosjes duidt er echter op dat deze Cuypers-afwerking er in deze ruimte nooit geweest is. Ook het nu schoon in het zicht zijnde muurwerk tonen geen sporen van een eerdere wandafwerking dan de Maple- versie.

106.2.1: Vensternis. Vast bovenlicht; hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam: De sluiting van dit klepraam op de bovendorpel is nog aanwezig, en onderaan zijn nog aftekeningen van het klepraam zichtbaar.
Male bonnenluiken.
Het onderraam is Cuypers, het hang- en sluitwerk is Maple. Het raam is voorzien van een telmerk: "·". Er zijn geen sporen die erop wijzen dat hier oorspronkelijk glas-in-lood in heeft gezeten. Het uitzethaakje is vermoedelijk origineel. Op de buitenzijde van het kozijn bevindt zich een oogje.
De binnenramen, openslaande ramen over het gehele venster, zijn Maple.
Op de buitenluiken bevinden zich geen telmerken: de luiken zijn mogelijk vernieuwd.

106.2.2: Vensternis. Kloosterkozijn. Vast bovenlicht; hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam: De sluiting van dit klepraam op de bovendorpel is nog aanwezig, en onderaan zijn nog aftekeningen van het klepraam zichtbaar.
Maple binnenluiken.
Het onderraam is Cuypers, het hang- en sluitwerk is Maple. Er zijn geen sporen die erop wijzen dat hier oorspronkelijk glas-in-lood in heeft gezeten. Het uitzethaakje is vermoedelijk origineel. De binnenramen, openslaande ramen over het gehele venster, zijn Maple. Op de buitenzijde van het kozijn bevindt zich een oogje.
Op de buitenluiken bevinden zich telmerken:
- op het linker luik: "II · ·", en op het linker raam: "· ·" .
- op het rechter luik II: "II · ·", en op het rechter raam "· · ·".

106.2.3: Vensternis. Kloosterkozijn. Vast bovenlicht; hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam: De sluiting van dit klepraam op de bovendorpel is nog aanwezig, en onderaan zijn nog aftekeningen van het klepraam zichtbaar.
Maple binnenluiken.
Het onderraam is Cuypers, het hang- en sluitwerk is Maple. Er zijn geen sporen die erop wijzen dat hier oorspronkelijk glas-in-lood in heeft gezeten. Het uitzethaakje is vermoedelijk origineel. De binnenramen, openslaande ramen over het gehele venster, zijn Maple. Op de buitenzijde van het kozijn bevindt zich een oogje.
Op de buitenluiken bevinden zich telmerken:
- links: "· · ·", op het raam: "· · · ·".
- rechts: "· · · III", op het raam: "· · · · ·".

106.3.1: Deurdoorgang richting Riddertoren. De deur is recentelijk verwijderd. Origineel Maple hangwerk.

106.4.1: Vensternis. Kloosterkozijn. De wandbetimmering is hier recentelijk verwijderd. Te zien is dat voor het plaatsen van de lambrisering een deel van het metselwerk is bijgehakt.
Vast bovenlicht; hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam: Onderaan zijn nog aftekeningen van het klepraam zichtbaar.
Het onderraam is Cuypers, het hang- en sluitwerk is Maple. Er zijn geen sporen die erop wijzen dat hier oorspronkelijk glas-in-lood in heeft gezeten. Het uitzethaakje is vermoedelijk origineel. De binnenramen, openslaande ramen over het gehele venster, zijn Maple.
Op de buitenluiken bevinden zich telmerken:
- links: “X · > I”, op het kozijn: “> I”;
- rechts: “X · >”, op het kozijn: “> II”.

106.4.2: Vensternis. Kloosterkozijn. Vast bovenlicht; hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam: De sluiting van dit klepraam op de bovendorpel is nog aanwezig, en onderaan zijn nog aftekeningen van het klepraam zichtbaar.
Maple binnenluiken.
Het onderraam is Cuypers, het hang- en sluitwerk is Maple. Er zijn geen sporen die erop wijzen dat hier oorspronkelijk glas-in-lood in heeft gezeten. Het uitzethaakje is vermoedelijk origineel. De binnenramen, openslaande ramen over het gehele venster, zijn Maple. Op de buitenzijde van het kozijn bevindt zich een oogje.
Op de buitenluiken en op de sponning van het kozijn bevinden zich telmerken:
- links: “> III > X”;
- rechts: “IIII > X”.
Op de ramen zijn geen telmerken teruggevonden.

106.5.1: Maple deur, inclusief hang- en sluitwerk.

106.5.2: Maple binnendeur, inclusief hang- en sluitwerk. De deurkruk aan de buitenzijde is sober: ?.
111.1.1: Cuypers deur in bouwkozijn. De sponning van het kozijn is naderhand verdiept voor een bredere deur. In de afwerklatten op het kozijn bevinden zich sporen van oudere scharnieren. Op de deur zijn aan beide zijkanten dichtgezette gaatjes van beslag zichtbaar. Aan de linker zijde ontbreken sporen van een slot: mogelijk duidt dit op een wijziging tijdens de plaatsing van de deur. Het kozijn staat op de oorspronkelijke parketvloer: dit betekent dat de deur is verplaatst of dat een nieuwe deur is geplaatst toen de Maple-inrichting in ruimte 106 plaatsvond.

101.2.2: Maple deur met Maple beslag aan de 106-zijde. Aan de 101-zijde bevindt zich een Cuypers deurkruk.
101.2.2 (?: de schouw hetzelfde nummer als de deuropening links van de schouw): Haardpartij. Deze is vóór / tegen de Maple-wand geplaatst en is later dan Maple: de

Maple wandafwerking loopt door achter de haardpartij, wellicht is de haardpartij later geplaatst: nader archiefonderzoek.
De lamellenradiator is origineel.

107 W.c. bij 106

De inrichting van de wc is in Maple uitgevoerd.
107.1.1: Origineel Maple raampje.
107.5.1: Maple deur. Tegenover deze deur bevindt zich tegen de westwand een deur die niet open kan. Volgens de plattegrondtekening is deze deur tegen muurwerk geplaatst.

108 Badkamer bij slaapkamer 1

Maple interieur.

108.2.1: Vast bovenlicht, geen sporen van een voormalig klepraam.
Met Maple binnenraam.
Enkel benedenraam, geen sporen van openslaande ramen. Glas-in-lood origineel Cuypers. Maple hang- en sluitwerk.
Telmerken: op kozijn: “VIII”, op linker luik “VIII · > V”, op rechter luik: “VII · >”.

108.3.1: Deur Maple aan 108 -zijde, en Cuypers aan traptorenzijde. Op het kozijn bevinden zich dichtzettingen van oudere scharnieren.

108.4.1: Vast bovenlicht, met sporen van een voormalig klepraam.
Met Maple binnenraam.
Enkel benedenraam, geen sporen van openslaande ramen. Glas-in-lood origineel Cuypers. Maple hang- en sluitwerk.
Telmerken:
- rechts: op kozijn: “V”, op luik: “VI V ·”; de V en de stip staan onder / boven elkaar;
- links: kozijn: “VI”, luik: “V V· “; de laatste V en de stip staan onder / boven elkaar, met daaronder vijf onregelmatig geplaatste dopjes.
Maple binnenluiken; deze komen overeen met de Maple binnenluiken van ruimte 106.
Maple hang- en sluitwerk.

108.4.2: Vast bovenlicht, met sporen van een voormalig klepraam.
Met Maple binnenraam.
Enkelvoudig vast benedenraam, geen sporen van openslaande ramen. Glas-in-lood origineel Cuypers. Maple hang- en sluitwerk.
Maple binnenluiken; deze komen overeen met de Maple binnenluiken van ruimte 106.
Maple hang- en sluitwerk.
Telmerken:
- rechts: op kozijn: “III”, op luik: “IIII · ·”; verder staat op het luik een omgekeerde V met daaronder drie stippen;
- links: op kozijn “IIII”, op luik: “IIII”; verder staat op het luik een omgekeerde V met daaronder twee stippen en daar weer onder drie stippen in een driehoek.

108.5.1: Vast bovenlicht, met sporen van een voormalig klepraam.
Met Maple binnenraam.
Enkelvoudig vast benedenraam, geen sporen van openslaande ramen. Glas-in-lood origineel Cuypers. Maple hang- en sluitwerk.
Maple binnenluiken; deze komen overeen met de Maple binnenluiken van ruimte 106. Maple hang- en sluitwerk.
Telmerken:
- rechts: op kozijn: niets, op luik: “V····”; de V en de dopjes staan onder elkaar; door de dopjes heen staat een Romeinse 1;
- links: kozijn niets, luik: “V····”; de V en de dopjes staan onder elkaar. “IIII”; naast de dopjes staat een II.

108.7.2: Maple deur.

109 Wenteltrap bij 108

Geheel Cuypers I met uitzondering van de later aangebrachte Knapensifons.

110 Galerij

Geen bijzonderheden.

111 Galerij

Geen bijzonderheden.

112 Kast bij 111

Geen bijzonderheden.

113 Secretariaat

113.2.1: Cuypers venster en -nis. Vast bovenraam; hier bevond zich oorspronkelijk een klepraam: de sluiting in de bovenzijde van het kozijn is nog aanwezig. Ondergedeelte bestaat uit openslaande ramen. Het venster is boven en onder voorzien van Cuypers luiken, waarvan bij deze luiken de sluiting op de kruising ontbreekt. Als voorbeeld is deze sluiting is nog half aanwezig op 113.5.1 en compleet op 115.3.1. Op de bovenluiken is met potlood het nr. 1 aangebracht.
De buitenluiken zijn voorzien van telmerken:
- rechts: op kozijn: “VI”, op luik: “V” waaronder vier dopjes;
- links: op kozijn: “V”, op luik: “V” waaronder vier dopjes.

113.3.1: Cuypers venster en -nis. Vast bovenraam; hier bevond zich oorspronkelijk een klepraam: de sluiting in de bovenzijde van het kozijn is nog aanwezig. Ondergedeelte bestaat uit openslaande ramen. Het venster is boven en onder voorzien van Cuypers luiken, waarvan bij deze luiken de sluiting op de kruising ontbreekt. Als voorbeeld is deze sluiting is nog half aanwezig op 113.5.1 en compleet op 115.3.1. Op de bovenluiken is met potlood het nummer “1” aangebracht.
De buitenluiken zijn voorzien van telmerken:

- rechts: op kozijn: “II”, op luik: “I” waaronder drie dopjes;
- links: op kozijn: “II”, en zowel op het kozijn als op het luik: “V” waaronder vier dopjes.
De uitzetijzers zijn vermoedelijk origineel.

113.3: Rechts bevindt zich achter de lambrisering een toegang tot een leidingput.

113.4.1: Het middelste raam is voorzien van een origineel draai-uitzetijzer.
De ramen zijn voorzien van oorspronkelijk glas-in-lood.
De luiken met vast ajour bewerkt bovenstuk zijn vermoedelijk later: op het oog sluit het geheel niet goed aan.

113.1.1: Het verhoogde verwarmingsrooster is oorspronkelijk.

113.5.1: Cuypers venster en -nis. Vast bovenraam; hier bevond zich oorspronkelijk een klepraam: de sluiting in de bovenzijde van het kozijn is nog aanwezig. Ondergedeelte bestaat uit openslaande ramen. Het venster is boven en onder voorzien van Cuypers luiken, waarvan bij deze luiken de sluiting op de kruising nog half aanwezig is. Gaatjes in de vorm van een rondje duidt mogelijk op een eerdere, andere sluiting. Op de bovenluiken is met potlood het paringsmerk “DD” aangebracht op de onderluiken staat “IIIc” met potlood geschreven
De buitenluiken zijn voorzien van telmerken:
- links: op kozijn: “III” en een V bestaande uit puntjes, op luik: “III” en een “V” met daaronder twee puntjes.
- rechts: op kozijn: “IIII”, op luik: “V” waaronder twee dopjes.

113.5.2: Bouwkozijn van naaldhout en voorzien van een eiken houting. Het bouwkozijn is deels voorzien van opdekstukken waarmee het kozijn later (in de afwerkingsfase) verdiept is. Op het bouwkozijn en op de deur bevinden zich sporen van oudere scharnieren. Op de deur heeft vermoedelijk ook een ander slot gezeten. Concluderend; hier was eerst het bouwkozijn met ondiepe sponning. Vervolgens is de huidige deur met eenvoudig beslag (wellicht was het definitieve beslag nog niet klaar) geplaatst en is de sponning verdiept. Tenslotte is het eenvoudige beslag vervangen door de huidige rijkere versie.

113.5: Geheel rechts is in de lambrisering een in de ruimte gebouwd origineel kastje opgenomen. Achter het kastje loopt de lambrisering niet door; er zijn wel aftekeningen van een lambrisering zichtbaar.

113.6: Rechts (links naast de kast) bevindt zich een luikje in de lambrisering; waarachter een regelkraan voor de vloerverwarming is opgenomen. Het geheel is origineel.
113.1: Vóór dit luik bevindt zich een rooster voor de vloerverwarming.

113.6.1: Kastdeur naar ruimte 114. De deur zit op slot: niet te inspecteren.

113.7.1: Deurdoorgang. Bouwkozijn. De draairichting van de deur is omgedraaid: sporen zowel op het kozijn als op de deur. Het bouwkozijn is van naaldhout, met een eiken houting. De sponning is vermoedelijk verdiept. Oorspronkelijk was het hang- en sluitwerk eenvoudig: er zijn geen sporen van een rijk beslag op de oorspronkelijke plaats. Ook de deurkruk is vervangen: er bevinden zich sporen van een oudere deurkruk op de deur.

111.2.2: Deur naar galerij. Bouwkozijn van naaldhout en voorzien van een eiken houting. Het bouwkozijn is deels voorzien van opdekstukken waarmee het kozijn later verdiept is. De deur is Cuypers I met een Maple deurkruk aan de 113-zijde. Het beslag zelf is Cuypers I. Er zijn geen sporen van eerder hang- en sluitwerk zichtbaar. Op de deur staan twee merken: een liggende rechthoek en een ruit.

Plafond: De lampen zijn later aangebracht. In de sluitstenen bevinden zich aansluitingen van eerdere verlichting. Het schilderwerk is waarschijnlijk origineel.

114 Kast bij 113

Geen bijzonderheden.

115 Slaapkamer baron

115.1: De vloerverwarming is wellicht later ingebracht. In het parket is bij de voet van de pilaster van de zuidelijke moerbalk een omlijsting opgenomen die een vroegere bredere pilaster suggereert: is de huidige interieurafwerking Cuypers II?

115.2.1: De deur hoort bij de oorspronkelijke opzet; is op slot en daarom niet verder te inspecteren. De deurkruk is vervangen.

115.3.1: Kruiskozijn. Vaste bovenramen, dit waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Op het kalf is een aftekening van een lat zichtbaar. De benedenramen zijn openslaande ramen met glas-in-lood. Het haakje van de sluiting van de benedenramen ontbreekt. Op de binnenluiken bevindt zich de oorspronkelijke sluiting: kan dienen als voorbeeld bij de binnenluiken waar de sluiting verdwenen is. Telmerken:
- links: op kozijn: “I V” waarvan de V met puntjes is weergegeven; op buitenluik: “I V ·”; de V en de punt zijn onder elkaar weergegeven;
- rechts: op kozijn: “II V ·”waarvan de V in puntjes is weergegeven en de punt onder de V is weergegeven; op buitenluik: “II V ·” waarvan de v en de punt onder elkaar zijn weergegeven.

115.3.2: Kruiskozijn. Vaste bovenramen, dit waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Op het kalf is een aftekening van een lat zichtbaar. De benedenramen zijn openslaande ramen met glas-in-lood. Het haakje van de sluiting van de benedenramen ontbreekt. Op de binnenluiken bevindt zich de oorspronkelijke sluiting; hier ontbreekt de helft van het haakje. Telmerken:
- links: op kozijn: “III”, op buitenluik: “III V”;
- rechts: op kozijn: “IIII”, op buitenluik: “IIII V”.

115.3.3: Kruiskozijn. Vaste bovenramen, dit waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Op het kalf is een aftekening van een lat zichtbaar. De benedenramen zijn openslaande ramen met glas-in-lood. Het haakje van de sluiting van de benedenramen ontbreekt. Op de binnenluiken ontbreekt de sluiting. Telmerken:
- links: op kozijn: “V”, op buitenluik: vier stippen boven elkaar;
- rechts: op kozijn: “VI”, op buitenluik: vier stippen boven elkaar.

115.3.4: Venster met de verdeling 2x3. Vaste bovenramen, dit waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Alle bindroeden zijn opnieuw vastgemaakt. Op de voormalige scharnieren van het klepraam is een lat gespijkerd. Vermoedelijk bevond zich ook een lat op het kalf toen de bovenramen nog klepramen waren, toen zat de lat meer naar binnen toe. In de middelste twee ramen is de glas-in-lood verdeling 4x5, in de onderste ramen is de verdeling 5x6: vermoedelijk zijn de middelste twee ramen jonger hoewel er geen sporen van oudere bindroeden zichtbaar zijn. Het onderste kalf is vermoedelijk even diep als het kozijn geweest; hiervan tekenen zich sporen in het kozijn af. 1 binnenluik per zijde, in tegenstelling tot de overige vensters in de 115.3-wand waar zich twee binnenluiken (boven elkaar) aan elke zijde bevinden.
De zijvensters van deze vensternis zijn origineel.

115.4.1: Cuypers deur met Maple deurkruk aan beide zijden.

115.4.2: Schouw zonder radiator: in deze ruimte is vloerverwarming aanwezig.

111.2.5: Cuypers deur met Maple deurkruk (op slot).

111.6 Plafond: twee moerbalken in oost-westelijke richting. In de noordelijke moerbalk bevindt zich centraal een oorspronkelijk verlichtingspunt.

116 Hoofdtrap

Geen bijzonderheden.

117 Badkamer baron

De plint rondom is van een marmering voorzien.
De sjabloonschildering is naderhand met ballpoint bijgewerkt. De schrootjes rond het bad zijn vermoedelijk Cuypers (?) en zijn later overgeverfd.

117.1: Parketvloer, vermoedelijk Cuypers.
117.1.? geen nummer. WC in een vastgezette stoel. De doortrekker hangt boven het bad.
117.1.1: Bad waarin het merk: ‘Rufford & Co Manufacturors Stourbridge’: jaren dertig?
117.1w4.1: Wastafel jaren dertig?

117.2.1: Het venster is geheel origineel, met origineel ijzeren klepraam inclusief de kettinkjes aan beide zijden, waarbij geen sporen van glas-in-lood zichtbaar zijn. Nader

aandachtpunt: goed documenteren. Vermoedelijk is er van meet af aan een lijst over de scharnieren van het klepraam gespijkerd geweest.
In de kozijn stijl zijn sporen van andere scharnieren zichtbaar. De binding met de bindroeden is gewijzigd. De sponning van de benedenramen is kwartrond, bij die in 119 zit hier een dubbele sponning.

117.5.1: Cuypers schouw, later overgeverfd. De radiator is later.

118 W.c. barones

Wc met Maple doortrekker. Venster: oorspronkelijk klepraam.

119 Slaapkamer barones

De wandbetimmering is Maple. Het hoofdgestel van de wandbetimmering is vermoedelijk Cuypers.

117.3.1: Deurdoorgang. Het kozijn is betimmerd met Maple latwerk. Maple deur en hang- en sluitwerk. Op de scharnieren staat: ‘vyvex patent’ ‘wtas’ en een omcirkelde F.

129.2.1: Deur naar de wc (2.18). Het kozijn is betimmerd met Maple latwerk. Maple deur en hang- en sluitwerk.

119.2.2: Vensternis met Maple omlijsting. Kruiskozijn. De bovenlichten waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Bovenin is de sluiting van het klepraam nog aanwezig, ook de bevestigingspunten op het kalf zijn nog aanwezig. Nu vaste bovenlichten. De benedenramen zijn niet origineel maar wel voorzien van origineel hang- en sluitwerk. Er zijn geen sporen van voormalige dubbele openslaande ramen zichtbaar. Maple binnenluiken.
Telmerken:
- links: op kozijn en op buitenluik: “I ·”;
- rechts: op kozijn “II” en op luik: “II ·”.

119.2.3: Deur geheel Maple.

119.3.1: Vensternis met Maple omlijsting. Kruiskozijn. De bovenlichten waren oorspronkelijk ijzeren klepramen. Bovenin is de sluiting van het klepraam nog aanwezig, ook de bevestigingspunten op het kalf zijn nog aanwezig. Nu vaste bovenlichten. De benedenramen zijn niet origineel maar wel voorzien van origineel hang- en sluitwerk. Er zijn geen sporen van voormalige dubbele openslaande ramen zichtbaar (nader onderzoek). Maple binnenluiken. Telmerken: links en rechts: op buitenluik: “I ·”, niet op kozijn;
In de nis bevindt zich een schuifje waarmee de binnenluiken kunnen worden vastgezet.
Achter de witte verf is de oorspronkelijke beits zichtbaar.
Eén uitzetijzer ontbreekt.

119.4.1: Maple deur inclusief hang- en sluitwerk.

119.4.? Geen nummer. Maple schouw. De dubbele radiator is later.

119.4.2: Maple deur. De deurkruk aan de 1.21 zijde is vermoedelijk Cuypers.

120 Badkamer barones

De wanden zijn in wit overgeschilderd: kleuronderzoek.

120.1: Marmeren vloer. Maple? Jaren dertig?
120.1.1: In het bad staat het merk: 'Rufford & Co. Manufacturers Stourbridge'. Drie kranen: 'hot', 'waste' en 'cold'. Alles van later datum.

Tussen 120.3.5 en 120. 4 staat tegen de wand een lage spoelbak waarboven twee kranen; het geheel is omsloten door een kast. Vermoedelijk van later datum.

Het tussengangetje naar 119 is in structuur Cuypers met een Maple schildering.

120.3.1: Venster. Vast bovenlicht, hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam. Het sluitinkje aan de bovenzijde is nog aanwezig.
Kozijn origineel Cuypers. Onderraam met origineel glas-in-lood en hang- en sluitwerk.
Maple binnenluiken.
Het linker en het rechter buitenluik zijn voorzien van het telmerk "V".

120.3.2: Schouw. De schouwboezem is Cuypers. De rechter schouwwang is origineel 16de-eeuws tot aan de kraagsteen; de voorzijde is bijgehakt. De radiator is vervangen (was lamellenradiator).

120.3.4: Maple wastafel.

120.3.5: Venster. Vast bovenlicht, hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam. Het sluitinkje aan de bovenzijde is nog aanwezig.
Kozijn origineel Cuypers. Onderraam met origineel glas-in-lood afgezien van de bindroede die ontbreekt. Oorspronkelijk hang- en sluitwerk.
Maple binnenluiken.
Het rechter buitenluik is vervangen. Het linker buitenluik is voorzien van het telmerk "IIII". Ook het kozijn is aan weerszijden van het telmerk "IIII" voorzien.

120.3.6: Venster. Vast bovenlicht, hier bevond zich oorspronkelijk een ijzeren klepraam. Het sluitinkje aan de bovenzijde is nog aanwezig.
Kozijn origineel Cuypers. Onderraam met origineel glas-in-lood en hang- en sluitwerk.
Maple binnenluiken.
De onderkant van het kozijn is meerdere malen hersteld; op het kozijn bevinden zich

dan ook geen telmerken. Het linker en het rechter buitenluik zijn voorzien van het telmerk “III”.

121 Portaal bij 119

Toegangsportaal naar ruimte 119. Maple.

122 Slaapkamer 5

122.2.1: Schouw: Maple, met originele Cuypers lamellenradiator.

122.2.2: Maple deur. Op het slot staat: ‘Patent Pfeil & Co London’.

122.3.1: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden openslaande ramen zonder glas-in-lood, ook geen sporen van glas-in-lood zichtbaar. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd.
Telmerken:
- links: op kozijn en op luik: “II”;
- rechts: op luik: “III”, op kozijn mogelijk “II” (niet goed te zien).

122.3.2: Venster. Het bovenlicht is het oorspronkelijke ijzeren klepraam; hierin zijn geen sporen van glas-in-lood: heeft er ooit glas-in-lood in gezeten? Punt van aandacht. Beneden openslaand venster, zonder (sporen van) glas-in-lood. De roeden zijn zonder kapelletjes uitgevoerd: de ramen zijn vermoedelijk later. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd.
Telmerken: op kozijn niets zichtbaar, op linker buitenluik: “III”, op rechter buitenluik: “II”.

122.3.3: Rechthoekige afvoerbak, hier zonder kast.

122.4.1: Wastafel later (dan Maple?), de kramen zijn van Franse makelij.

122.4.2: Maple deur.

110.5.1: Maple deur.

123 Slaapkamer 6

Maple interieurafwerking.

123.3.1: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden openslaande ramen zonder glas-in-lood, ook geen sporen van glas-in-lood zichtbaar. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd.
Telmerken: op het kozijn is niets zichtbaar, op beide buitenluiken: “IIII”.

123.3.2: Maple deur.

123.4.1: Maple deur.

123.4.2: Badnis. Op het plafond zijn sporen van een andere indeling zichtbaar.
123.4.2.1.1: Het bad is later.

123.4.3: Maple deur.

Het tweede 123.4.3 nummer (bij wand 5) is foutief: moet zijn: 123.5.1: kastdeur (op slot: niet te inspecteren).

124 Uitbouw met w.c. bij 132

Erker met wastafel.

124.1.1: Wastafel waarin het merk is opgenomen: 'Maple & Co Ltd London'. De kranen zijn niet Maple.

124.?: zonder nummer, links in buitenmuur gehakte nis voor radiator. Oorspronkelijke radiator. De nis is voorzien van een Maple stuc omlijsting.

124.2.1: Schuifvenster, vermoedelijk Cuypers. De knoppen zijn later. Geen sporen van glas-in-lood.
124.2.2: Schuifvenster, vermoedelijk Cuypers. De knoppen zijn later. Geen sporen van glas-in-lood.

124.3.1: Schuifvenster, vermoedelijk Cuypers. De knoppen zijn later. Geen sporen van glas-in-lood. Het raam is linksonder voorzien van een hoekversterking; deze is later aangebracht.

124.4.1: Schuifvenster, vermoedelijk Cuypers. De knoppen zijn later. Geen sporen van glas-in-lood.

124.5.1: Cuypers deur.

125 W.c. bij 124

125.1.1: Nieuwe wc.

125.2.1: Schuifvenster, vermoedelijk Cuypers. De knoppen zijn later. Geen sporen van glas-in-lood.

126 Kast bij 123

Kast met 'waterbak'. Geen bijzonderheden.

127 Trappenhuis

123.4.3: Maple deur met Cuypers deurkruk (op slot: niet goed te inspecteren)

110.5.2: In de bovenlichten bevinden zich sponningen: mogelijk heeft hier glas-in-lood gezeten.

Bovenin het trappenhuis is alles oorspronkelijk.

128 Trap met kast bij 127

Geen wijzigingen.

129 Slaapkamer

Maple interieurafwerking.

129.2.1: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden oorspronkelijke openslaande ramen met glas-in-lood. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd.Telmerken:
- links: op kozijn niets zichtbaar, en op buitenluik: ‘V ·’;
- rechts: op luik: ‘V’, op kozijn mogelijk ‘V’ (niet goed te zien).

129.2.2: Schouw.

129.2.3: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden oorspronkelijke openslaande ramen met glas-in-lood. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd. Telmerken:
- links: op kozijn niets zichtbaar, en op buitenluik: ‘VI’;
- rechts: op luik: ‘VI ·’, op kozijn niets zichtbaar.

129.3.1: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden oorspronkelijke openslaande ramen met glas-in-lood. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd. Telmerken: links en rechts: op kozijn niets zichtbaar, en op buitenluik: ‘VII’.

129.4.: Maple doorgang (geen deur, wel gordijn). De wand sluit niet netjes aan op de lambrisering.

129.5: De wand sluit niet netjes aan op de lambrisering.

129.6.1: Maple deur.

127.4.1: Maple deur aan 129-zijde, Cuypers aan 127-zijde. Maple scharnieren.

130 W.c. bij 129

Wc ongenummerd: stortbak: ‘Corona. Nederlands octrooi nr 20404d.e.b.’ Houten wc-bril uit de twintiger jaren?

Venster ongenummerd, m.i. 130.3.1: Het klepraam is later.

Maple plafond.

131 Badkamer bij 129

De badkamer is in zijn geheel later.
131.1.1 (bad) en 131.3.1 (wastafel) latere Maple?

132 Slaapkamer

132.3.1: Venster. Ter plaatse van het vaste bovenlicht bevond zich een klepraam waarvan de sluiting bovenaan op het kozijn nog aanwezig is. Beneden oorspronkelijke openslaande ramen met glas-in-lood. Cuypers binnenluiken die later zijn witgeverfd. Op het kalf is een Maple latje gespijkerd. De buitenluiken zijn dicht waardoor niet is te inspecteren op telmerken.

133 Badkamer bij 132

Maple badkamer. Sanitair jaren vijftig?

134 Uitbouw met w.c. bij 132

134.3.1: Drielicht met origineel glas-in-lood met bindroeden. De buitenste twee ramen zijn draairamen, het middelste raam is een vast raam. Het linker raam is later als vast raam gemonteerd. De uitzetijzers ontbreken.

134.3.2: Kruiskozijn. De onderste twee ramen zijn draairamen. Cuypers. Het raamhout rechtsonder is vervangen met een iets afwijkende detaillering; mogelijk is het glas-in-lood herplaatst. Linksonder zijn de glasroetjes vervangen. Het vensterhout was oorspronkelijk gelakt en is later wit geverfd.

134.1.1: de wc is modern.

132.7.1.3.1: Deur met glas-in-lood. Vermoedelijk een latere Cuypers, inclusief het hang- en sluitwerk.

135 Slaapkamer personeel (Duiventoren)

135.1: De vloer is mogelijk later.

135.7.2: Jaren vijftig wastafel.

135.3.1: Vensternis. Het glas-in-lood van het bovenraam is niet origineel, het glas-in-lood van het onderraam is wel origineel. Het kozijn is vervangen: het is geschaafd en de detaillering wijkt af. Het hang- en sluitwerk is voorzien van moderne schroeven. Het venster is voorzien van twee buitenluikjes. Er zijn geen telmerken waargenomen.

135.4.1: De radiator is vervangen.

135.5.1: Vensternis. Het kozijn is vervangen. Het raam is origineel, inclusief het glas-in-lood en het hang- en sluitwerk. Het linker buitenluik is voorzien van het telmerk 'III'. Het rechter buitenluik is vervangen: machineslag in het hout zichtbaar.

135. 7.1: Cuypers deur waarop aftekeningen van een ander slot zichtbaar zijn. Op het deurvlak zijn doorgeslagen spijkers van een lang scharnier aan de 136- zijde zichtbaar. Het kozijn is een bruin geverfd bouwkozijn. Het hang- en sluitwerk is origineel, met een Maple deurkruk.

136 Wenteltrap met portaal

136.2.1: Het venster bevat origineel glas-in-lood. Het sluitinkje is vervangen: er zijn sporen van een ander sluitinkje zichtbaar. Het venter is niet voorzien van een buitenluik.

137 Karel V kamer

Algemeen: De lambrisering is mogelijk later: deze is lichter van kleur dan de rest van het houtwerk van de wandafwerking.
De dagkanten en het plafond van de vensternissen zijn overgeschilderd.
Behalve bij 137.5.1 zijn de deuromlijstingen in tweeën gedeeld: de scheidingslijn is de hoogte van de lambrisering: dit duidt mogelijk op twee fasen.

137.2.1: Wandkast. Het kozijn bestaat uit een bouwkozijn waarop lijsten zijn gespijkerd. Het bovenkastje is voorzien van dubbele scharnierluiken. Deze zijn ajour bewerkt maar later dichtgezet met eiken platen aan de binnenzijde. Verder zijn er geen sporen van wijzigingen.

137.2.2: Rechts van de schouw bevindt zich achter het geschilderde blokmotief een ouder geschilderd blokmotief in een andere kleurstelling en in een andere hoogteverdeling. Links van de schouw is massief groen onder het huidige blokmotief zichtbaar. Op de schouwboezem is weer een stukje van een ander blokmotief zichtbaar, hier met een enkele voeg.
De radiator is later: hier stond vermoedelijk oorspronkelijk een lamellenradiator.

136.3.1: Het kozijn bestaat uit een bruin geschilderd bouwkozijn waarvoor aan de 137-zijde lijstwerk is geplaatst.

137.4.2: Breed kruiskozijn. Het glas-in-lood van de twee bovenste ramen zijn vervangen. Bij deze bovenramen bevindt zich in het kozijn een sponning voor een

voorzetraam; het voorzetraam zelf ontbreekt. Op de aansluiting van de stijlen met het kalf is een reparatie zichtbaar met een vulklos. De bovendorpel is origineel, de stijlen zijn deels vervangen. Het kalf, de onderdorpel en de middenstijl zijn vervangen. Voor het hele kozijn geldt; de originele kapelletjes zijn holvormig, de nieuwere kapelletjes zijn rechtvormig uitgevoerd.
Boven bevindt zich een vast tweede raam, onder zijn sporen van een voormalig scharnierend tweede raam zichtbaar.
De binnenluiken zijn aan de bovenzijde voorzien van zes ajour bewerkte panelen die nu aan de binnenzijde met één hardboard plaat zijn afgetimmerd.
Op het linker en op het rechter buitenluik staat een “D”; dit kan echter ook een beschadiging zijn.

137.5.1: Deur naar wc. Aan de binnenzijde van de deur zijn sporen van een reparatie zichtbaar. Er zijn geen sporen van oudere scharnieren zichtbaar.
137.5.2: Vensternis. Het glas-in-lood van het gehele venster is origineel. Met uitzetijzers voor de ramen. Bij de bovenramen bevindt zich een sponning van een voorzetraam.
Op de buitenluiken en op het kozijn zijn telmerken aanwezig:
- links: op het luik: “IIII”;
- rechts: op luik “IIII · · · · IIII)”, en vaag op het kozijn: “IIII”.
Er zijn sporen van een ouder rolgordijn zichtbaar.
137.5.3: Vensternis. Het glas-in-lood van het gehele venster is origineel. Met uitzetijzers voor de ramen. Bij de bovenramen bevindt zich een sponning van een voorzetraam.
Op de buitenluiken en op het kozijn zijn telmerken aanwezig:
- links: op het luik: “III · ·”, en op het kozijn; “III”;
- rechts: op luik: “III” met op elke I een dopje, en niets op het kozijn.
137.5.4: Originele Cuypers deur met een Maple deurkruk. Er zijn geen sporen van oudere scharnieren zichtbaar. Op de deur zijn dichtgeplamuurde gaten zichtbaar, die zich bevinden ter plaatse van waar aan de 139-zijde een scharnier is geplaatst. De gehengen zijn namelijk met behulp van spijkers bevestigd, die vervolgens gespleten zijn en krom geslagen en in het hout gedreven.

137.6.1: Wandkastje. Deze zit op slot. Voor zover zichtbaar is het geheel Cuypers I.
137.6.2: Oudere verflagen komen overeen met die van 137.2.2.

101.4.1: Deur naar trappenhuis. Cuypers deur met Maple deurkruk. Beschadigingen op de deur zijn beschadigingen van spijker van de lange scharnier aan de andere 101-zijde van de deur.

Het plafond is origineel.

138 W.c. bij 137

137.2.1: Venstertje waarvan een deel van de sponning van het kozijn bestaat uit opgeschroefde eiken latten; dit is anders dan standaard. Een deel van de sluiting is

origineel, de rest is vervangen. Het scharnier is origineel.
De wc zelf is Cuypers I, de trekstang is mogelijk jonger. Op de wc-pot staat: ‘Shanks & Co. Sanitary engineers Barrhead’.

139 Badkamer

139.1: Marmeren vloer: Maple, op oude foto’s is hier een andere tegelvloer zichtbaar (zie Luyten)?
139.1.1: Nieuwe voetenwasbak (jaren ’60 / ’70).
139.1.2: Bad uit de jaren ’20 / ’30. In het bad staat: ‘Rufford & Co Manufacturers Stourbridge’. Op de kranen staat respectievelijk: ‘hot’, ‘waste’ en ‘cold’.

139.2.2: Venster. Het bovenraam is vervangen door 1 ruit waarop glas-in-lood is geschilderd. Het onderraam is vervangen door nieuw glas-in-lood. Het kozijn is gezien het verschil in afwerking geheel vernieuwd; ook het hang- en sluitwerk is met nieuwe spijkers aangebracht. De vernieuwing is tevens zichtbaar aan de slordige detaillering van de kapelletjes en aan een andere sponningdetaillering. De vensterbank is vernieuwd.
Ook de buitenluiken zijn geheel vernieuwd: zien er nieuw uit en zijn vastgezet met nieuwe schroeven.

139.3: Rechts staat tegen de muur een kast om een lage wasbak met boven de bak twee kranen (‘cold’ en ‘hot’). Het kastje staat los en is daarom vermoedelijk Cuypers II.
139.3.1: Venster. Origineel kozijn gemerkt “III”. Het buitenluik is gemerkt met “III” (of “IIII”: niet goed zichtbaar).
Het glas-in-lood en het hang- en sluitwerk zijn origineel.
139.3.1 (?): De radiator is vervangen. De schouwwangen zijn vermoedelijk overgeverfd.

139.4: In deze wand bevindt zich een nis die mogelijk oorspronkelijk is.
Boven het bad is een stukje oorspronkelijke groene kleur zichtbaar.
139.4.1: Geheel origineel venster, inclusief het glas-in-lood.
Het kozijn is gemerkt met “III”, het buitenluik met “III”.

4.4 TWEEDE VERDIEPING

201 Diensttrap met lift

201.3: Het glas-in-lood in de wand tussen 201 en 202 is later aangebracht: hier bevond zich oorspronkelijk helder glas. Het hang- en sluitwerk van de deur in deze wand is vervangen.
201.4: De deur is origineel met uitzondering van de klink die later is aangebracht.

202 Gang

Gang. Alles origineel

203 W.c.-ruimte

De tegels op de wand zijn Cuypers II.
Het tongewelf is nieuw gewit.

203.1 Origineel.

203.4.1: Deur naar 204. Het hang- en sluitwerk is origineel, de deur is overschilderd.
203.4.2:. Deur naar 205. Het hang- en sluitwerk is origineel, de deur is overschilderd.

203.9: De verwarming is later aangebracht.
203.9.1: buitenvenster: Het bovenraam was oorspronkelijk een klepraam en is nu een vast raam.

203.10.1: Origineel. Het oorspronkelijk oogje ontbreekt.

203.14: Het glas-in-lood in deze wand dateert vermoedelijk uit de jaren dertig. Aan de gang (202) zijde is het paneel onder het glas-in-lood later aangebracht.
203.14.1: De scharnieren van de deur lijken nieuw, er zijn echter geen aftekeningen van oudere scharnieren zichtbaar. De deur is waarschijnlijk gewijzigd toen er nieuw glas-in-lood in deze wand werd geplaatst. De latjes rond de deurpanelen zijn later aangebracht.

204 W.c.

Het sanitair is nieuw. De ruimte is overgeschilderd.

205 W.c.

Het sanitair is nieuw. De ruimte is overgeschilderd.

207 Slaapkamer 11

Algemeen: de kooflijsten zijn gewit. Onder de witte laag zijn florale motieven zichtbaar.

207.2: Tussen de wand en de kooflijst loopt een halfronde lijst waarachter verlichting is aangebracht; lijst en verlichting zijn gezien de vormgeving later.

207.3.1, 207.3.2, 207.3.3: De wandkasten in de vensternissen zijn origineel. De vensters zijn vermoedelijk origineel. De binnenluiken zijn later (Cuypers II) op de draairamen gemonteerd. Gaatjes naast de sluiting van de ramen wijzen erop dat de sluiting op een andere manier was vormgegeven.

207.3.4: De deur is origineel. Rechts van de deur een recente scheur in de muur.

207.5: Ten tijde van het veldwerk in afgetimmerd gedeelte. De vensters zijn weg in verband met recente schade. Op de wand bevinden zich resten van het oorspronkelijke behang. Het grootste deel van dit behang bevond zich ten tijde van het veldwerk in de ruimte 211.

207.6: Het schuifslot van de deur is vermoedelijk later.

207.7: Het venster is origineel. De binnenluiken sluiten het venster aan de bovenzijde niet goed af; er zijn echter geen sporen van veranderingen zichtbaar: de luiken zijn vermoedelijk oorspronkelijk.

207.8: Het schuifslot van de deur is vermoedelijk later.

207.9.: De schouw is origineel.
Deur: deze is aan beide zijden opgedikt. Verder zijn er aftekeningen van oudere scharnieren en van een slotplaat zichtbaar. De huidige slotplaat is een tweede wijziging. De sponning van de deur is verdiept.

209 Schuttersgang

De oostzijde van de gang is een latere aanpassing: oorspronkelijk liep de gang op dezelfde manier als de rest van de gang door tot aan de toren. De plaatsing van de trap die naar een verdieping hoger leidt bracht met zich mee dat dit deel van de gang een hoger dak moest hebben en dat de gang naar buiten toe moest worden vergroot. Sporen in het muurwerk van de zuidelijke wand als in de oostelijke (toren) wand laten zien dat het dak oorspronkelijk recht door liep tot aan de toren (constructie identiek aan het bestaande deel).
De vensters in de noordwand zijn origineel. Voor de ‘schietgaten’ is nieuw glas bevestigd; de originele sponningen zijn dichtgezet.
De deurkruk van de deur naar 208 lijkt wat betreft vormgeving later; er zijn geen sporen van een eerdere deurkruk zichtbaar. De deur is voorzien van bochtscharnieren.

210 Doorgang 207-211

210.2.1, 210.2.2.1, 210.2.3.1: In de bovendorpel en bovenaan de deur zijn twee sleuven zichtbaar: voor ventilatie? De deur is vrij recentelijk wit geverfd.

210.4.1: De deur is oorspronkelijk.

211 Badkamer

Het sanitair dateert vermoedelijk van de jaren dertig. Het verwarmingselement is uit een latere tijd. De wanden zijn overgeschilderd.

211.1: De huidige vloer is later aangebracht: Maple? Jaren dertig?

211.2.1, 211.2.2, 211.2.3:
Vensters: de vaste bovenlichten zijn een vervanging: oorspronkelijk bevond zich hier een klepraam. Het onderste raam is origineel, inclusief het hang- en sluitwerk. Buiten zijn geen sporen van voormalige tralies aanwezig.

211.3.1: In de bovendorpel en bovenaan de deur zijn twee sleuven zichtbaar: voor ventilatie?

212 Wenteltrap bij 211

De traptoren is origineel. De knapensifons zijn later aangebracht.

216 Slaapkamer 12

Alle sanitair is later aangebracht, gezien de vormgeving vermoedelijk jaren dertig. De muren zijn overgesausd: Onder het huidige wit is een lichtgroene kleur zichtbaar.

216.5.1: Venster: Het huidige vaste bovenlicht is later: hier bevond zich oorspronkelijk een klepraam.
Het venster is voorzien van eenvoudige binnenluiken die vermoedelijk oorspronkelijk zijn. Het onderste venster is aan de buitenzijde voorzien van twee tralies; dit waren er oorspronkelijk drie: aftekeningen in het kalf laten zien dat de middelste tralie ontbreekt.

216.6.1: De deur is geheel oorspronkelijk
216.6.2: Het venster is oorspronkelijk. Het onderste venster is aan de buitenzijde voorzien van twee tralies; dit waren er oorspronkelijk drie: aftekeningen in het kalf laten zien dat de middelste tralie ontbreekt.

216.7.1: Het venster is oorspronkelijk. Het onderste venster is aan de buitenzijde voorzien van twee tralies; dit waren er oorspronkelijk drie: aftekeningen in het kalf laten zien dat de middelste tralie ontbreekt.
216.7.2: Het venster is oorspronkelijk. Het onderste venster was aan de buitenzijde oorspronkelijk voorzien van drie tralies: aftekeningen in het kalf laten dit zien.

216.8.1: Het venster is oorspronkelijk. Het onderste venster was aan de buitenzijde oorspronkelijk voorzien van drie tralies: aftekeningen in het kalf laten dit zien.
216.8.2: De deur is geheel oorspronkelijk.

216.8.3: Deur naar 218. De scharnieren zijn veranderd: er zijn aftekeningen van de voormalige scharnieren zichtbaar op zowel het deurkozijn als op de dag van de deur. De deurkruk is aan de 218-zijde vervangen.

216.9.1: Op de deur is een aftekening van een oudere sluiting zichtbaar. De deur is verbreed met een latje aan de openingszijde.
De schouw is gewijzigd: Cuypers II?

217 W.c. bij 216

Nieuw wc.
De draairichting van de deur is veranderd: er zijn aftekeningen van een sluitplaat aan de scharnierzijde zowel op de deur als op het deurkozijn zichtbaar. Op de deur zelf bevinden zich gaten die erop wijzen dat de scharnieren oorspronkelijk aan de andere zijde hebben gezeten.

218 Slaapkamer 13

Het venster is origineel, zo ook de buitenluiken. De luiken zijn aan de onderkant hersteld. In het bovenraam is het glas-in-lood nog aanwezig. De binnenluiken zijn Cuypers II.
De interieurafwerking is verder Maple, behalve de inrichting van de wastafelkast.

219 Slaapkamer 14

Het geheel is in Maple uitgevoerd, met uitzondering van het Cuypers I venster.
Het bovenlicht is voorzien van binnenluiken. Dit zijn vermoedelijk tot Maple vermaakte Cuypers I luiken. Bij de bovenste dagkant van het bovenlicht is een deel van het geprofileerde kozijn weggehaald om plaats te maken voor een lat waarop de binnenluiken zijn aangebracht. Het venster en de luiken buiten zijn voor zover nog aanwezig (onderzijde van de luiken is weggerot) origineel. Ook het hang- en sluitwerk is oorspronkelijk.
Zuidwand: geheel rechts is in de lambrisering een vermoedelijk Cuypers I kastje opgenomen. In de achterwand van dit kastje is een stukje van de originele lambrisering zichtbaar.
Vermoedelijk hebben deze en naastgelegen Maple-ruimtes oorspronkelijk een Cuypers interieurafwerking gehad: de Cuypers-vensters, het genoemde kastje en het hierachter aanwezige stukje Cuypers-lambrisering en verder aftekeningen van een eerdere deur op de kozijnen van de tussendeuren zijn hier aanwijzingen voor.

223 Schuttersgang

In de vloer bevindt zich een betonnen luik, waaronder zich een stortbak van de wc in de ondergelegen ruimte bevindt. De vensters zijn origineel. In de schietgaten is later glas aangebracht aan de gangzijde; de sponningen halverwege de dagkanten wijzen erop dat hier oorspronkelijk glas zat.

224 Portaal van 225 in Gevangenistoren

De noordelijke deur is voorzien van nieuwe ramen; hier bevond zich vermoedelijk glas-in-lood. Het hang- en sluitwerk is origineel.

225 Badkamer

De verwarming is vervangen. Deze ruimte is nu een badkamer en was misschien oorspronkelijk een boudoir (zitbanken in nissen). Een aftekening op de moerbalken duidt erop dat zich hier een scheidingswand heeft bevonden. De lijn van deze voormalige wand loopt tot in de lijst langs het plafond boven de deuren in de vorm van een schuine aftekening links boven de middelste deur.
Vermoedelijk is de badkamer aangepast rond 1930: stilistisch gezien dateren de vloer en het sanitair uit die tijd. In de linker kast is het originele plafond boven het huidige zichtbaar. Nader onderzoek: Is de muur waarin de deuren zich bevinden later aangebracht? Vermoedelijk zijn de deuren voorzien van restpartijen sloten. Op het middelste deurkozijn is een lijst geschroefd. Het huidige melkglas in de ramen in de deuren is vermoedelijk later: waarschijnlijk heeft er oorspronkelijk glas-in-lood in gezeten.
Het plafond van het vertrek loopt door boven de kast en het trapportaal. Tevens is te zien dat leidingkoker in de kast met een gedecoreerde lijst is afgewerkt. Ook is bij de plafondlijst een verstek te zien rechts naast de kastdeur. Op grond hiervan mogen we aannemen dat de kast en waarschijnlijk ook het trapportaal oorspronkelijk niet afgescheiden waren van het vertrek. Deze hypothese wordt versterkt door het feit dat afwerklatten van de deuren onderling geringe verschillen vertonen. Vermoedelijk zijn de deuren toegevoegd op het moment dat het vertrek tot badkamer werd verbouwd.

226 Slaapkamer 16

Maple interieurafwerking.

226.2: De twee hoge vensters links (226.2.1 en 226.2.2) zijn origineel met Maple knopjes. De versterkingsijzers ontbreken; er zijn echter geen sporen dat deze er ooit hebben gezeten. De binnenluiken zijn later toegevoegd; deze zijn op opgespijkerde latten gemonteerd. De luiken van het venster rechts (226.2.3) zijn niet te openen waardoor de vensters niet te controleren zijn.

226.3: Deur met bovenlicht. De binnenluiken van het bovenlicht zijn later toegevoegd; deze zijn op opgespijkerde latten gemonteerd. Verder is alles origineel.

227 Slaapkamer 17

Slaapkamer met een Maple interieurafwerking.

227.3.1: Hoog venster; origineel met Maple knopjes. Een deel van de versterkingsijzers ontbreken.. De binnenluiken zijn later toegevoegd; deze zijn op opgespijkerde latten gemonteerd.
227.3.2: Deur waarboven zich een venster bevindt; origineel met Maple knopjes. Een

deel van de versterkingsijzers ontbreken. De binnenluiken zijn later toegevoegd; deze zijn op opgespijkerde latten gemonteerd. De deur is aan de 227-zijde Maple en aan de weergangzijde (233) Cuypers.

227.5: Nis: later dichtgezet venster naar de hal. Dichtzetting vóór Maple?
Maple deur. Deze deur zit op slot waardoor het niet mogelijk is te inspecteren hoe deze deur er aan de trappenhuiszijde uitziet.

228 Slaapkamer 18

Slaapkamer met een Maple interieurafwerking.

228.2: Deur waarboven zich een venster bevindt; origineel met Maple knopjes. Een deel van de versterkingsijzers ontbreken. De binnenluiken zijn later toegevoegd; deze zijn op opgespijkerde latten gemonteerd. De deur is aan de 228-zijde Maple en aan de weergangzijde (233) Cuypers.

228.4: Kastdeur, aan de 228-zijde Maple, en aan de kastzijde Cuypers.

228.5: Het glas-in-lood venster is origineel.
De deur naar de trap is in Maple uitgevoerd. De deur zit op slot waardoor de deur verder niet te inspecteren is.

228.6: Nis: later dichtgezet venster naar de hal. Dichtzetting vóór Maple?

230 W.c. op de tweede verdieping aan de zuidzijde van de weergang

De ruimte wordt verlicht door drie dubbele vensters. De binnenste ramen zijn voorzien van glas-in-lood. Alleen het middelste venster kan open en bevat een draairaam. In het buitenraam zijn geen sporen van glas-in-lood zichtbaar; de scharnieren zijn vervangen, het schuifje is aangepast: vermoedelijk heeft in het buitenraam toch glas-in-lood gezeten. Vermoedelijk was er oorspronkelijk enkele beglazing. Cuypers deur met Maple deurkruk.

231 Slaapkamer 19

231.2.1: Hoog venster voorzien van openslaande ramen. De ramen inclusief het glas-in-lood zijn origineel. De sluiting is niet oorspronkelijk. Het hang- en sluitwerk is verder opnieuw gemonteerd met nieuwe schroeven. De onderdorpel van het linker raam is vervangen. In de bovendorpel zijn sporen van een andere sluiting zichtbaar. Langs beide hangzijden was een dubbele sponning aanwezig. Die is weggeschaafd en vervangen door een lat waarop het kozijn thans is vastgeschroefd. Het aanbrengen van de lat houdt mogelijk verband met het aanbrengen van de binnenluiken.
De buitenluiken zijn voorzien van telmerken: links: “VII” en rechts “VI” (of “VII”: niet goed zichtbaar).

321.2.2: Hoog venster voorzien van openslaande ramen. Het glas-in-lood is vervangen

met iets dikker lood. Het hang- en sluitwerk is opnieuw gemonteerd met nieuwe schroeven. De onderdorpel van het linker raam is vervangen, vermoedelijk ook de rechter onderdorpel. In de bovendorpel bevinden zich sporen van een andere sluiting. Op het tussenlid van het kalf staat een Romeinse I. Langs beide hangzijden was een dubbele sponning aanwezig. Die is weggeschaafd en vervangen door een lat waarop het kozijn thans is vastgeschroefd. Het aanbrengen van de lat houdt mogelijk verband met het aanbrengen van de binnenluiken.
De buitenluiken zijn beide voorzien van telmerken: “VIII”.
Onder het venster bevindt zich een deur met een afwijkende detaillering: Cuypers II? Het hang- en sluitwerk is hier geschroefd. Het glas-in-lood is origineel.

231.4.1: Deurdoorgang. Het kozijn is een bouwkozijn dat geheel is omtimmerd met een eiken lijst. De witte verflaag is vermoedelijk later.

231.5.1: Openslaande Cuypers deur met Maple deurkruk.
231.5.2: Cuypers deur met Maple deurkruk. Het bouwkozijn is nog aanwezig waarvan de sponning is opgevuld. Daarvóór is een nieuwe sponning geplaatst.

233 Schuttersgang

Van de buitenwand is de latei origineel, de wand daaronder is vervangen, zowel de stijlen als het metselwerk. De vensters en luiken zijn bovenin voorzien van een telmerk. De nummering, uitgevoerd in Romeinse letters, nummert “I” t/m “IX”. De ramen zijn tevens genummerd, echter in de moderne nummering; de nummering in de latei en in de ramen komt niet overeen.

234 Slaapkamer 20

234.2.1: Hoog geplaatst venster voorzien van openslaande ramen. Langs beide hangzijden was een dubbele sponning aanwezig. Die is weggeschaafd en vervangen door een lat waarop het kozijn thans is vastgeschroefd. Het aanbrengen van de lat houdt mogelijk verband met het aanbrengen van de binnenluiken.
Het glas-in-lood is origineel maar wel nieuw vastgezet. Het rechter raam is in vervangen in eiken, daarna hebben nog reparaties plaatsgevonden. De onderdorpel is vervangen. Links zijn de stijl en de bovendorpel vervangen. Het linker raam is ingrijpend hersteld. Op de buitenluiken zijn geen telmerken zichtbaar.
234.2.2: Hoog geplaatst venster. Vermoedelijk zijn beide ramen vervangen. Op de bovendorpel zijn sporen van een andere sluiting zichtbaar. De huidige binnenluiken zijn later aangebracht.
Op beide buitenluiken bevindt zich het telmerk “X”.
Onder het raam bevinden zich originele openslaande deuren met een later aangebrachte espagnolet. Het kozijn is een bouwkozijn dat later is geschaafd en rond gemaakt.

234.3.1: Schouw met radiator. De radiator is vervangen.

234.4.1: De ingebouwde wastafel is origineel. De kranen zijn vervangen. Onder de

wastafel bevinden zich achter een luik (dit was ooit een draaideurtje) de resten van een gepleisterde dagkant. Op het luik staat aan de achterzijde: Utrecht C2415.
234.4.2: Voormalige vensternis. Het venster is dichtgezet. Op het plafond van de nis bevinden zich resten van oorspronkelijke kleuren: o.a. donkerblauw.

234.5.3: Deur. Het kozijn bevat aftekeningen van oudere scharnieren.

Het behang is overgeverfd, gewit.

236 Slaapkamer 21

Op de zijkant van de balken en de korbelen zijn spijkergaten zichtbaar; wat hier heeft gezeten is niet duidelijk.
De wanden zijn later gewit.

236.2.1: Vensternis over bijna de gehele kamerhoogte. De vensters bestaan uit een boven- en een onderste gedeelte met daartussen een dicht muurvlak.
Bovenste venster: Beide ramen zijn vervangen. Het glas-in-lood is origineel met uitzondering van de bindroeden. Langs beide hangzijden was een dubbele sponning aanwezig. Die is weggeschaafd en vervangen door een lat waarop het kozijn thans is vastgeschroefd. Het aanbrengen van de lat houdt mogelijk verband met het aanbrengen van de binnenluiken. De lat op de onderdorpel is vervangen.
Op het linker buitenluik is het telmerk “XI” zichtbaar, het is niet goed te zien of het rechter luik ook voorzien is van telmerken.
Onderste venster: De ramen zijn origineel, inclusief het glas-in-lood en de bindroeden. Ook het hang- en sluitwerk is origineel.
236.2.2: Hoog geplaatst, geheel origineel enkel venster.
236.2.3: Originele Cuypers deur.

202.4.1: Cuypers deur met Maple deurkruk. De deur is op slot en is daarom niet geheel te inspecteren.

236.7.1: De radiator is vervangen: hier stond oorspronkelijk waarschijnlijk een lamellenradiator.

236.8.1 en 236.8.2: In de rechterhoek mogelijk nog middeleeuws metselwerk; vanaf rechter dagkant nis 236.8.2.
In de vensternissen zaten oorspronkelijk kloostervensters; dichtgezet voor 1904. De plaats van het kalf is af te lezen aan de hand van het klosje. Het marmeren blad is voor de lambrisering geplaatst, waardoor het onderste veld nu een geringere hoogte heeft dan de andere velden. De onderzijde van dit veld is nog te zien onder het marmeren blad. Onder het marmeren blad en in de later in de nis geplaatste kast is de oorspronkelijke situatie grotendeels bewaard gebleven: een deel van de oude vensterbank en de aan één zijde geplaatste zitnis zijn nog aanwezig. Zie ook tekeningen t208 (P040 en P045). De in bas-reliëf uitgevoerde boog is door Maple aangebracht. De schrootjes in de nissen boven de lambrisering stammen vermoedelijk uit het derde kwart van de 20ste eeuw.

237 Badruimte (afgescheiden van 236)

Bad: ‘Rufford & Co Manufacturers Stourbridge’. Met kranen ‘chaud’, ‘decharge’ en ‘froid’.
Nieuwe wastafel.

238 W.c. op de tweede verdieping naast de duiventoren

Cuypers deur. De wc zelf is iets moderner.

240 Schuttersgang

De gang is ter hoogte van deur- en vensteropeningen van belendende slaapkamers wit geverfd, vermoedelijk ter versterking van de lichtwerking in de betreffende slaapkamers.
De ruitjes in de schietgaten zijn later aangebracht.
De vensters en de luiken in de houten buitenwand zijn genummerd. Gezien het ontbreken van een nummer in het meest linkse venster in de noordelijke wand en de grove afwerking van de stijl links is dit venster later toegevoegd.
Van de deur naar de traptoren is de deurkruk vervangen.

De deuren en vensters van de ‘Binnenmuur’ zijn origineel. Deurdoorgang naar 241: Het deurkozijn is aan de 241-zijde aangeheeld.

De waterspuwer aan de buitenzijde ter hoogte van 241 is uitgevoerd in gewapend beton.

241 Slaapkamer 22

De wandbespanning is vervangen.

241.2.1: Kast. Wijziging tijdens de bouw: het originele kozijn is oorspronkelijk hoger, de sponningen van de kastdeuren lopen door achter het voorste kozijn langs naar boven.
241.2: De schouwwand is overgeverfd, de verwarming is vervangen.

241.3: Deur met bovenlicht. Het slot van de deur is later aangebracht. Verder is alles origineel, inclusief de binnenluiken van het bovenlicht.

241.4.1: Het hoge venster is origineel, inclusief de buitenluiken. De binnenluiken zijn vermoedelijk later aangebracht: er zijn latten op het kozijn gespijkerd; op deze latten zijn de binnenluiken gemonteerd.
241.4.2: Er zijn aftekeningen van bindroeden zichtbaar: het glas is mogelijk vervangen.
241.4.3: Deur naar 242. Origineel, met uitzondering van de deurkruk.

241.5.1: De wandkast is origineel. De schouw is overgeverfd (wit). De radiator is gewijzigd.

242 Badkamer bij 241

De ruimte is overgeschilderd: onder het wit is het oorspronkelijke groen met stippels zichtbaar.
Tegen 242.5 staat een Maple wastafel: Maple is in de wasbak aangegeven.
Het bad is van ‘Shanks & Co, Barrhead Glasgow’. De douchekop en de kranen van het bad zijn een Frans product.

242.1: De marmeren vloer is niet oorspronkelijk.

242.2.1: De deur bevat sporen van een ouder scharnier.
242.2.2: Het venster is origineel. Het onderste raam bevat nieuw glas; dit was oorspronkelijk glas-in-lood, zoals dat nog aanwezig is in venster 242.4.1.

242.3: De haardpartij is gewijzigd.

4.5 DERDE VERDIEPING

301 Diensttrap met lift

bovenverdieping diensttrappenhuis
Omdat de nummering nog niet beschikbaar was op het moment van opname zijn de diverse onderdelen alfabetisch genummerd.

A (venster) Oorspronkelijk.
B (deur) Oorspronkelijk. De onderdorpel is vervangen.
C (doorgang) Er zijn geen aftekeningen op het deurkozijn die erop duiden dat hier ooit een deur heeft gezeten.

309 Gang

vervolg gang
Deuren:
A Origineel behalve deurkruk en slot, relatief recent vervangen
B Origineel behalve deurkruk en slot, relatief recent vervangen
C Origineel behalve deurkruk en slot, relatief recent vervangen
D Origineel behalve de beplanking aan de buitenzijde (jaren 70) op de deur zelf. Oorspronkelijk is deze deur te vergelijken met 316D. Verder is het schuifslot nieuw.

310 Slaapkamer

slaapkamer toegankelijk via 309.
A (venster) Oorspronkelijk. De vormgeving van het hang- en sluitwerk past niet bij het kozijn; het geheel is echter wel origineel. De vleugelmoer is nieuw.
B (luik) De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw.
De lamellenverwarming met kast is origineel.
C (venster) Geheel oorspronkelijk
D (dakvenster) Geen wijzigingen behalve het glas dat vermoedelijk vervangen is.

310a Kruipruimte

kruipruimte achter 301. Geen wijzigingen

311 Slaapkamer

slaapkamer toegankelijk via 309.
A (luik) De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw.
B (venster) Geheel oorspronkelijk
C (dakvenster) Geen wijzigingen behalve het glas dat vermoedelijk vervangen is.

312 Slaapkamer

slaapkamer toegankelijk via 309.

A (venster noord)	Oorspronkelijk
B (luik)	De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw.
C (deurdoorgang naar toren)	Oorspronkelijk behalve de nieuwe deurkruk en slot.
D (venster oost)	Oorspronkelijk.

314 Linnenkamer

Eenvoudig hang- en sluitwerk (paumelles).
Bovenkast: deur voorzien van binnenraamwerk met ingelaten verticale kraaldelen.
Eenvoudig hang- en sluitwerk. Boven en onder een ventilatierooster (nieuw?).
De vensters zijn origineel, inclusief het hang- en sluitwerk. De vensters kunnen als voorbeeld dienen voor vergelijkbare vensters in lagere verdiepingen die niet meer geheel oorspronkelijk zijn.
De Knapensifons zijn later aangebracht.

Deur 3.14.2.2 is opgenomen in een wit geschilderde kastenwand, is echter geen onderdeel van een kast maar leidt naar een trappenhuis. Eenvoudige deur met stijl- en regelwerk met ingelaten verticale kraaldelen. Deur naar buiten draaiend en rechts afgehangen. Eenvoudig origineel hang- en sluitwerk. De buitenzijde is afgewerkt met een bolstaaf. Het kozijn is later ingezet tegen de oorspronkelijke, van bolprofiel en kapelletjes voorziene kasthoeken aan. Deze verandering vond plaats ten tijde van het aanbrengen van de achtergelegen trap naar de rondgang. Voor die tijd bevond zich hier een vensternis uitgevoerd als de overige vensternissen in deze ruimte. Het bovenste deel van het venster is nog aanwezig.
Deze doorgang was een vensternis en is verbouwd toen de achtergelegen trap naar de rondgang werd aangebouwd. Zie tekeningen 1901, 1902: 0.20.jpg blad 220 en 0.21.jpg.

316 Gang

Vensters westzijde:
A: Geheel oorspronkelijk, inclusief hang- en sluitwerk.
B: Bij het linker raam zijn het onderste gedeelte van het kozijn en de glaslatten vernieuwd.
Het rechter raam is vernieuwd: het bevat i.t.t. de originele versie geen kapelletjes in de kozijnstijlen.
Van het buitenkozijn is het onderste gedeelte nieuw aangeheeld.
C: Geheel oorspronkelijk, inclusief hang- en sluitwerk.

Deur westzijde (D): De onderzijde van het kozijn is hersteld / aangeheeld. Nieuw schuifslot. Op de deur zijn aftekeningen van oudere scharnieren zichtbaar.

Deuren oostzijde:
G Deur, deurkruk vervangen. De deur is op slot; de scharnieren lijken origineel.
H Deur naar 319. Deurkruk vervangen. De scharnieren zijn origineel.
I Deur naar 320 (op slot). deurkruk vervangen: de scharnieren lijken origineel.
J Deur, nieuwe deurkruk, hang- en sluitwerk verder origineel.

De deurkrukken van de bovengenoemde deuren zullen relatief recent zijn vervangen. Een exemplaar van de oorspronkelijke deurkruk is nog aan te treffen bij de deur tussen de ruimten 327 en 325.

Venster oostzijde (K): Vermoedelijk is het oorspronkelijke glas-in-lood vervangen door een raam waarop glas-in-lood is geschilderd.
L Nieuwe deur (naar wc) WC ruimte is niet oorspronkelijk

Westzijde:
Deur (M) naar trap. Alles oorspronkelijk. Op het blad van de deur is een aftekening van een scharnier zichtbaar: bouwfasering: eerst opgeschroefd, later definitief afgehangen?
Venster (N) oorspronkelijk.

319 Badkamer

De hele badkamerinrichting is modern (jaren ’70?) met uitzondering van de oorspronkelijke ajour bewerkte verwarmingskast.

323 Hoofdtrap

Bovenaan: deur (zuid): origineel, met uitzondering van de deurkruk: is vervangen.
West- en oostwand: de Knapensifons zijn later aangebracht. Er zijn geen originele verlichtingspunten aanwezig. De vensters zijn origineel.
Van beneden naar boven zijn oorspronkelijke verlichtingspunten om en om in de gewelfvelden aanwezig. Op het elfde bordes bevindt zich een scheur in het westelijke muurwerk; de vorm van deze scheur doet vermoeden dat hier oorspronkelijk een boog heeft gezeten.

325 Strijkkamer

Meteen rechts van de deur tussen 324 en 325 bevindt zich een later aangebrachte knoppenkast.
Het dakvenster in de zuidwand is origineel.
Venster (oost): het linker buitenluik is vervangen; het is wel voorzien van oorspronkelijk hang- en sluitwerk. Het vaste bovenlicht lijkt origineel. Het hang- en sluitwerk is afwijkend maar wel origineel.
Deur (oost): Het hang- en sluitwerk is origineel; waarschijnlijk heeft zo al het hang- en sluitwerk op de derde verdieping eruit gezien.
Zuidwand: twee originele luiken met originele scharnieren en een later aangebracht schuifslot.

327 Recreatieruimte

Alle drie de vensters van deze torenkamer zijn origineel, inclusief het hang- en sluitwerk.
De deur van het tochtportaal is origineel, inclusief het hang- en sluitwerk.
Noordwand: De kastdeur is origineel, inclusief het hang- en sluitwerk.

Deur naar 325: De deurkruk en het slot zijn vervangen. Op de deur is vaag een oudere nummering zichtbaar: 121 of 131 (niet goed zichtbaar).

329 Wasruimte

De vermoedelijk oorspronkelijke wasbak ligt los in de kruipruimte achter 329.

330 Slaapkamer

Zuidwand: dakvensters: de ramen zijn vervangen, de kozijnen en het sluitoogje zijn origineel.

331 Slaapkamer

Zuidwand: dakvensters: de ramen zijn vervangen, de kozijnen en het sluitoogje zijn origineel.

332 Slaapkamer

332.3: Dakvenster: het kozijn is origineel, het raam is vervangen.

334 Slaapkamer

334.3: Dakvenster: het kozijn en de sluiting zijn oorspronkelijk, het raam zelf is nieuw.

335 Slaapkamer

Geen wijzigingen.

336 Slaapkamer

336.3: Het dakraam is vervangen, het kozijn is origineel.

337 Badkamer

Nieuw sanitair
337.3 (west) luik. De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw.
Het dakvenster in het oostelijke dakvlak is weggewerkt door een voorgezette plaat.

337a Kruipruimte ten westen van 337

Een deel van de buitenzijde van de Duiventoren.
16de-eeuws metselwerk Duiventoren.

Voor 329, 330, 331, 332, 334, 335, en 336 geldt:
De luiken zijn origineel met een nieuw schuifslot, en de deuren zijn origineel behalve de deurkruk en het slot.
Het dakvenster aan de zijde van de binnenplaats is dichtgezet door middel van een plaat.

Van bovengenoemde algemeenheden wijkt het volgende af / geldt de volgende aanvulling:

338 Ruimte duiventoren

Het venster rechts van de deur is origineel inclusief het glas-in-lood. Bij het andere venster is vermoedelijk het hele venster inclusief het kozijn vervangen.

339 Slaapkamer

339.2 Het model van de oorspronkelijke verwarming met -kast is hoger dan het standaard model (daarom toch later?).
339.3 (zuid) De wastafel is later aangebracht.
339.4 (west) twee luiken De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw.
339.4 (noord) luik. De scharnieren zijn origineel, het schuifslot is nieuw..

340 Gang

Meteen links in de zuidwand bevindt zich een nis; was hier oorspronkelijk een raam gepland?
A en B (deuren in noordwand): deze zijn origineel, behalve de deurkruk en het slot.

341 Slaapkamer

341.2 en 341.3: twee originele luiken in de noordwand. Het schuifslot is nieuw.
341.4: Deur naar ruimte 342. Het geheel is oorspronkelijk met uitzondering van de moderne deurkruk en dito slot. Deur zat op slot en derhalve niet goed te onderzoeken.
341.6 (?) Dakvenster. Het kozijn is origineel. Het linker raam kan open, het scharnier bevindt zich bovenaan. Dit raam is te openen door middel van een lang uitzetijzer. De verwarming is origineel maar wijkt af van het standaard model. Betekent deze afwijking dat de verwarming toch later is geplaatst? De wastafel is later aangebracht.

343 Buitenom aan halzijde

In blauw geschreven telmerken op de stijl van de spanten: van zuid naar noord: A, B, C, D, E.

344 Buitenom aan halzijde

In grijs potlood zijn in de vorm van strepen de stijlen van de spanten van een telmerk voorzien: voor zover waarneembaar van oost naar west: 2 tot en met 8.

4.6 VIERDE VERDIEPING

408 Reservoirtoren

De vierde en de vijfde verdieping zijn geheel origineel.
In de zuidelijke gevel ontbreekt het glas-in-lood in het westelijke venster. In het oostelijke venster is het glas-in-lood nog aanwezig. Er bevinden zich gaten in deze wand op het niveau vlak boven de vensters.
De overige vensters zijn niet te inspecteren; hier zit isolatie van polystyreenschuim voor.

427 Gevangenistoren

Geen wijzigingen

438 Duiventoren

Zes van de zeven luiken van de rondgang hebben een telmerk. Op het meest westelijke luik ontbreekt een telmerk; in Romeinse cijfers op de volgende luiken: II, III, III, V, VI, VII. Op de bovenlijst is dezelfde nummering gevolgd in wit krijt in het huidige schrift.
Ter hoogte van de rondgang zijn op gezette plaatsen in het metselwerk van de toren in de laag onder de waterlijst gaten gehakt: de functie hiervan is onbekend.

De deur naar de rondgang in de zuidzijde is origineel Cuypers.
Bij de doorgang naar de rondgang in de westzijde ontbreekt de deur; er zijn geen sporen die erop wijzen dat zich hier een deur heeft bevonden.

4.7 SAMENVATTING VAN DE VERANDERINGEN NA DE VOLTOOIING

De restauratie en de afbouw van het casco vond plaats tussen 1892 en 1910. Dit laatste jaar werd door opdrachtgever en architecten als eindpunt beschouwd; het resultaat werd in een monumentaal plaatwerk vastgelegd.

In de periode van de afbouw werden enkele reeds aangebrachte afwerkingen al weer verwijderd en soms elders in het kasteel hergebruikt.[26] Dit blijkt in het bijzonder het geval te zijn geweest met de deuren. Met name in de kelder zijn deuren aangetroffen, die waarschijnlijk voor één van de hoger gelegen etages waren ontworpen. Ook werden elders overbodig geworden schermen soms tot deur omgebouwd (bijvoorbeeld deur 0.20).

Na 1910 heeft het kasteel slechts geringe wijzigingen ondergaan. Er is het reguliere onderhoud uitgevoerd, waarbij de dakbedekking is aangepast en waarbij een deel van de luiken vervangen zal zijn. De grote aantallen telmerken, die op de luiken zijn aangetroffen, geven echter aan dat een aanzienlijk deel nog tot de oorspronkelijke opzet behoort.[27]

De belangrijkste aanpassingen zijn primair van technische aard. Het overgrote deel heeft betrekking op de leidingen, sanitair etc. Hieronder worden deze wijzigingen kort samengevat. Voor de meer gedetailleerde beschrijving wordt naar de beschrijving per vertrek verwezen.

VERWARMING

Oorspronkelijk zullen overal lamellenradiatoren hebben gestaan. Een aanzienlijk deel ervan is in de jaren na voltooiing van het kasteel vervangen door meer praktische gietijzeren radiatoren. De nieuwe radiatoren zijn te vinden op de bel-etage, in de slaapvertrekken van de familie op de eerste verdieping en in de gastenverblijven op de tweede verdieping. In de dienstvertrekken en de kamers van het personeel bleven de lamellenradiatoren doorgaans gehandhaafd.

SANITAIR

Het sanitair is op verschillende plaatsen aangepast. Dit proces van doorlopende aanpassingen begon al tijdens de herbouw, toen boudoirs werden gewijzigd in badkamers en reeds voltooide badkamers werden aangepast met nieuwere producten.

Vervolgens is met name rond 1930 opnieuw veel gemoderniseerd.

Het vernieuwen van toiletpotten is tot op heden voortgezet.

VENSTERS

Aan de vensters hebben vrijwel geen wijzigingen plaatsgevonden. Op een aantal plaatsen (onder andere bij de noordoostzijde) is aan de hand van aftekeningen van oudere scharnieren vastgesteld dat het onderste deel van de kruisvensters oorspronkelijk van dubbele ramen was voorzien. Deze zullen reeds kort na de voltooiing van de ruwbouw zijn vervangen door de huidige exemplaren.

Op de bel-etage hebben de meeste vensters in het bovenste deel een “vaste” ruit, zon-

der glas-in-loodverdeling. Op de ontwerptekeningen staan echter vaste bovenvensters met glas in lood en benedenvensters met ramen en buitenluiken.

Het is gebleken dat op alle kozijnen van de bel-etage sporen van scharnieren en een sluiting voor een ijzeren klepraam te vinden zijn. In het oostelijke venster van de feestzaal (0.19) is een dergelijk ijzeren klepraam nog bewaard gebleven. Dit raam kon naar binnen toe geopend worden en werd met kettinkjes tegen gehouden. Ook kon het klepraam rusten tegen ijzeren palletjes in de stijlen.

Op de ramen, die uit verschillende profielen zijn samengesteld, zijn geen sporen van brugijzers aangetroffen. Dit wijst er ook op dat er oorspronkelijk geen glas-in-lood in was aangebracht.

Op foto's uit de loop van de 20e eeuw is inderdaad geen glas-in-lood te zien in de klepramen, ook niet op een foto uit 1904 (afb. 104).

Vermoedelijk is al vroeg vastgesteld dat de ijzeren bovenramen niet voldeden en zijn ze vervangen door vaste beglazing.[28]

Voor het nieuwe glas-in-lood zijn doorgaans bredere loodstrippen gebruikt.

Bij oorspronkelijke bindijzers is het glas-in-lood met ijzerdraad vastgezet; bij het vervangen glas-in-lood of bij later aangebrachte bindroeden is daarvoor lood gebruikt.

LIFT

Bij de voltooiing van het kasteel was er al een lift met een vijzelconstructie. Deze lift werd vermoedelijk rond 1930 verwijderd. De vloeropening op de begane grond werd gedicht met beton en met een natuurstenen vloer afgedekt. Deze nieuwe motiefvloer werd in 1936-37 doorbroken bij het plaatsen van de huidige lift.

De huidige lift in het diensttrappenhuis werd rond 1970 gemoderniseerd. Het technische gedeelte werd vernieuwd en op alle verdiepingen kwamen stalen liftdeuren. Ook de betimmering met asbestplaten zal toentertijd zijn aangebracht.

TOCHTPUIEN

De tochtportalen van het hoofdtrappenhuis, in de kelder en op de begane grond, behoren niet tot de oorspronkelijke opzet maar zijn later toegevoegd. Dit is vermoedelijk niet alleen gedaan vanwege tochtproblemen maar ook vanwege geluidsoverlast vanuit het trappenhuis en de lift.

DEUREN

Met name in de kelder kon op verschillende plaatsen worden vastgesteld dat de huidige deuren bij het afhangen waren aangepast aan de reeds bestaande kozijnen. Ook bleek dat een deel van de deuren in eerste instantie met eenvoudiger scharnieren was afgehangen.

Mogelijk waren bij de bouw de juiste deuren met bijbehorende scharnieren niet altijd

---

[26] Aangezien de wijzigingen en aanpassingen in de afbouwfase buiten het bestek van dit hoofdstuk vallen worden ze hier alleen genoemd ter onderscheiding van de aanpassingen na 1910. Zie verder de rapporten over het souterrain, de bel-etage en enkele ruimten op de 1e en 2e verdieping.

[27] De luiken zijn zonder steiger niet goed te inspecteren, waardoor op dit moment geen zekerheid kan worden gegeven over de authenticiteit ervan.

op het juiste moment ter beschikking. Waarschijnlijk zijn ook deuren hergebruikt, die overcompleet waren geworden na de herinrichting van de eerste en tweede verdieping door de firma Maple.

SCHUTTERSGANG

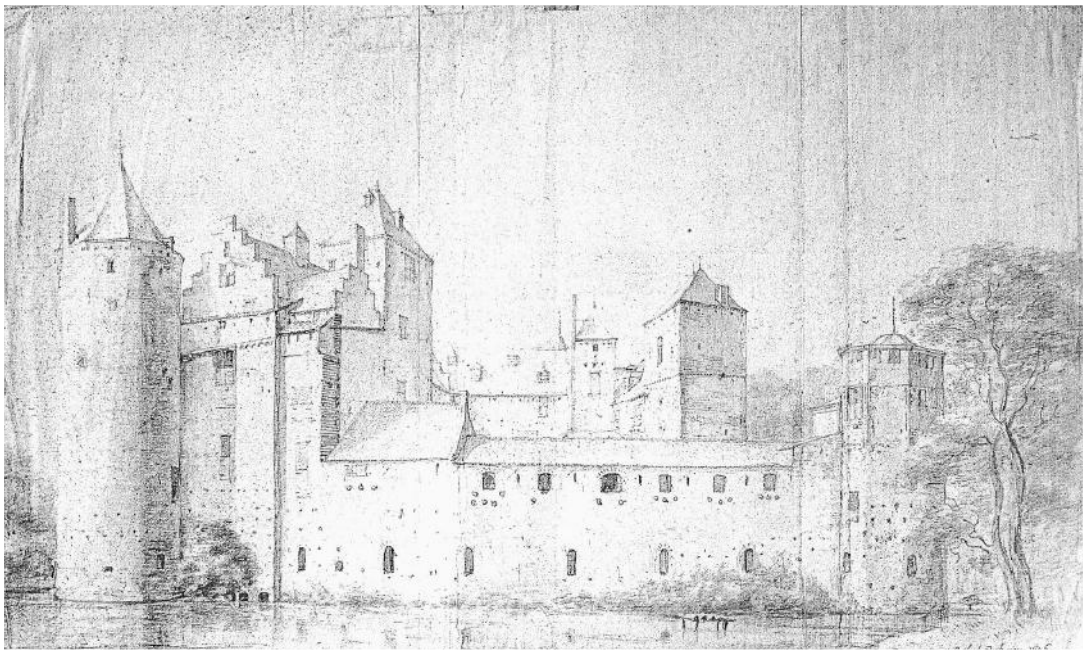
De schuttersgang aan de zuidwestzijde van kasteel zal, gezien de toegepaste baksteen, vermoedelijk in het midden van de 20ste eeuw vrijwel geheel zijn vervangen. Hierbij is wel een deel van de oorspronkelijke houtconstructie hergebruikt.

ZOLDER

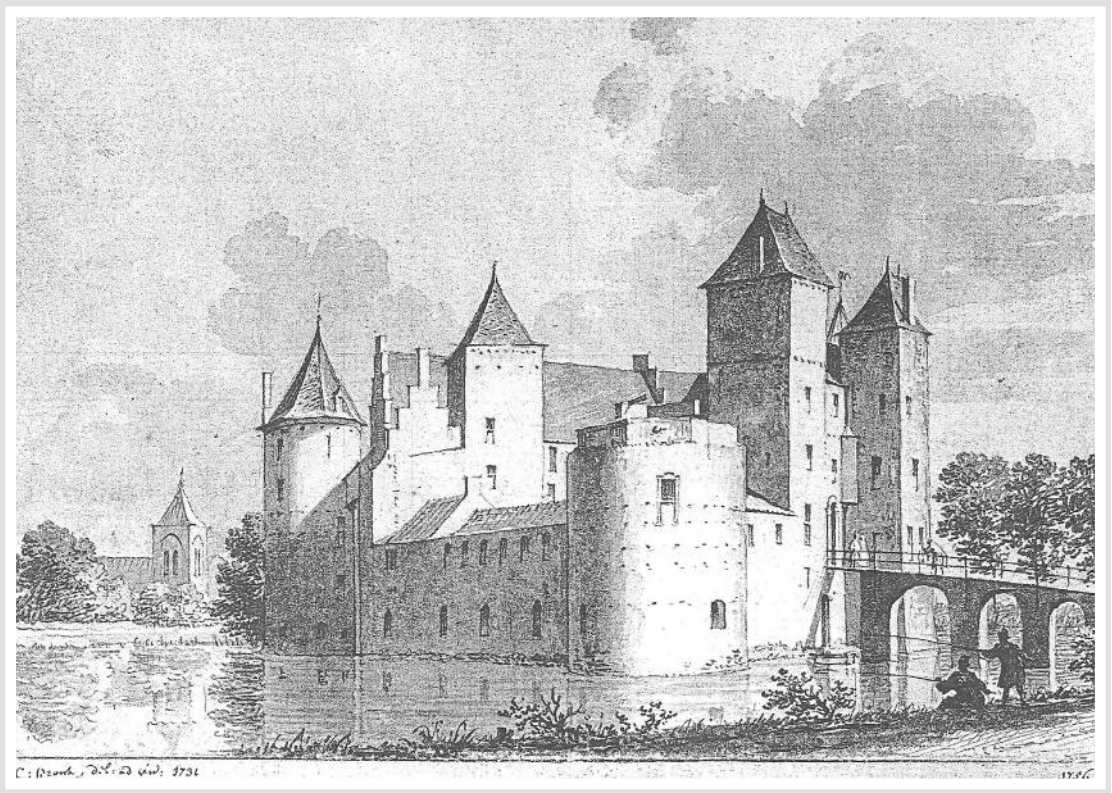
Op de zolderverdieping is de oude indeling met kamers voor het personeel vrijwel geheel intact gebleven. Bij een recente modernisering zijn bijna alle deurkrukken vervangen door moderne quasi-antieke exemplaren, die normaal in de handel verkrijgbaar zijn. Slechts een enkel origineel exemplaar bleef behouden. Hetzelfde geldt voor de sluitingen van de luiken, die toegang geven tot de kruipruimten.

[28] Men kan slechts gissen naar de reden waarom bovenin de vensters oorspronkelijk metalen ramen waren geplaatst. Mogelijk wilde Cuypers met het ontwerp zo goed mogelijk aansluiten op de laatmiddeleeuwse situatie. Hierbij had het bovenste deel van de kozijnen een vaste beglazing. Door nu een raamwerk met minimale afmetingen (de ijzeren ramen) te plaatsen kon hij dit architectuurbeeld zo dicht mogelijk benaderen.

5. AFBEELDINGEN

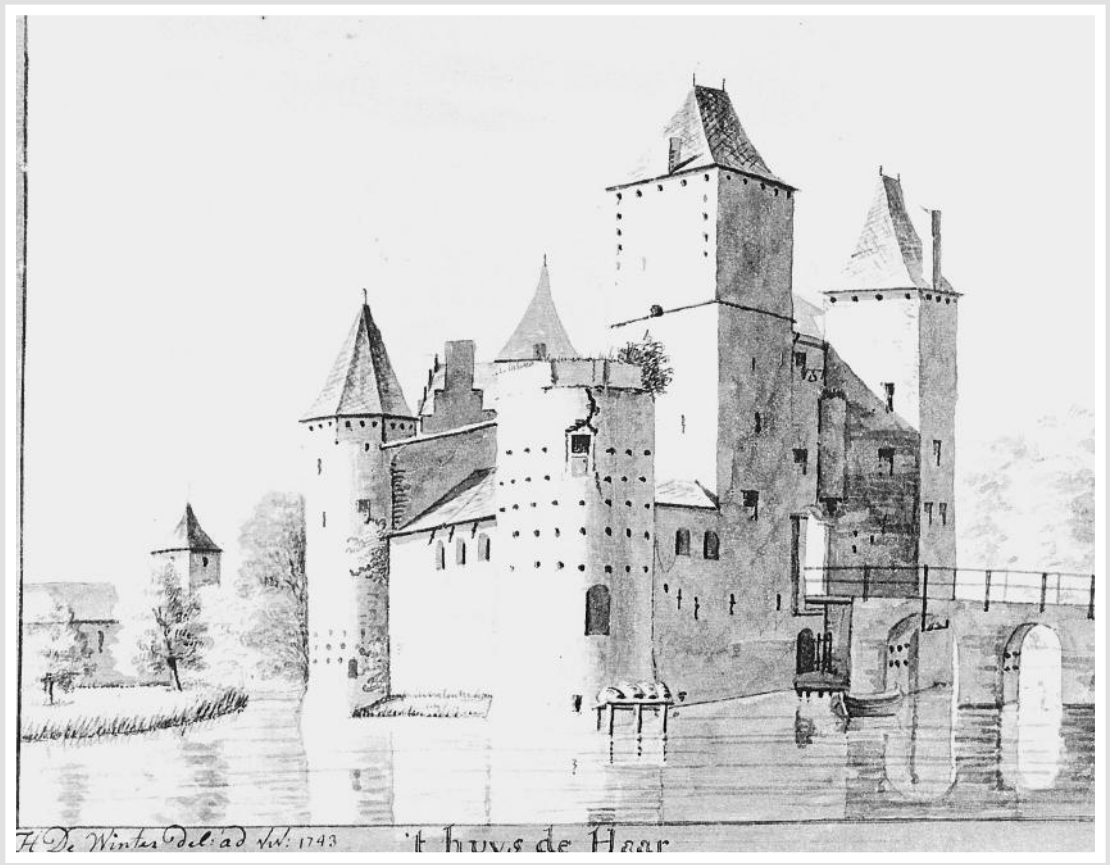
Afb. 1 Gezicht vanuit het noordoosten, 1646, R. Roghman (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1388). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 80]

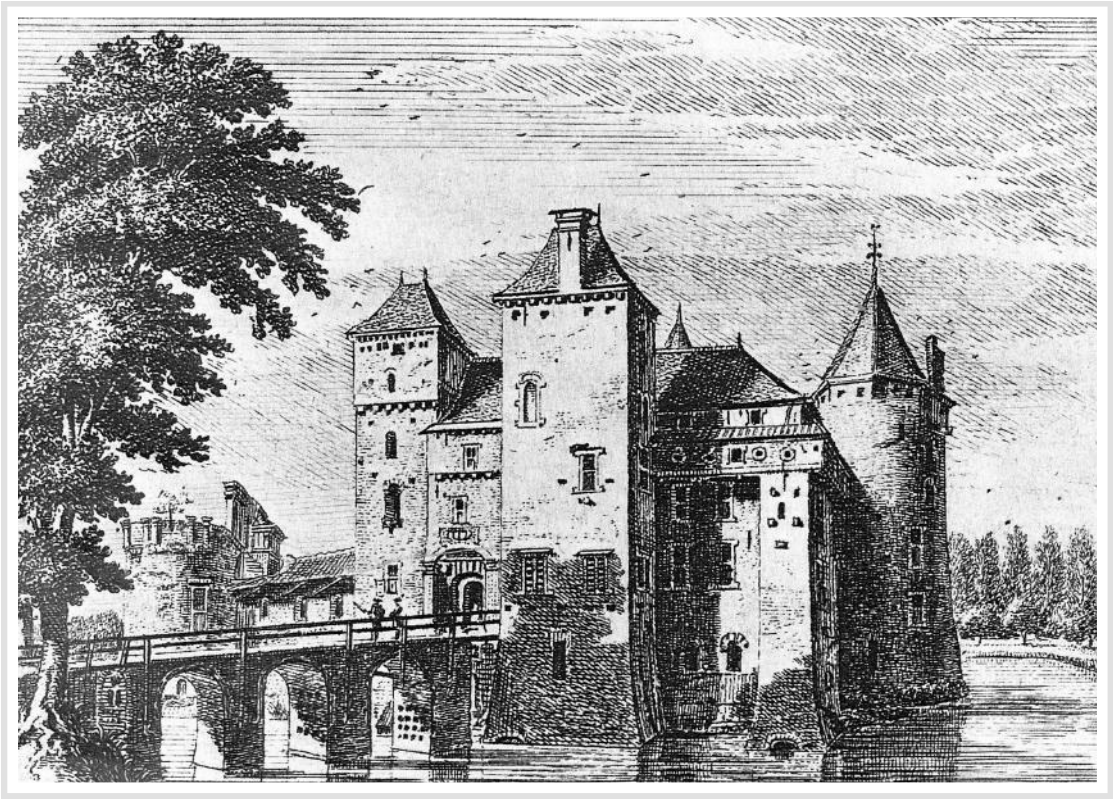
Afb. 2 Gezicht vanuit het noorden, 1731, C. Pronk (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 2791). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 8]

Afb. 3 Gezicht vanuit het zuidwesten, 1738, H. Spilman (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 215). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 57]

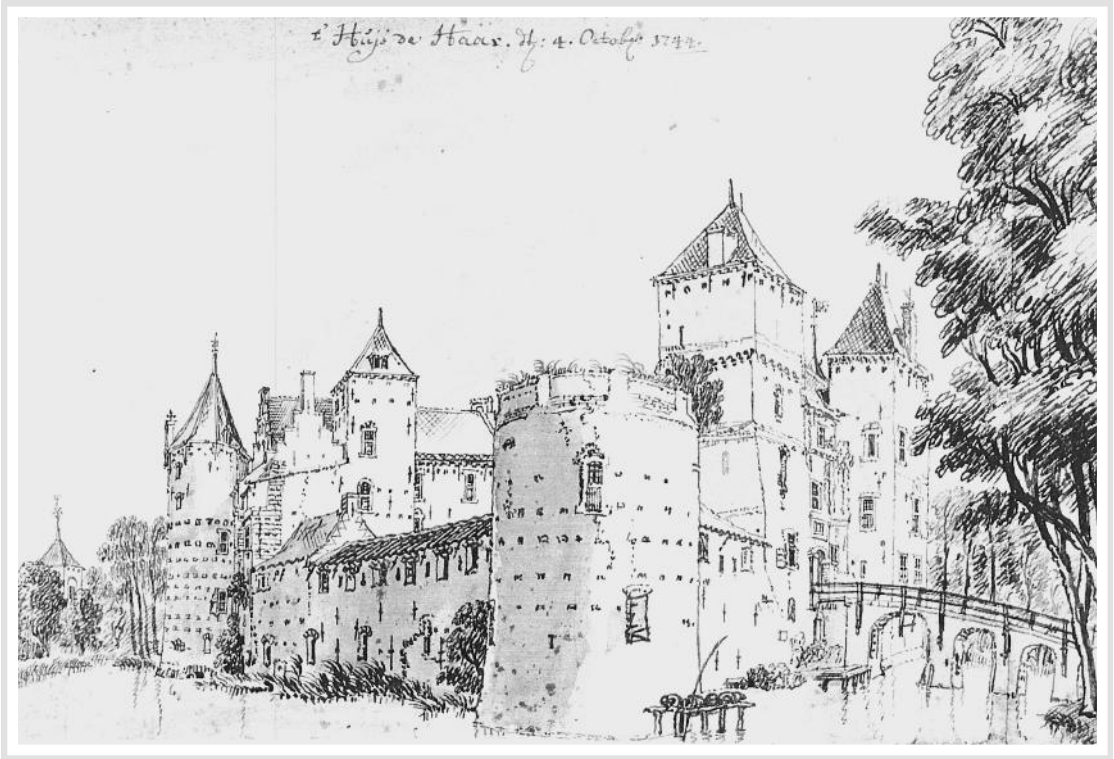
Afb. 4 Gezicht vanuit het noorden, 1743, H. de Winter (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 220). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 12]

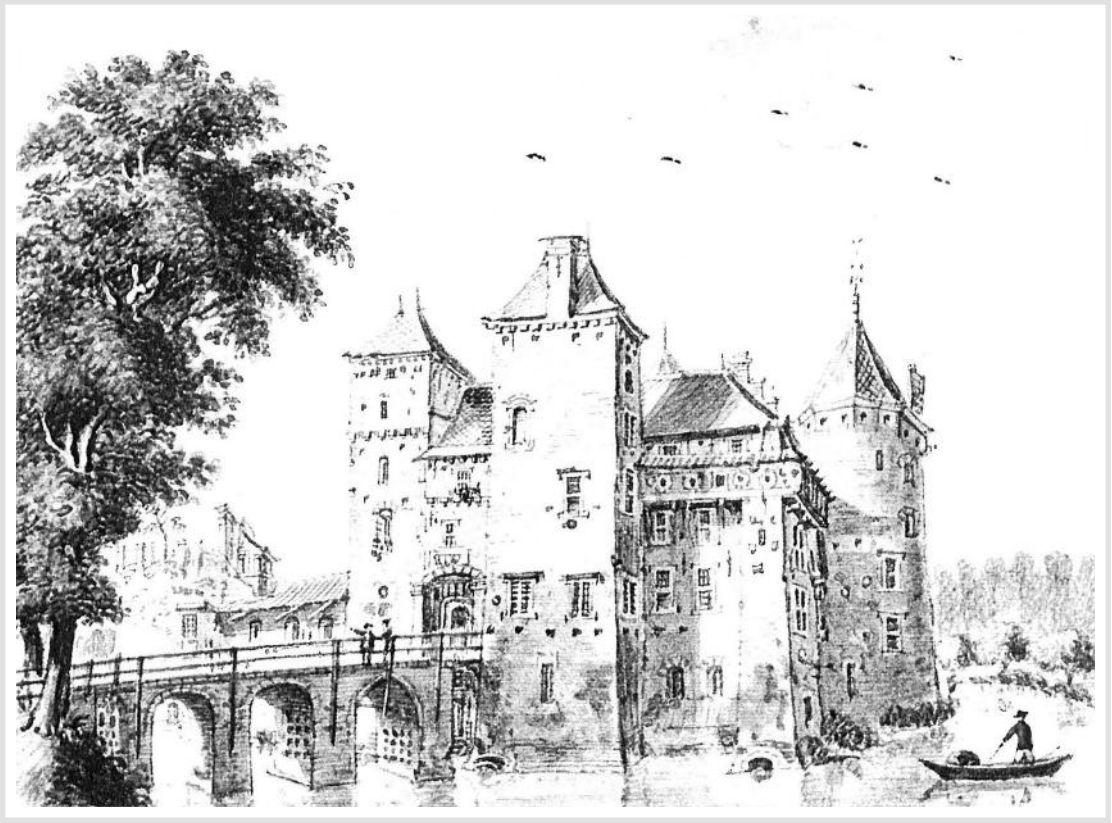
Afb. 5 Gezicht vanuit het westen, 1744, J. de Beijer (Verheerlijkt Nederland VII, pl. 85). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 44]

Afb. 6 Gezicht vanuit het zuiden 1744, J. de Beijer (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 200). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 60]

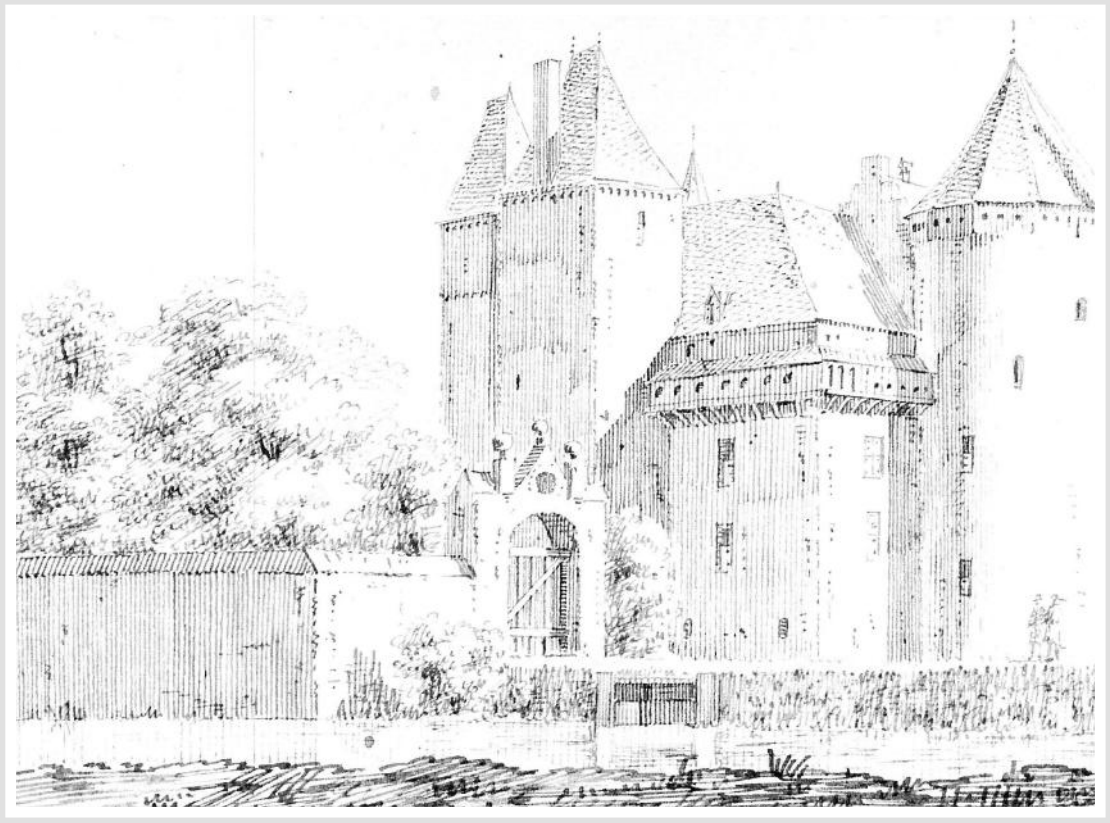
Afb. 7 Gezicht vanuit het noorden, 4 oktober 1744, J. de Beijer (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 201). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 13]

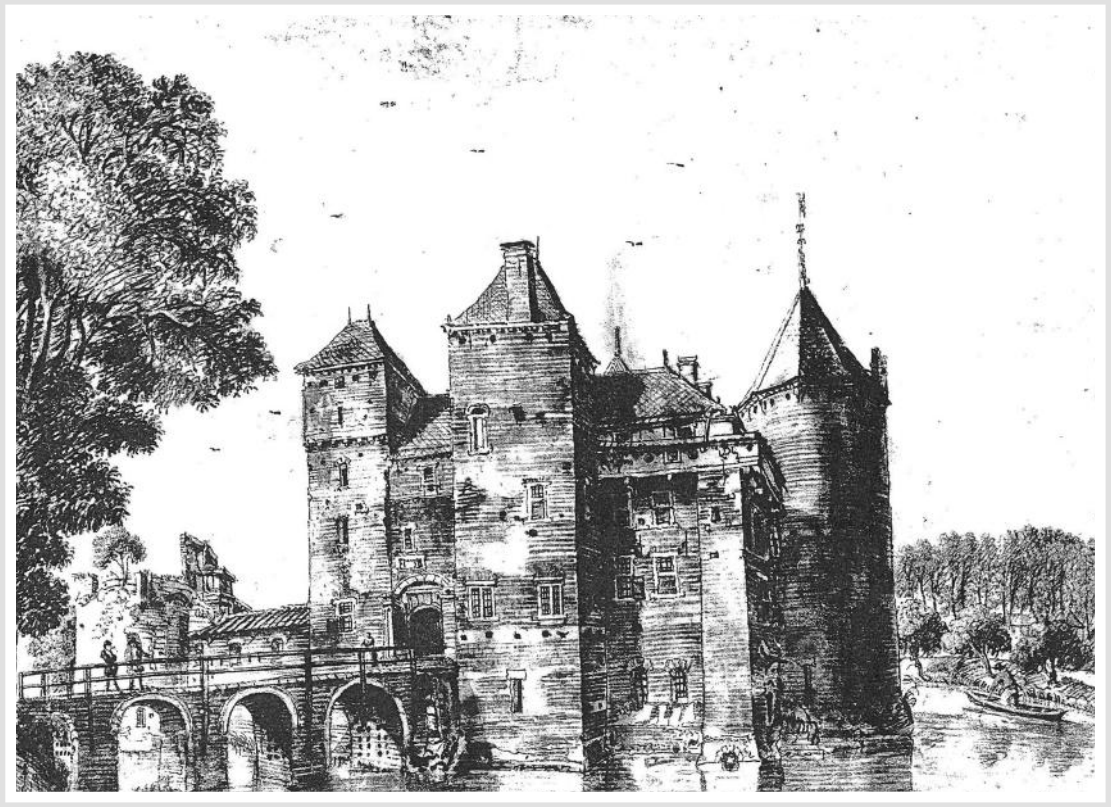
Afb. 8 Gezicht vanuit westen, XVIIIA, J. de Beijer (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 197). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 43]

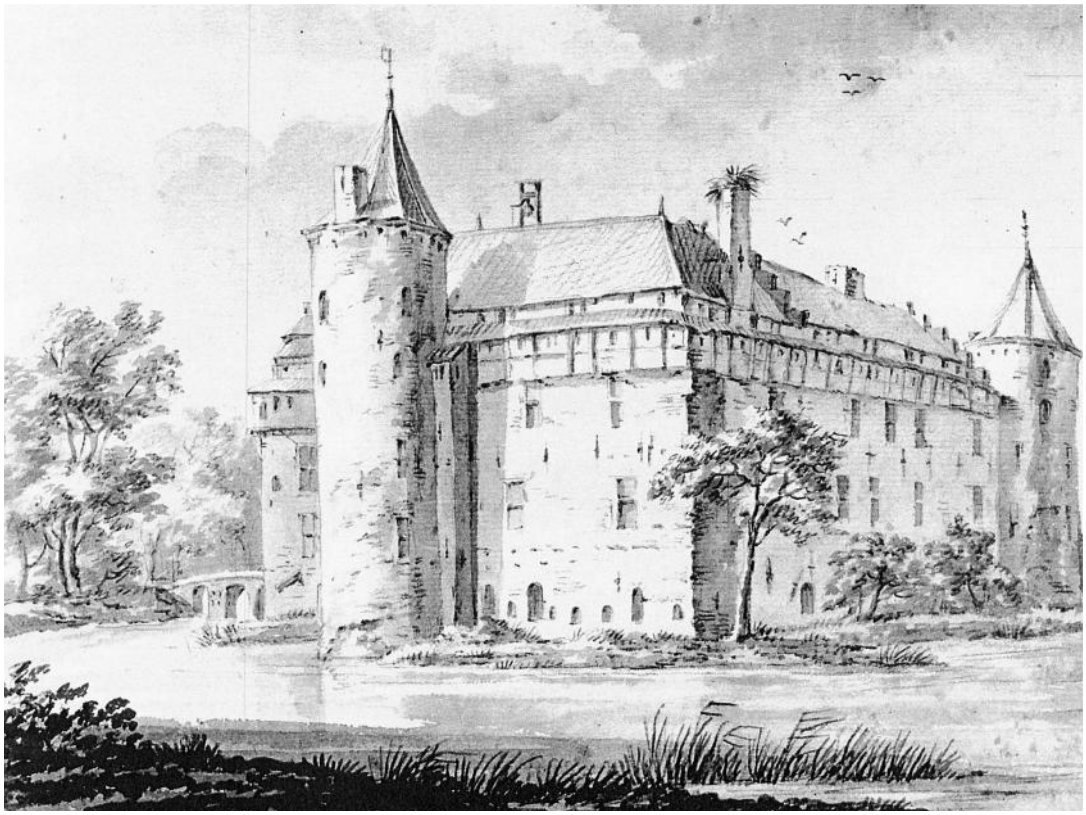
Afb. 9 Gezicht vanuit het zuidwesten XVIIIA, H. Spilman (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 216). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 58]

Afb. 10 Gezicht vanuit het westen, XVIIIA met poort, A. de Haen (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 204). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 37]

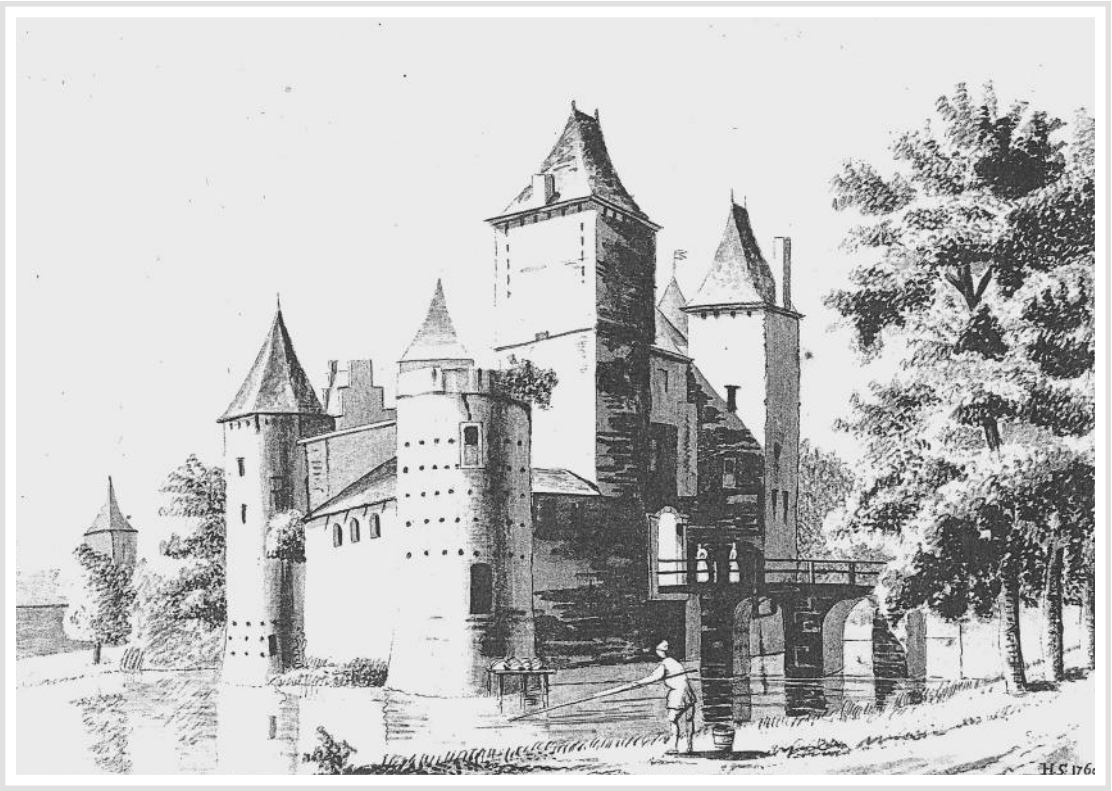
Afb. 11 Gezicht vanuit het westen, XVIIIA (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 42]

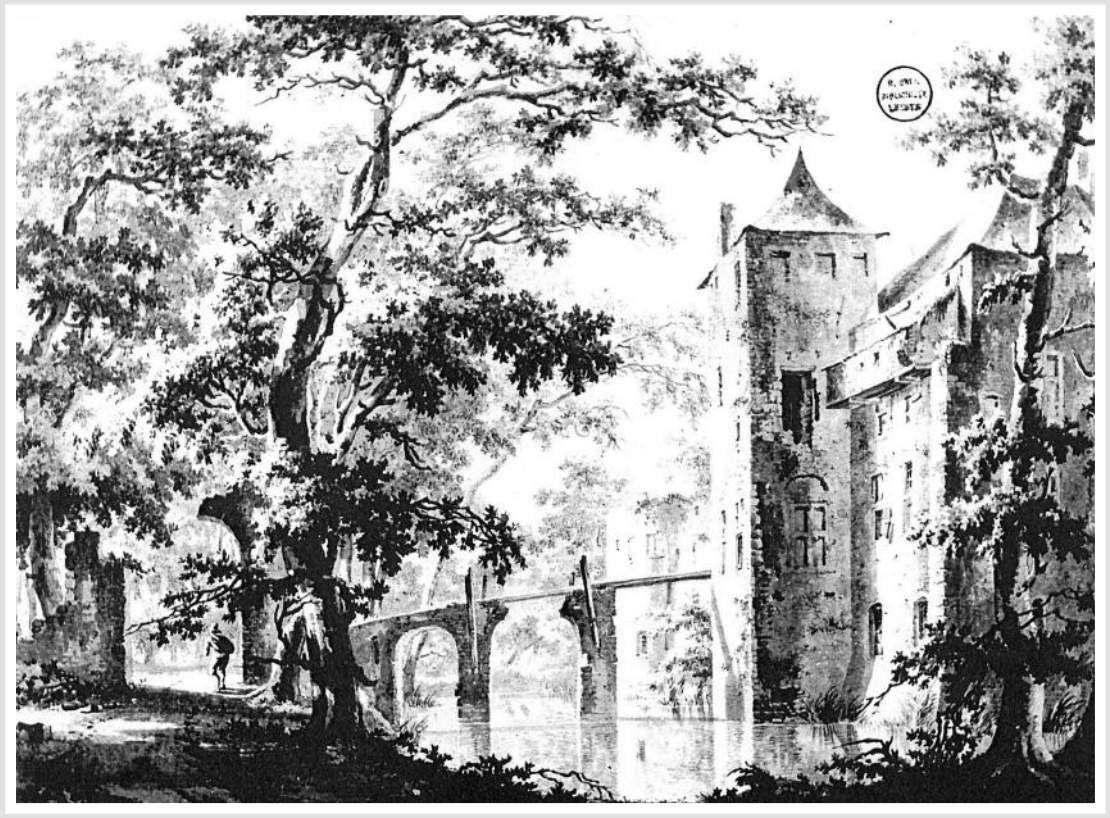
Afb. 12 Gezicht vanuit het zuidwesten, XVIIIA (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 227). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 59]

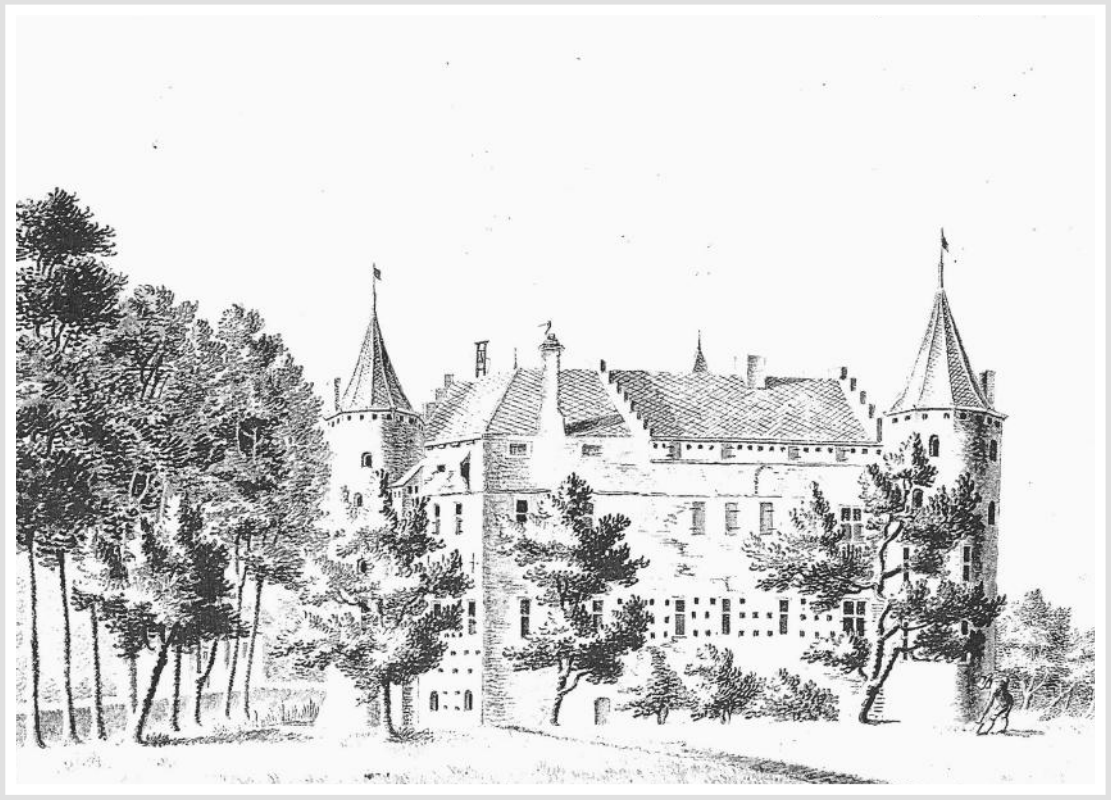
Afb. 13 Gezicht vanuit het oosten, XVIIIM (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1401). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 90]

Afb. 14 Gezicht vanuit het noorden, XVIIIB (1760), H.S. (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1403). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 11]

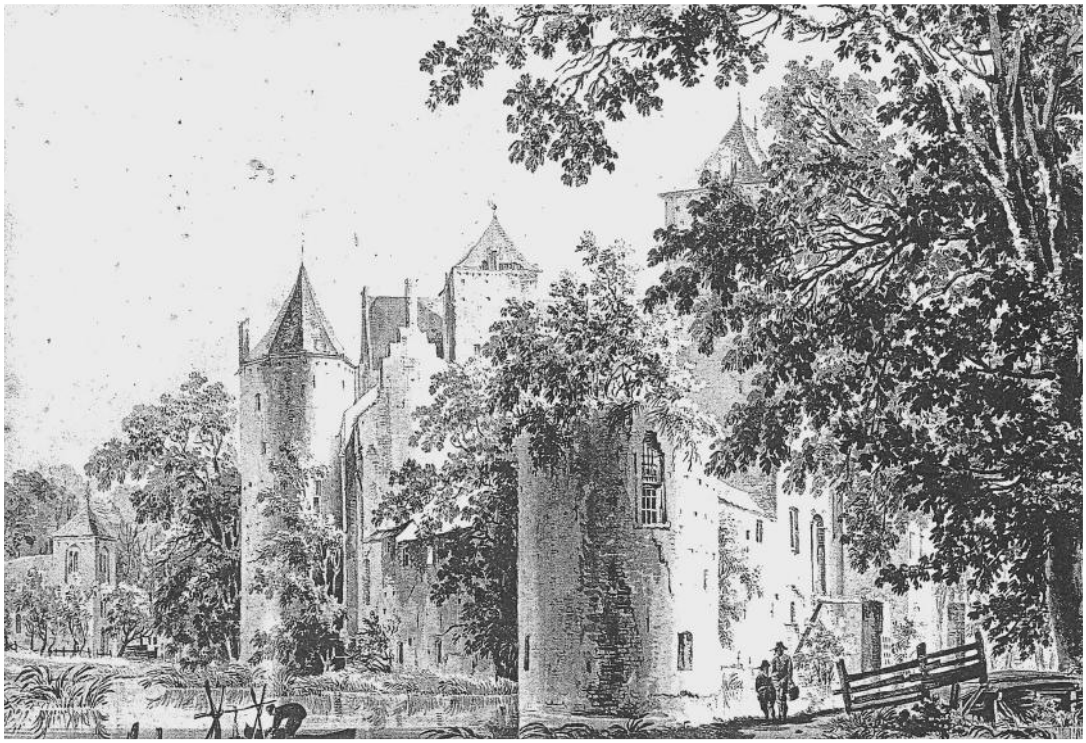
Afb. 15 Gezicht vanuit het westen, 1769, P. van Liender? (UB Leiden, Bodel Nijenhuis, 305 I 7). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 46]

Afb. 16 Gezicht vanuit het zuiden, 1773, J. van Hiltrop (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1405). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 62]

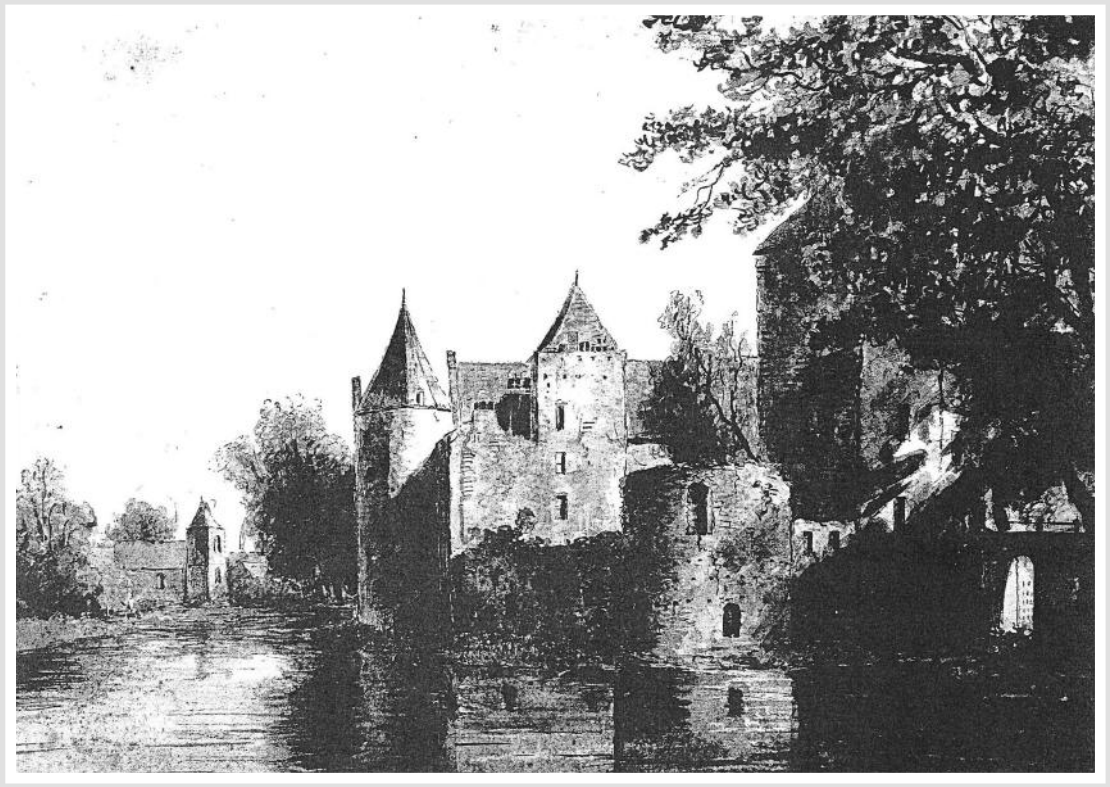
Afb. 17 Gezicht vanuit het noorden, 1773, J. van Hiltrop (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1406). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 15]

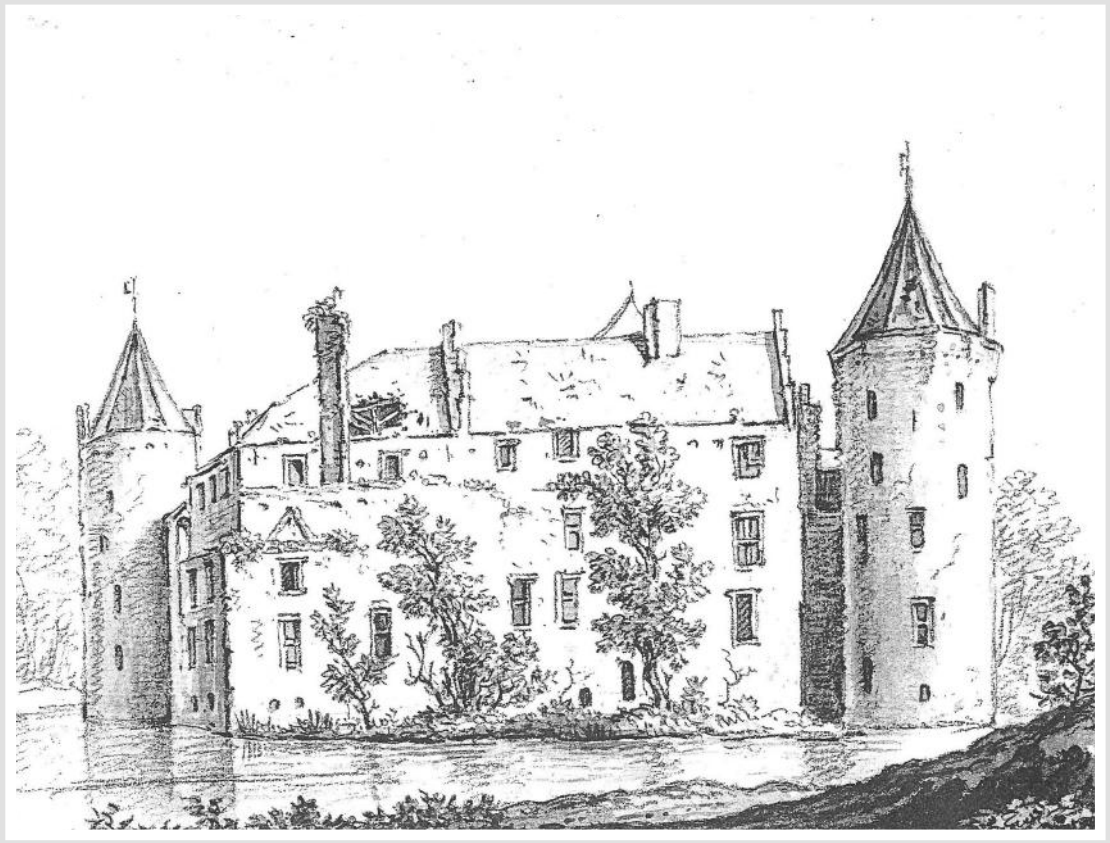
Afb. 18 Gezicht vanuit het noorden, 1776 (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1407). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 17]

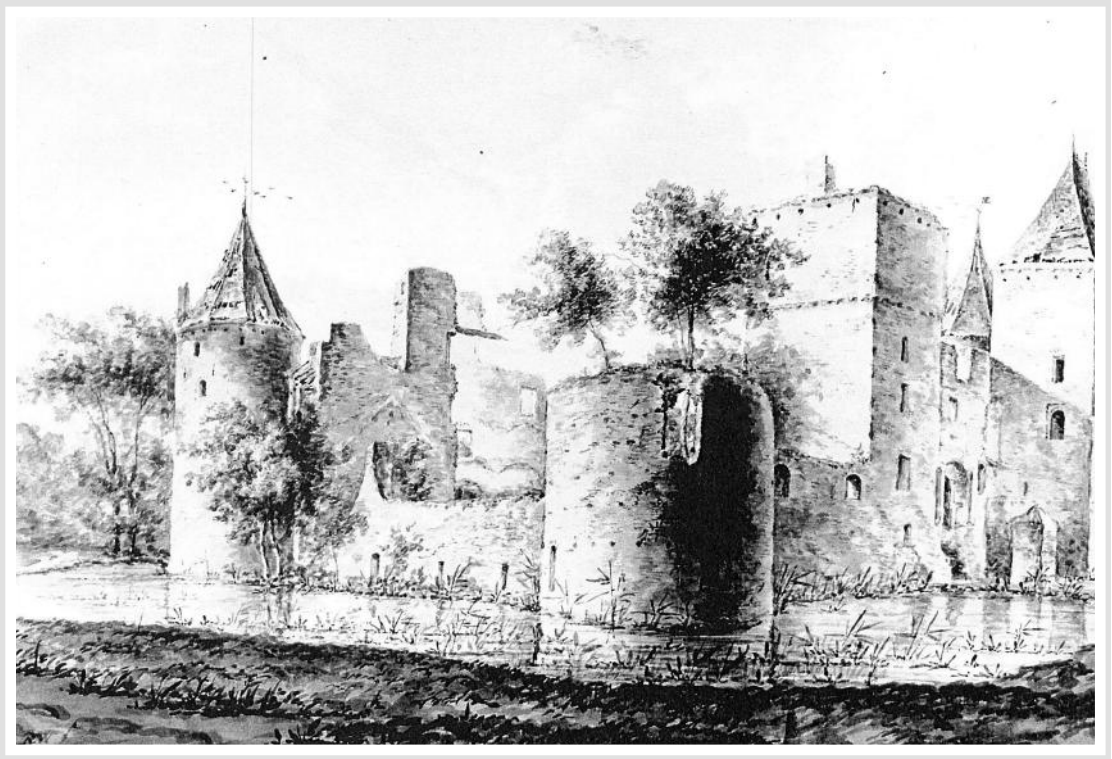
Afb. 19 Gezicht vanuit het noorden, 1780 (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1408 verso). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 20]

Afb. 20 Gezicht vanuit het noorden, 1780 (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1408). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 21]

Afb. 21 Gezicht vanuit het zuiden, 1785 (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1412). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 65]

Afb. 22 Gezicht vanuit het zuidoosten, 1796, R.W. (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 206).). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 23]

Afb. 23 Gezicht vanuit het noorden, XVIIIB (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1400). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 22]

Afb. 24 Gezicht vanuit het noorden, XVIIIB, P. van Liender (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1399-1). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 80]

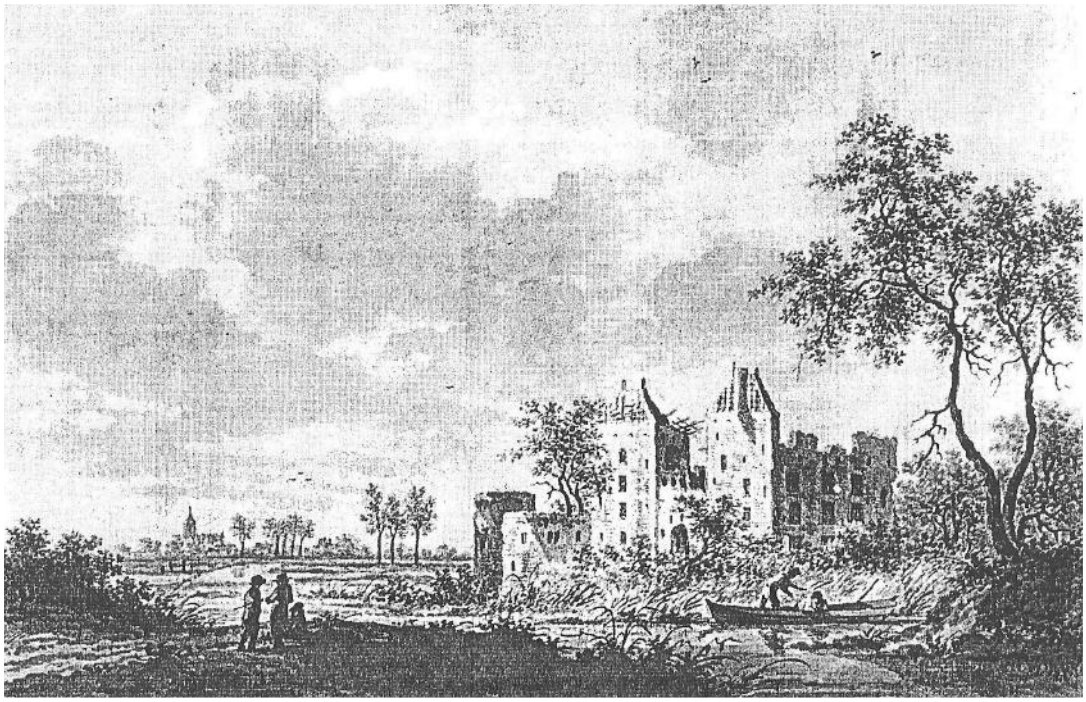
Afb. 25 Gezicht vanuit het zuidwesten, XVIIIB, D. Verrijk (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 219). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 64]

Afb. 26 Gezicht vanuit het westen, XVIIIB (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 228 gr.). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 45]

Afb. 27 Gezicht vanuit het noordoosten, XVIIId (tussen 1785-1796), C. van Hardenbergh (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 208). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 92]

Afb. 28 Gezicht op de noordwestzijde, N. Wicart, tussen 1796 en 1805 (RdMz, FTA, Oude prenten en tekeningen, TH-358). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 6]

Afb. 29 Ca. 1800, C. van Hardenbergh? (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 210). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 106]

Afb. 30 Ca. 1800, C. van Hardenbergh? (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 209). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 107]

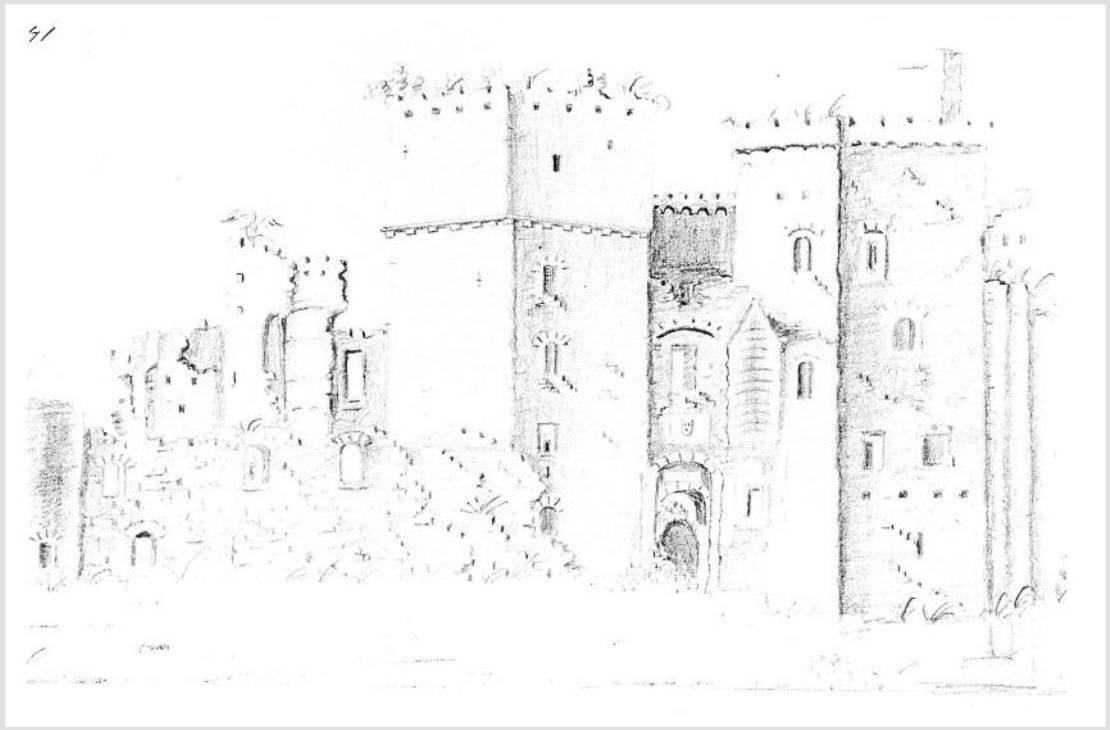
Afb. 31 Ca. 1800, C. van Hardenbergh? (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 205). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 2*, nr. 66]

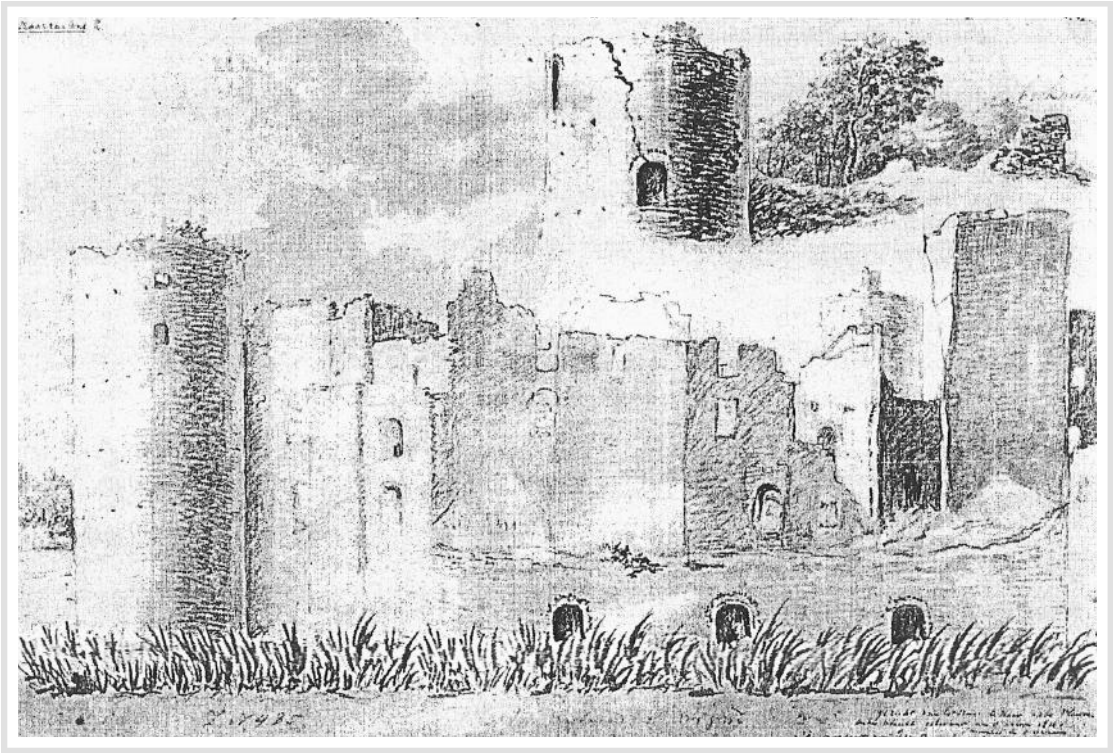
Afb. 32 Ca. 1800, C. van Hardenbergh? (Koninklijk Huisarchief, D-B A/T 231). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 105]

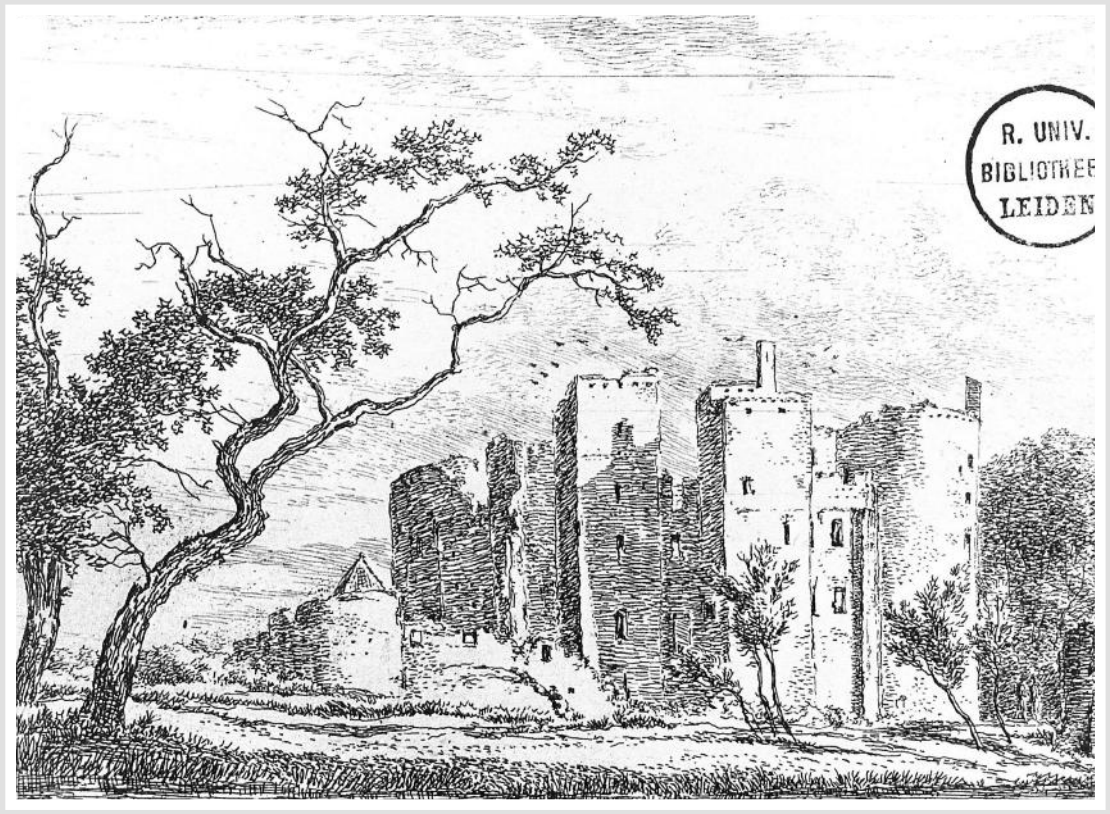
Afb. 33 1805 (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1416) [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 28]

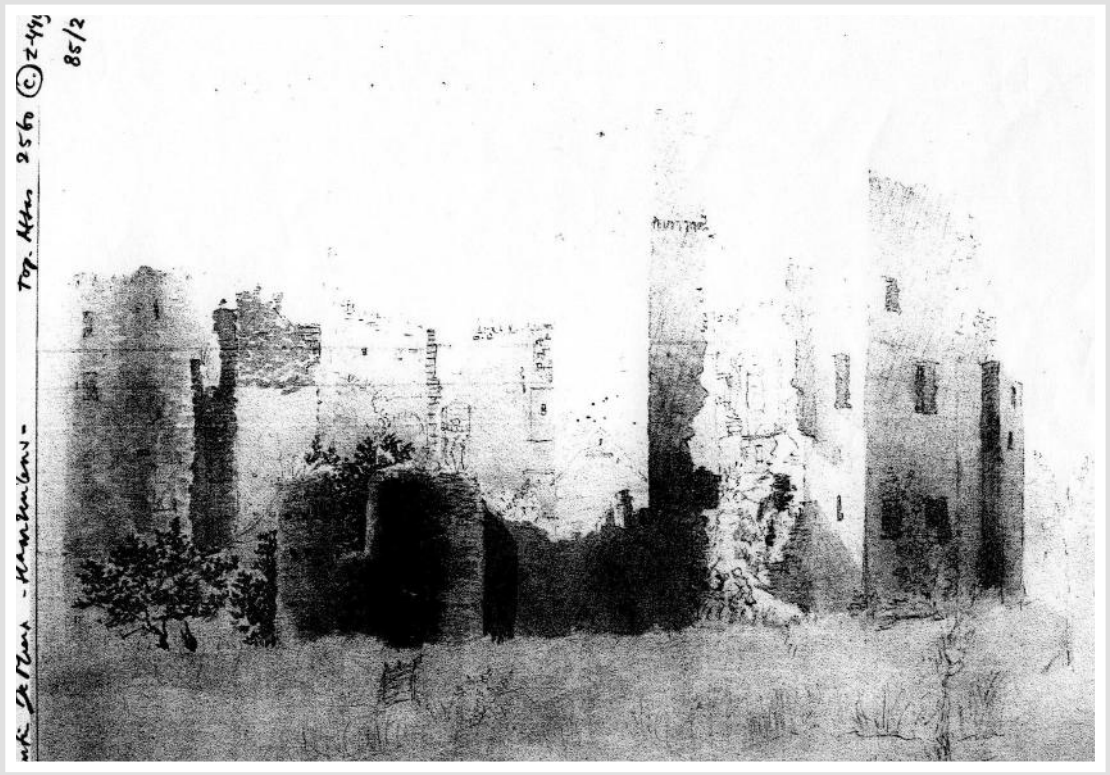
Afb. 33b 1828, N. van der Monde (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 1424) [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 27]

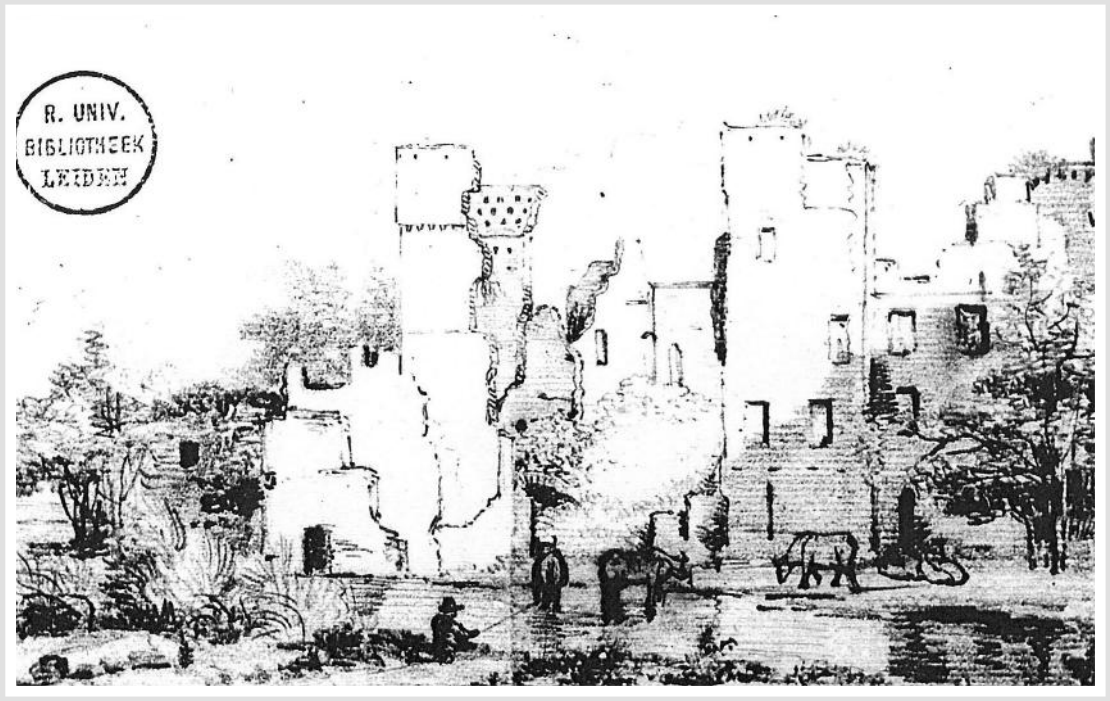
Afb. 34 Gezicht vanuit het noordoosten, 1810, G.J. Verburgh (RdMz, FTA, Oude prenten en tekeningen, TH-354). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3*, nr. 95]

Afb. 35 1810-1815, H. van Brussel (UB Leiden, Bodel Nijenhuis, 327 15). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 26]

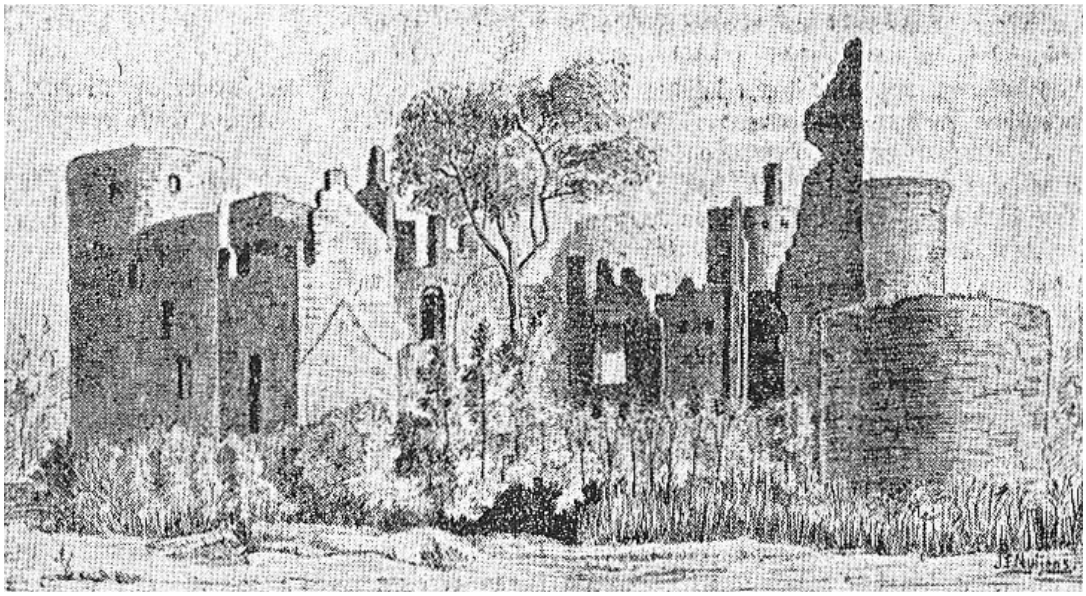
Afb. 36 XIXb (HUA, Beeldmateriaal, Vleuten-De Meern 2460). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 31]

Afb. 37 XIXb, J.F. Christ? (UB Leiden, Bodel Nijenhuis, 305 I 11). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 1*, nr. 35]

Afb. 38 1858 (NAi, HAAR, t 32.2). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel I*, nr. 32]

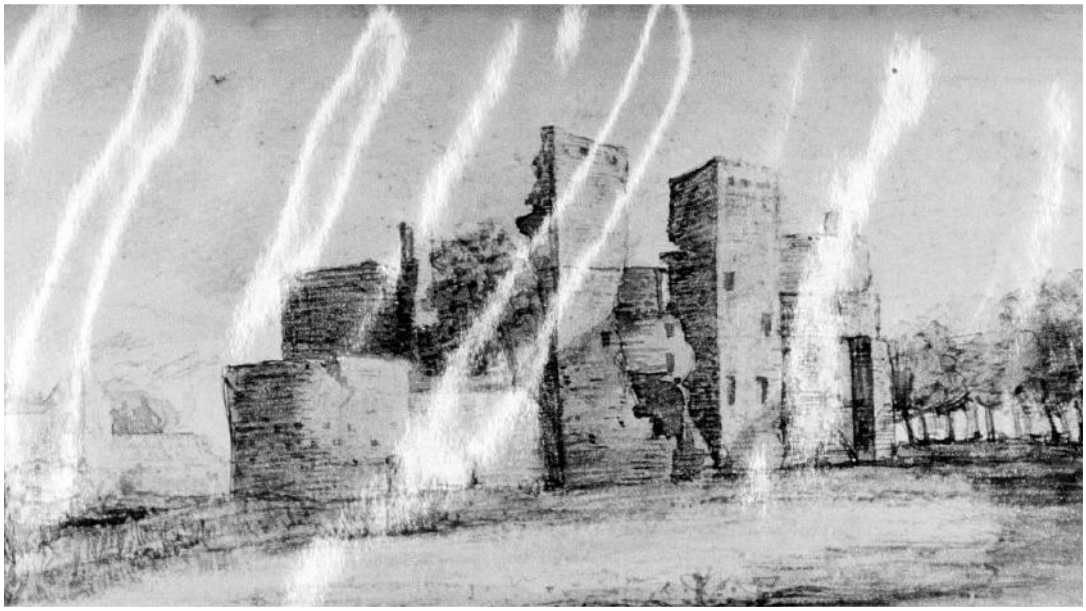
Afb. 39 Gezicht vanuit het noordoosten, 1885-'86, J.F. Nuijens (De Tijd, 10 augustus 1929). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Ruïne, deel 3,* nr. 99]

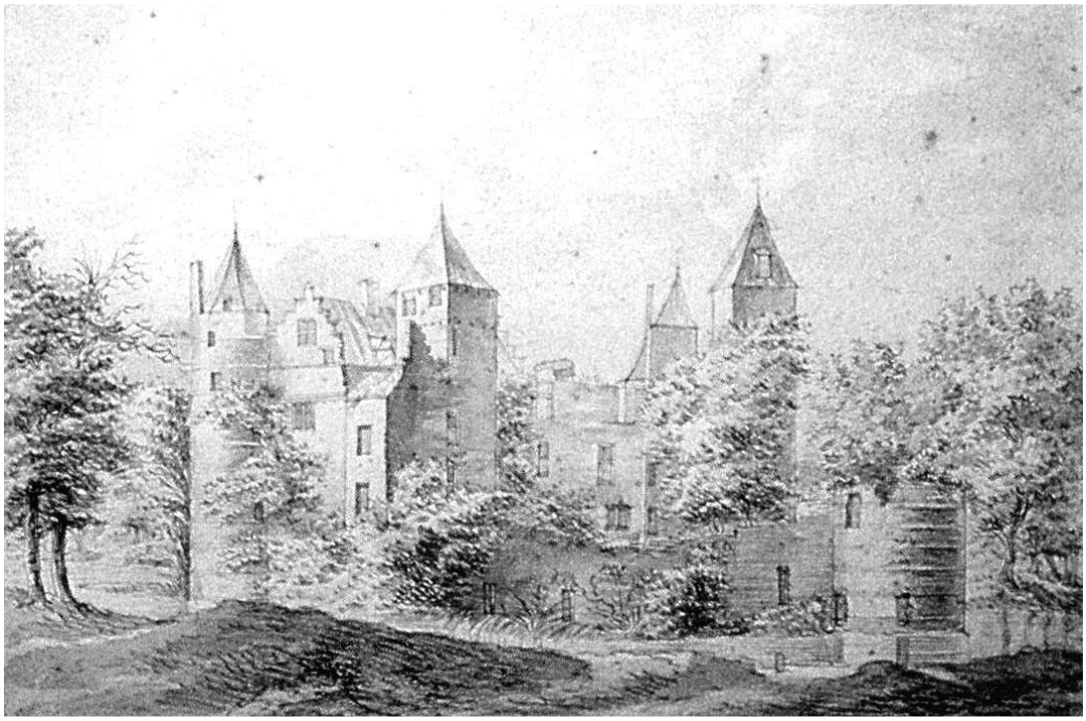
Afb. 40 Ruïne vanuit noordwesten met restant Châtelet op de voorgrond (locatie: S10, hal souterrain). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 03]

Afb. 41 Zuidzijde ruïne met links de Duiventoren en rechts de Gevangenistoren (locatie: S10, hal souterrain). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 04]

Afb. 42 Tekening noordzijde ruïne (locatie: S10, hal souterrain). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 01]

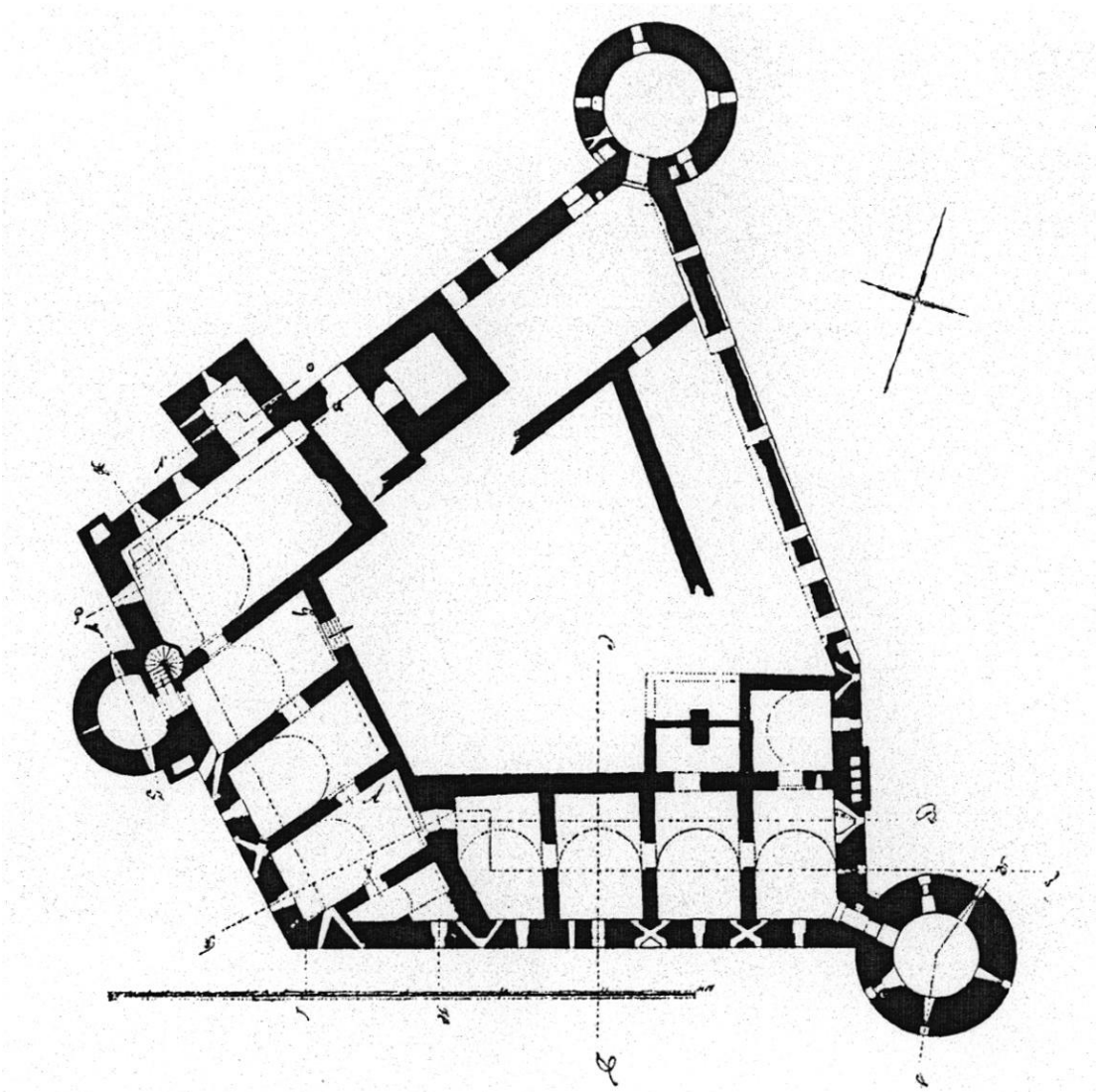
Afb. 43 Kasteel vanuit noordoosten (locatie: 2.41). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 12]

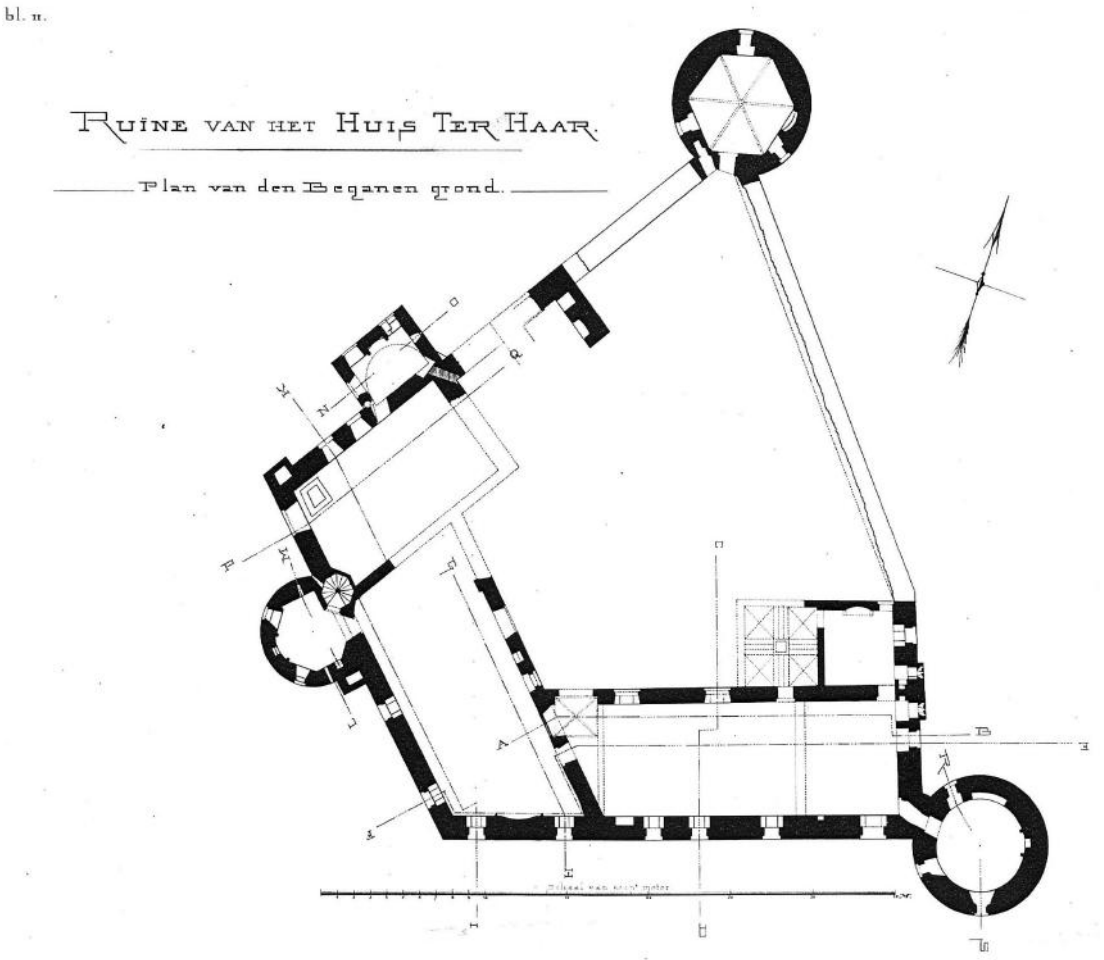
Afb. 44 Ruïne Kasteel met Donjon op voorgrond (locatie: Châtelet, zuidvleugel). [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 24]

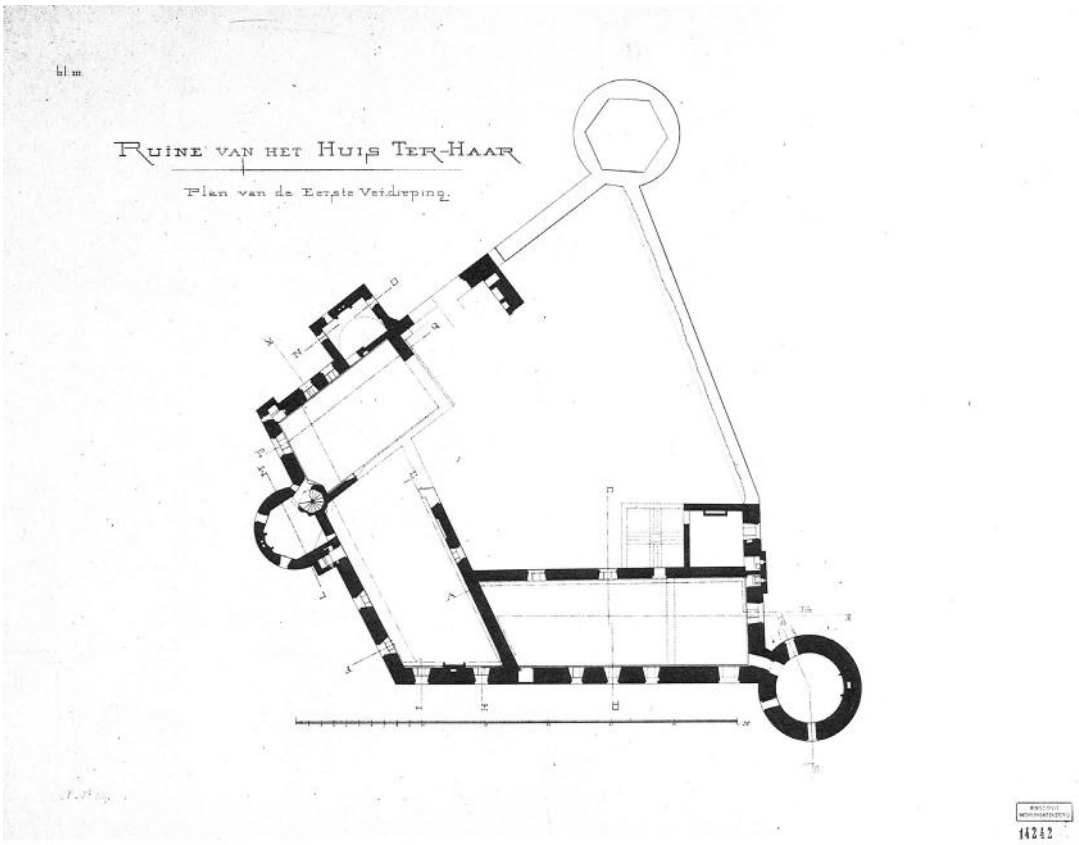
Afb. 44b 1881, V.E.L. de Stuers (Stichting Victor de Stuers, album 52) [cd-rom *Prenten en Tekeningen Collectie Kasteel de Haar*, nr. 103]

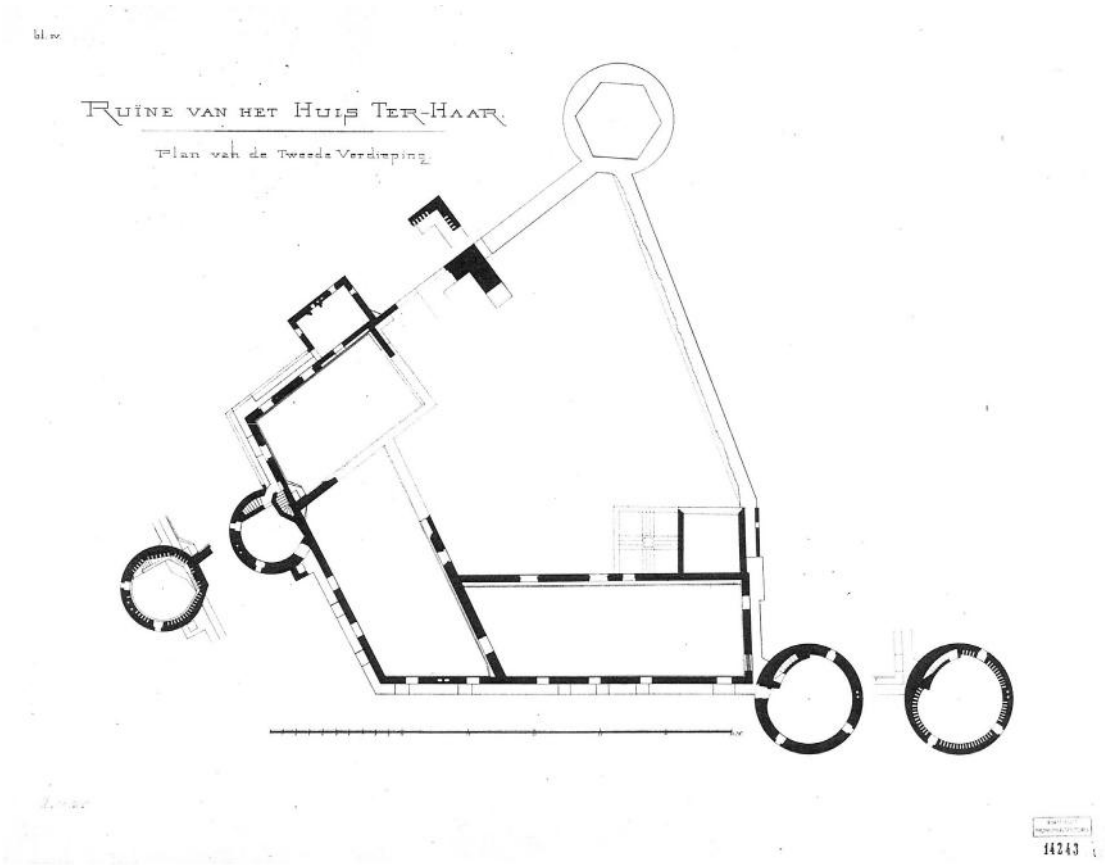
Afb. 45 Opmeting Adolph Mulder, plattegrond souterrain (uit: Joseph Cuypers: *Herstellingswerken van het Kasteel De Haar*, De Architect, 13de jaargang (1902), aflevering 4 en 5). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 2]

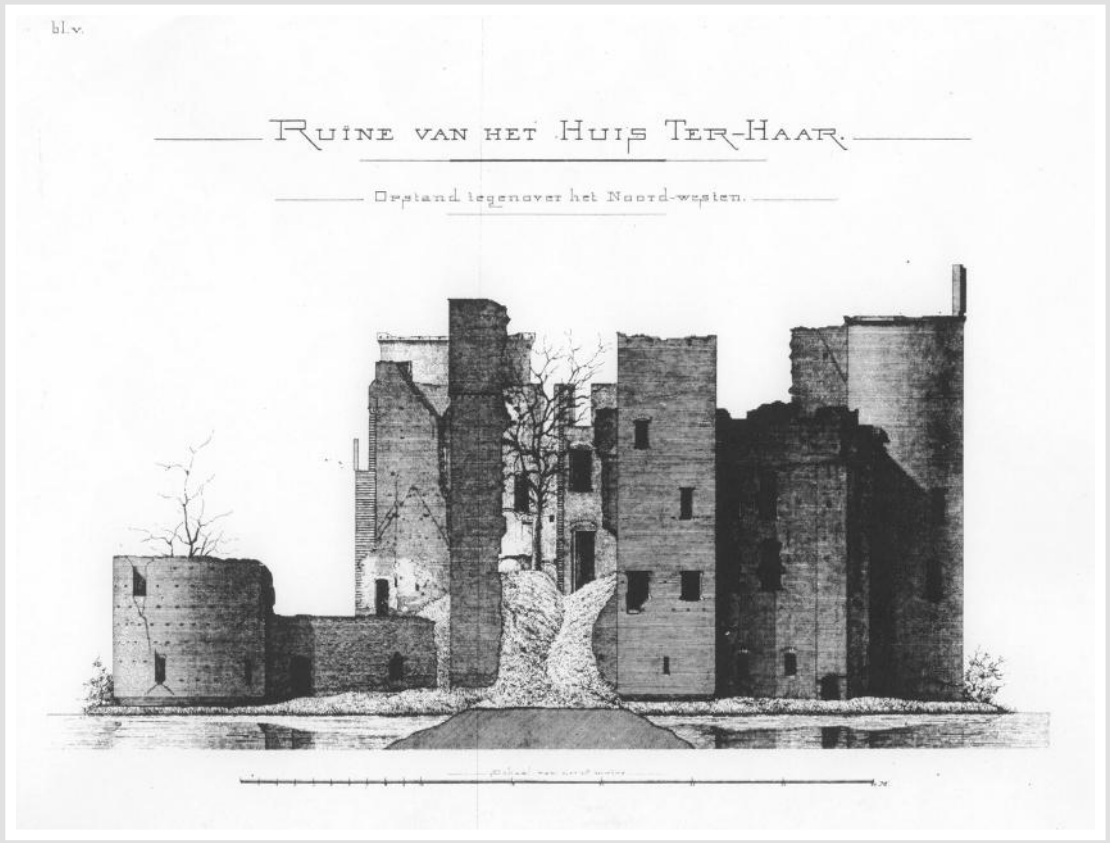
Afb. 46 Opmeting Adolph Mulder, plattegrond begane grond (RdMz, FTA, neg.nr. 38.736). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 3]

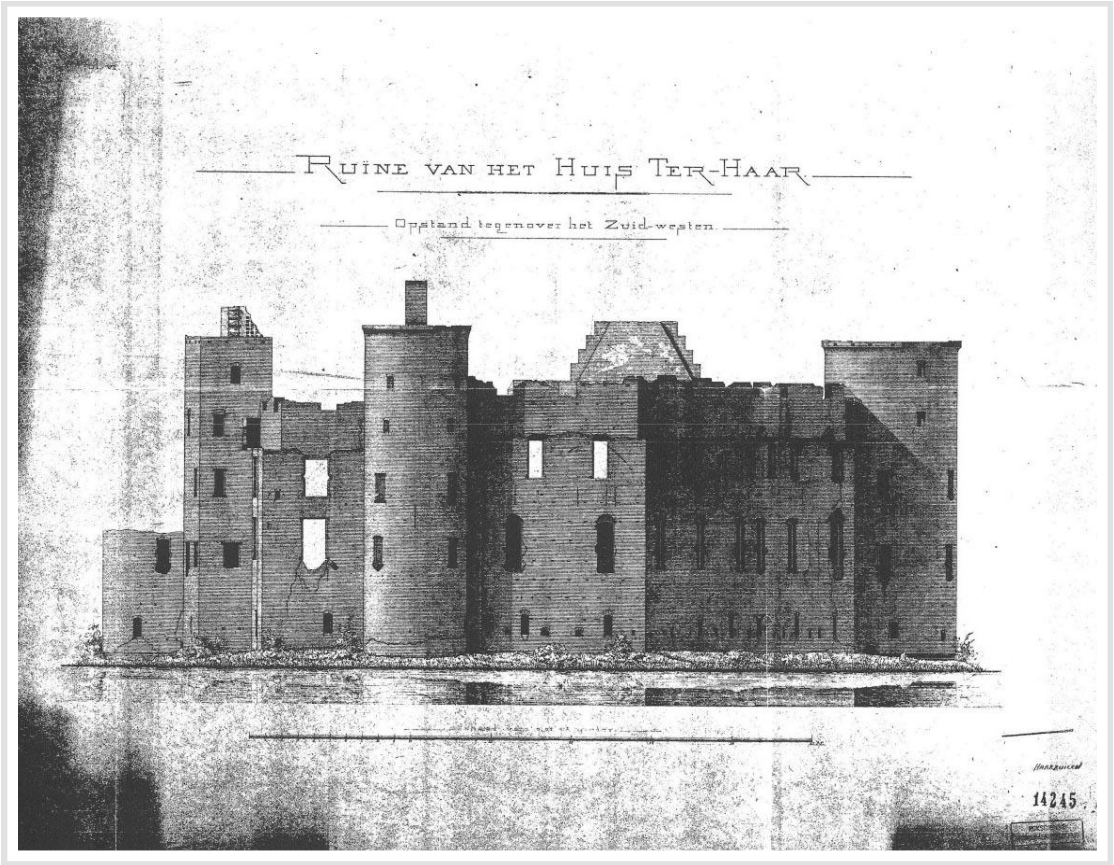
Afb. 47 Opmeting Adolph Mulder, plattegrond eerste verdieping (RdMz, FTA, 14242). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 4]

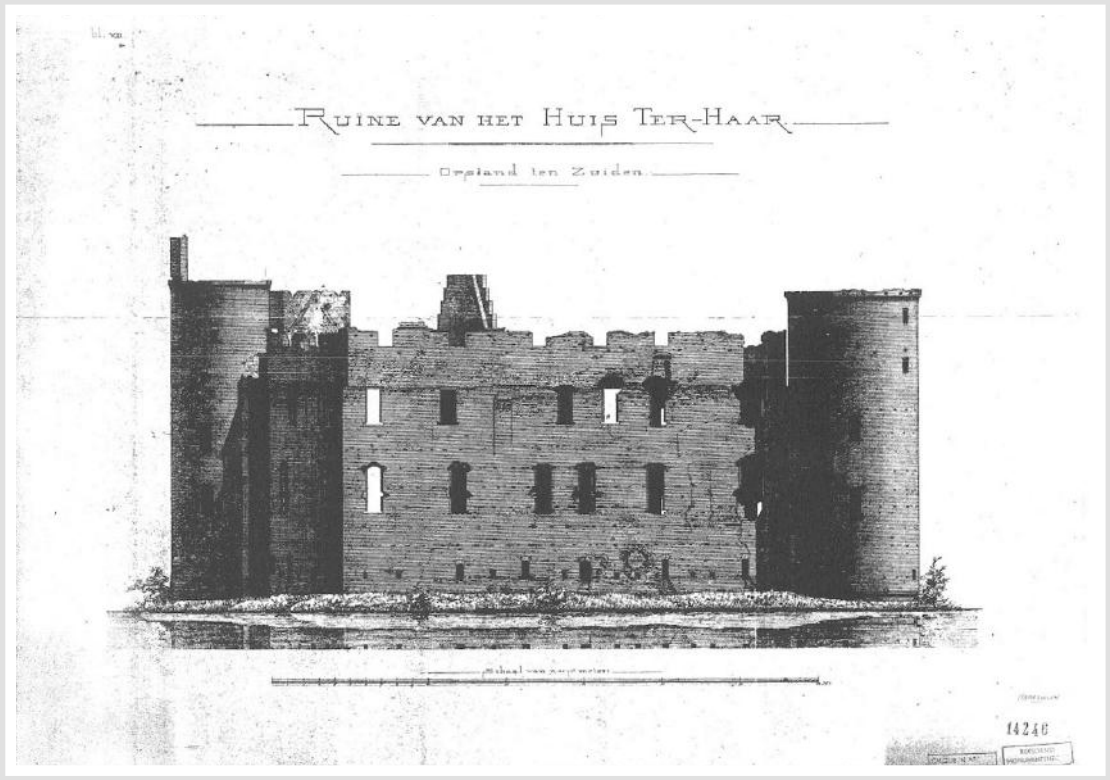
Afb. 48 Opmeting Adolph Mulder, plattegrond tweede verdieping (RdMz, FTA, 14243). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 5]

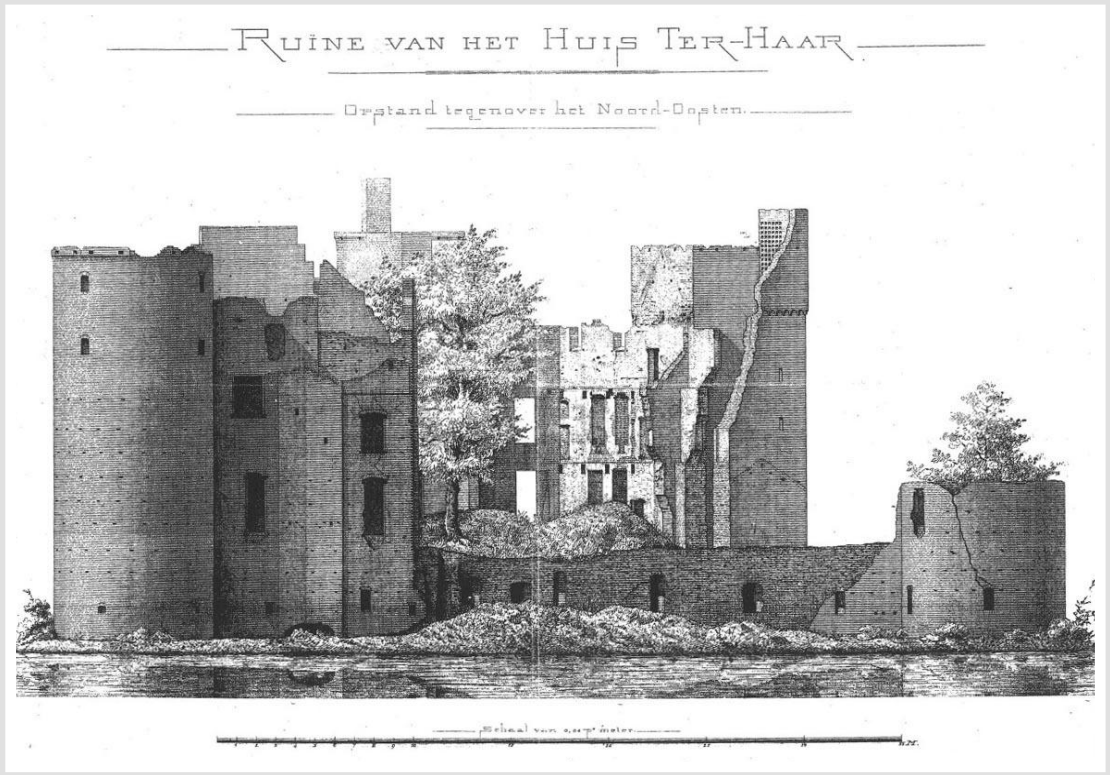
Afb. 49 Opmeting Adolph Mulder, opstand tegenover noordwesten (RdMz, FTA, 14244). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 6]

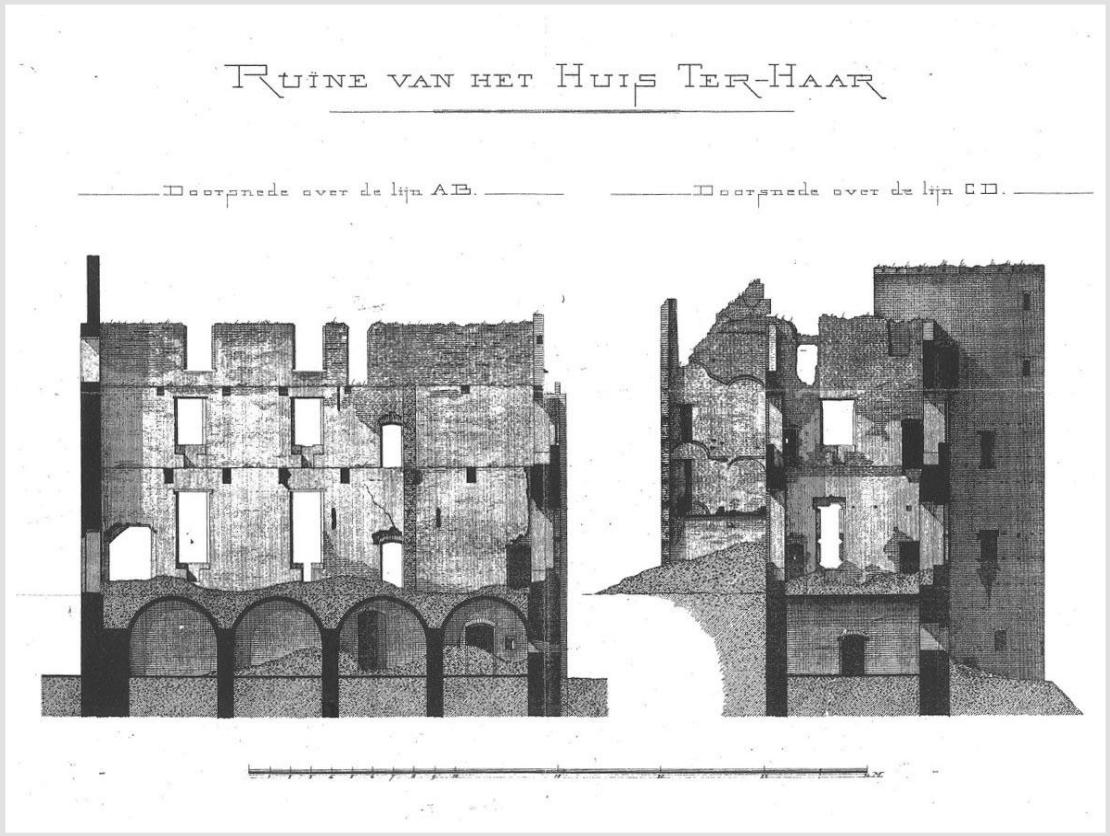
Afb. 50 Opmeting Adolph Mulder, opstand tegenover zuidwesten (RdMz, FTA, 14245). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 7]

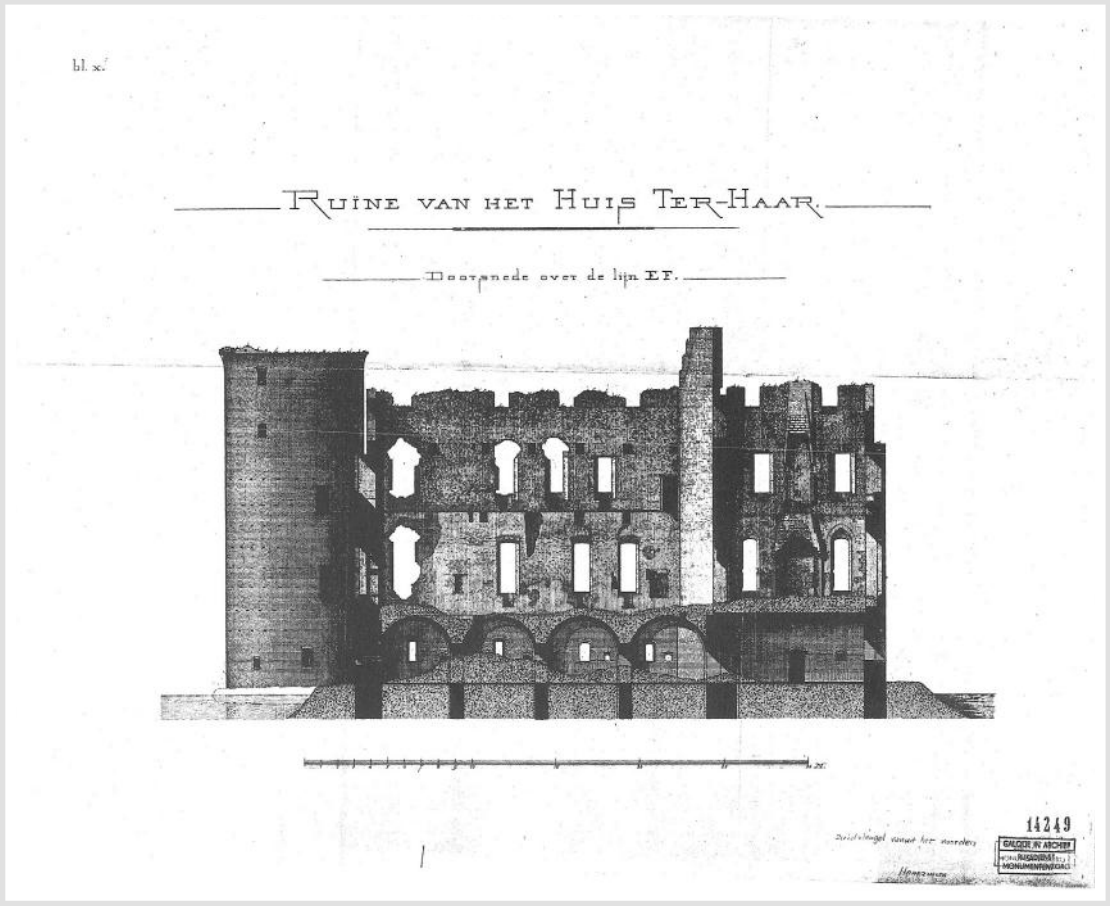
Afb. 51 Opmeting Adolph Mulder, opstand ten zuiden (RdMz, FTA, 14246). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 8]

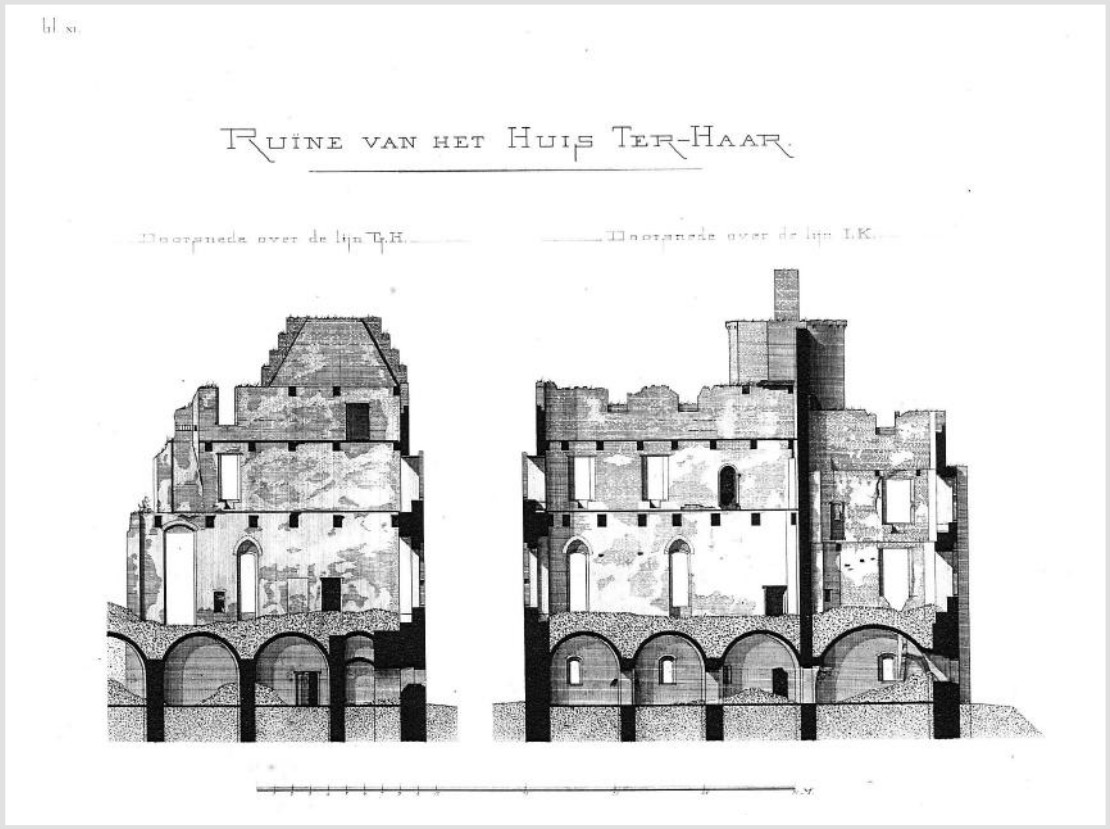
Afb. 52 Opmeting Adolph Mulder, opstand tegenover noordoosten (RdMz, FTA, 14247/neg.nr. 38.735). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 9]

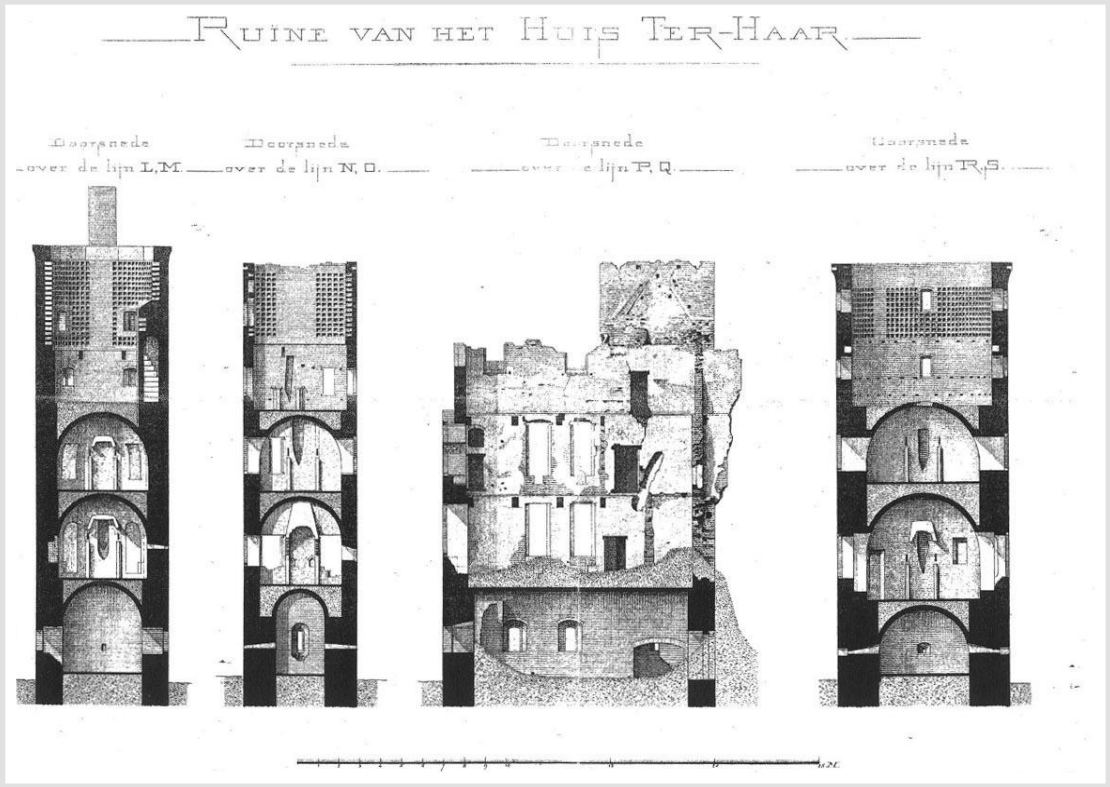
Afb. 53 Opmeting Adolph Mulder, doorsneden A/B en C/D (RdMz, FTA, 14248). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 10]

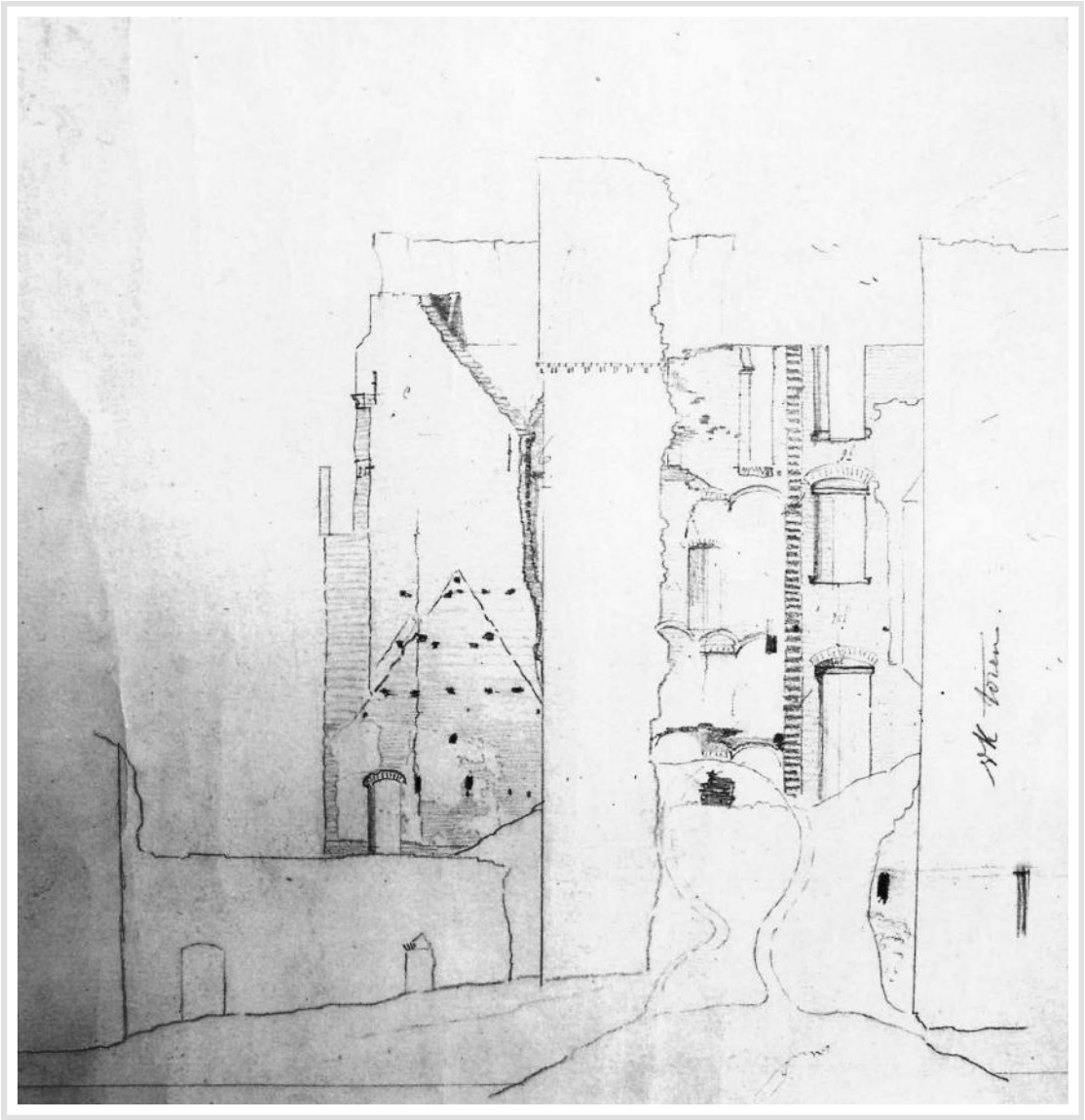
Afb. 54 Opmeting Adolph Mulder, doorsneden E/F (RdMz, FTA, 14249). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 11]

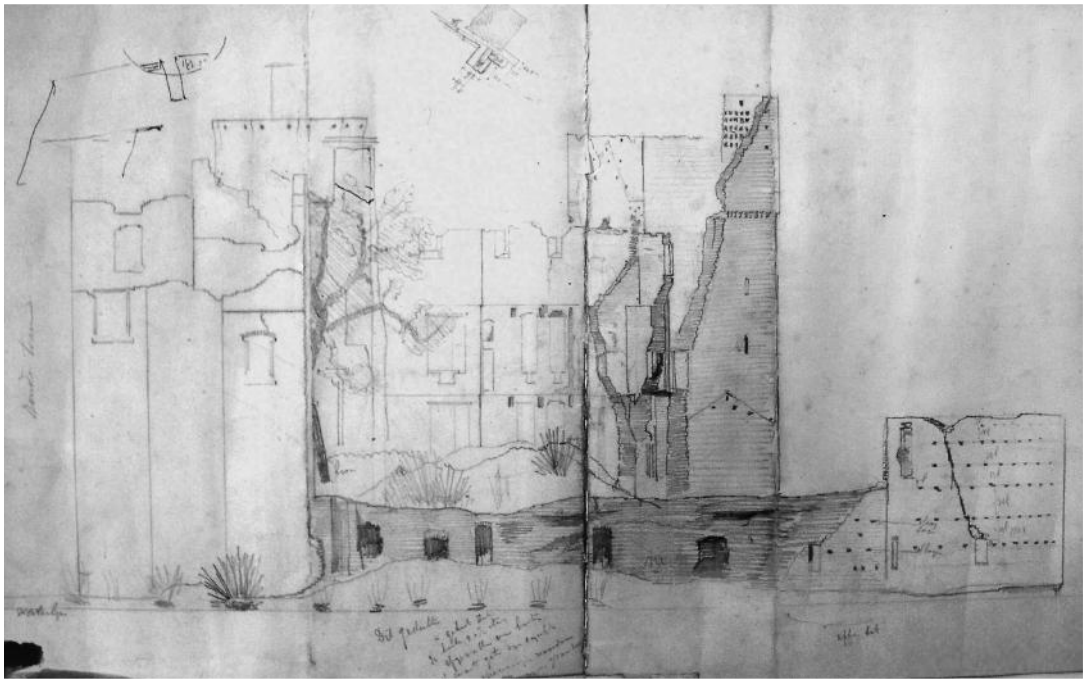
Afb. 55 Opmeting Adolph Mulder, doorsneden G/H en I/K (RdMz, FTA, 14250/neg.nr. 38.3734). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 12]

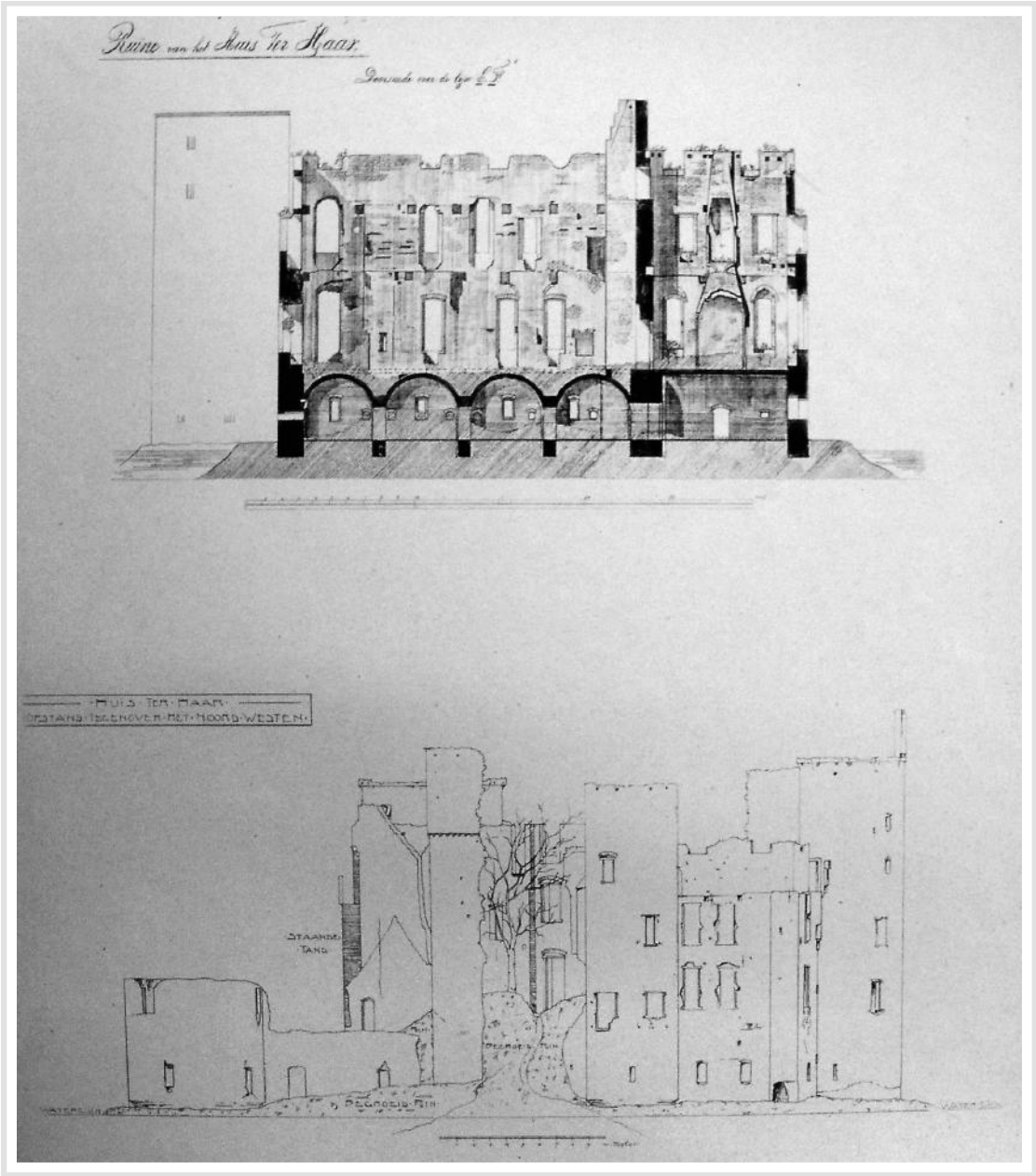
Afb. 56 Opmeting Adolph Mulder, doorsneden L/M, N/O, P/Q en R/S (RdMz, FTA, 14251). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 13]

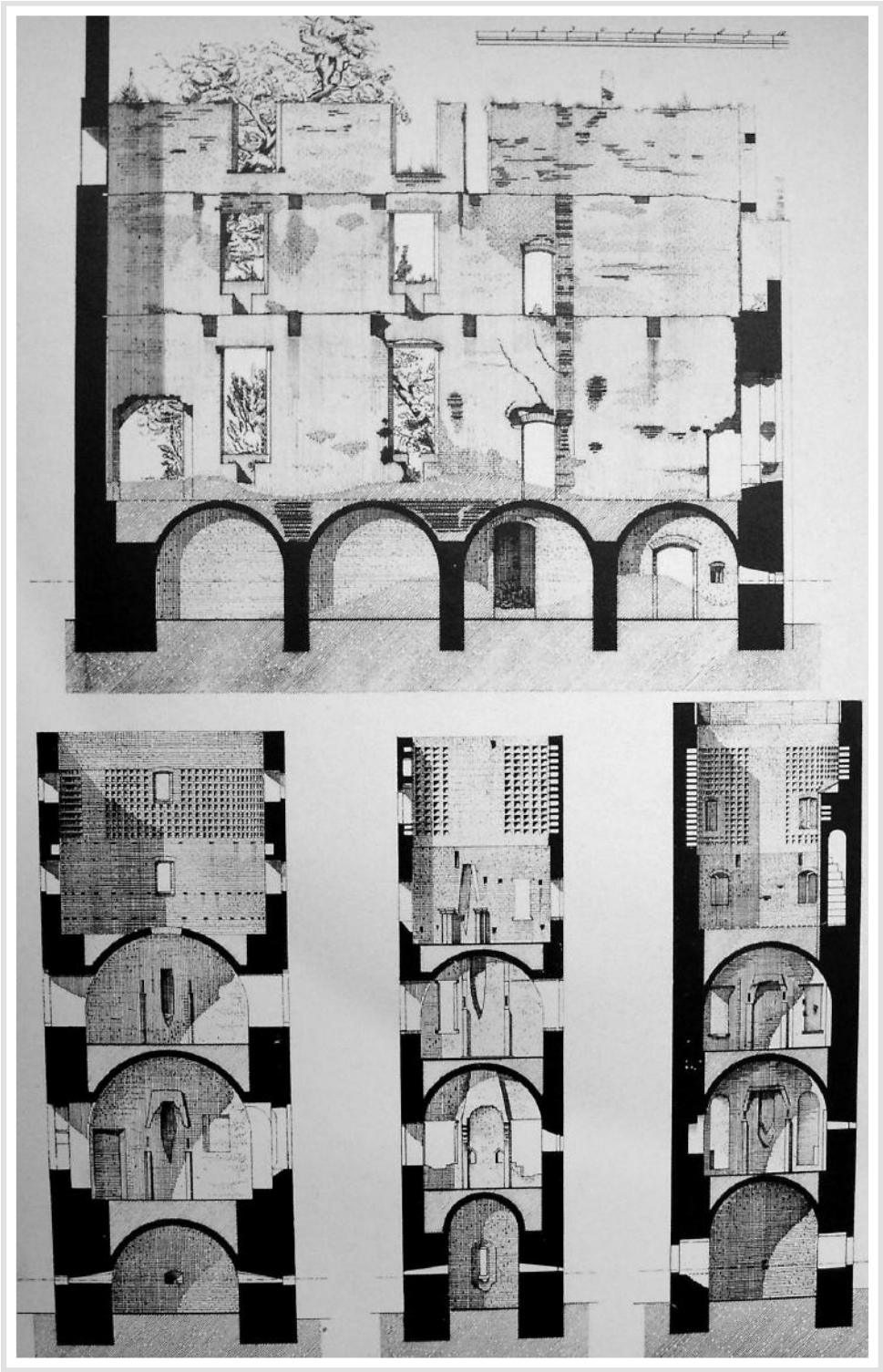
Afb. 57 Schets opmeting Adolph Mulder, opstand detail noordwesten (NAi, HAAR, t 36). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 14]

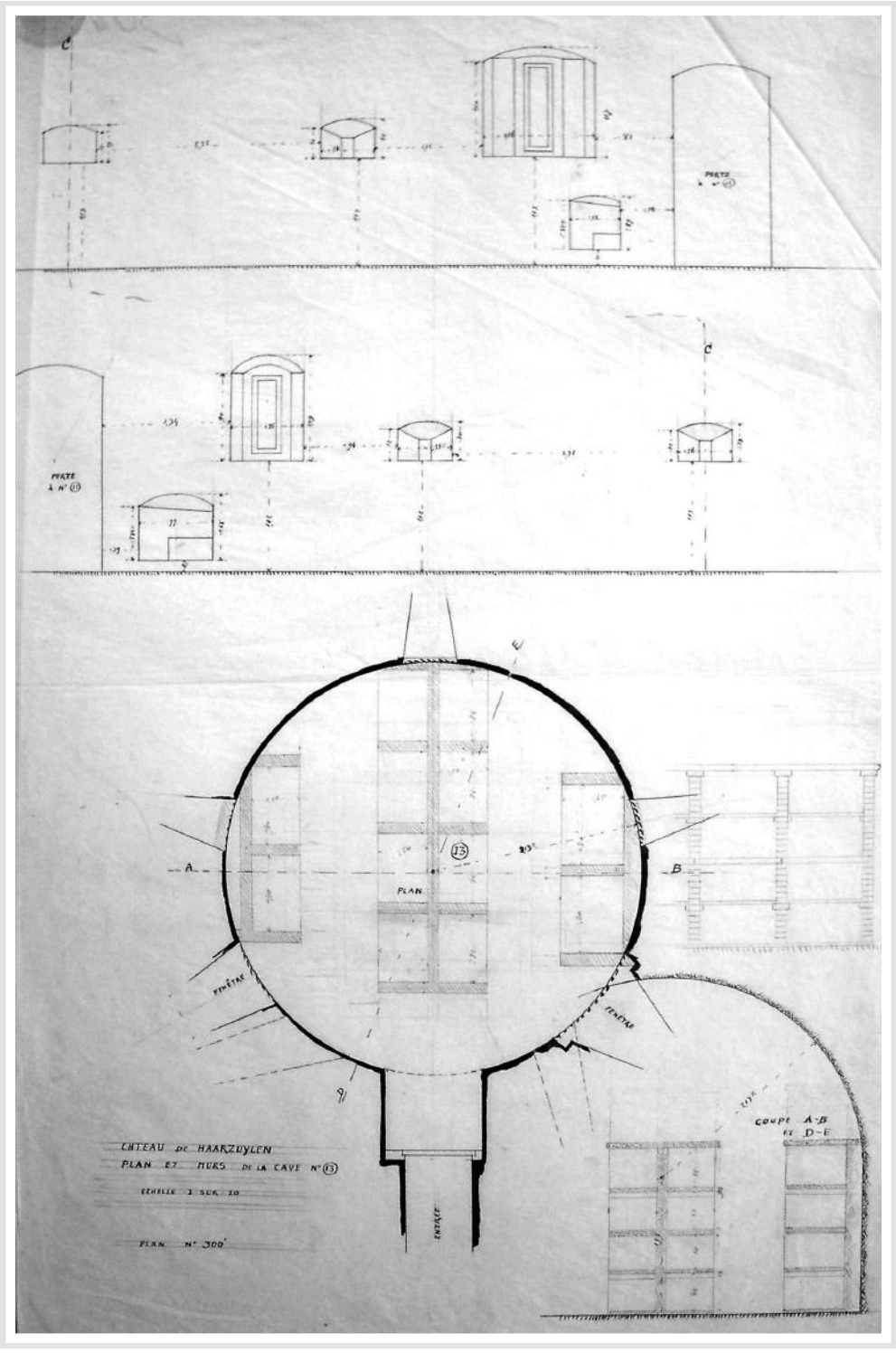
Afb. 58 Schets opmeting Adolph Mulder, opstand noordoosten (NAi, HAAR, t 35). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 19]

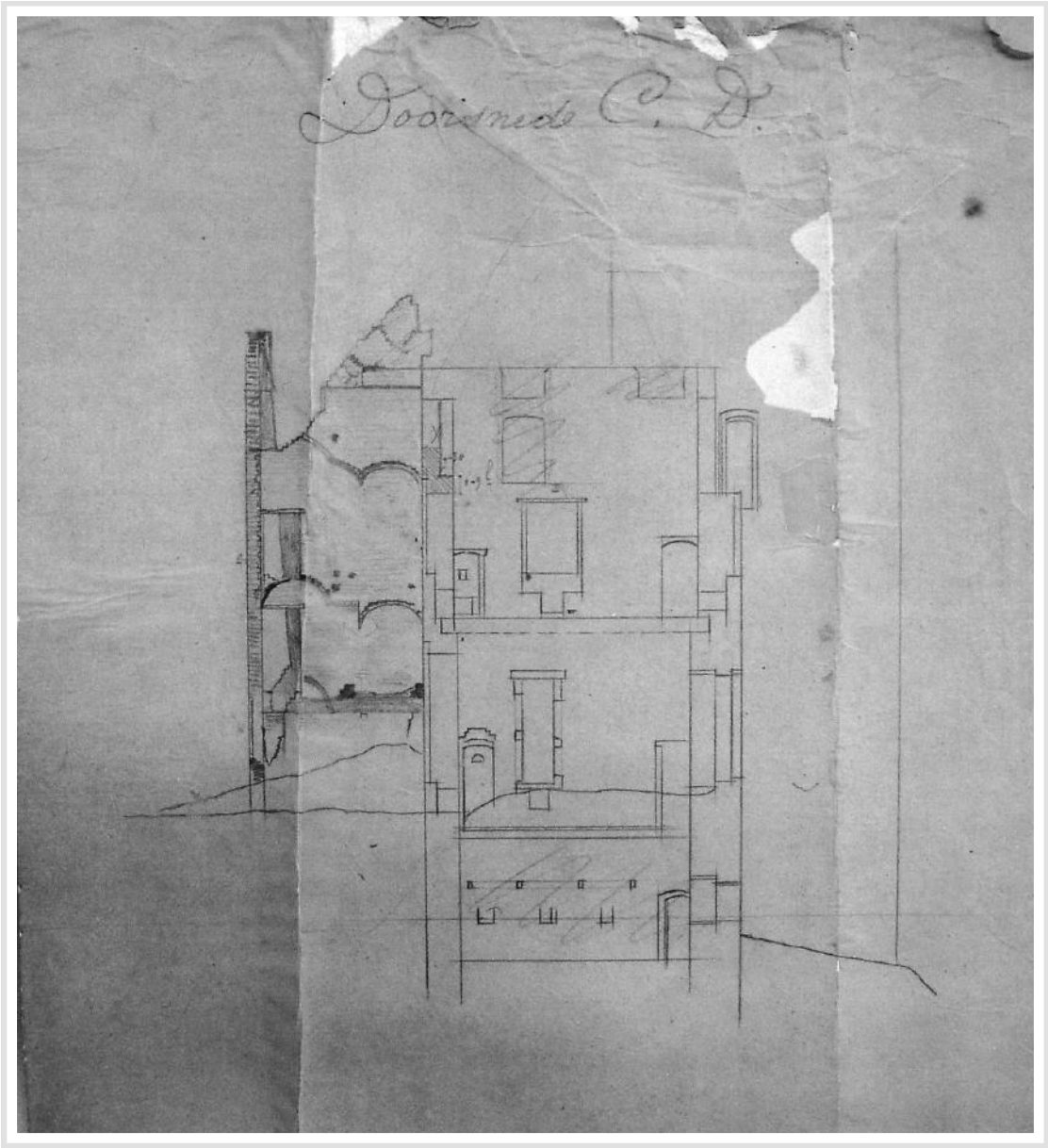
Afb. 59 Schets opmeting Adolph Mulder, doorsnede E/F en opstand noordwesten (NAi, HAAR, t 32.2). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 22]

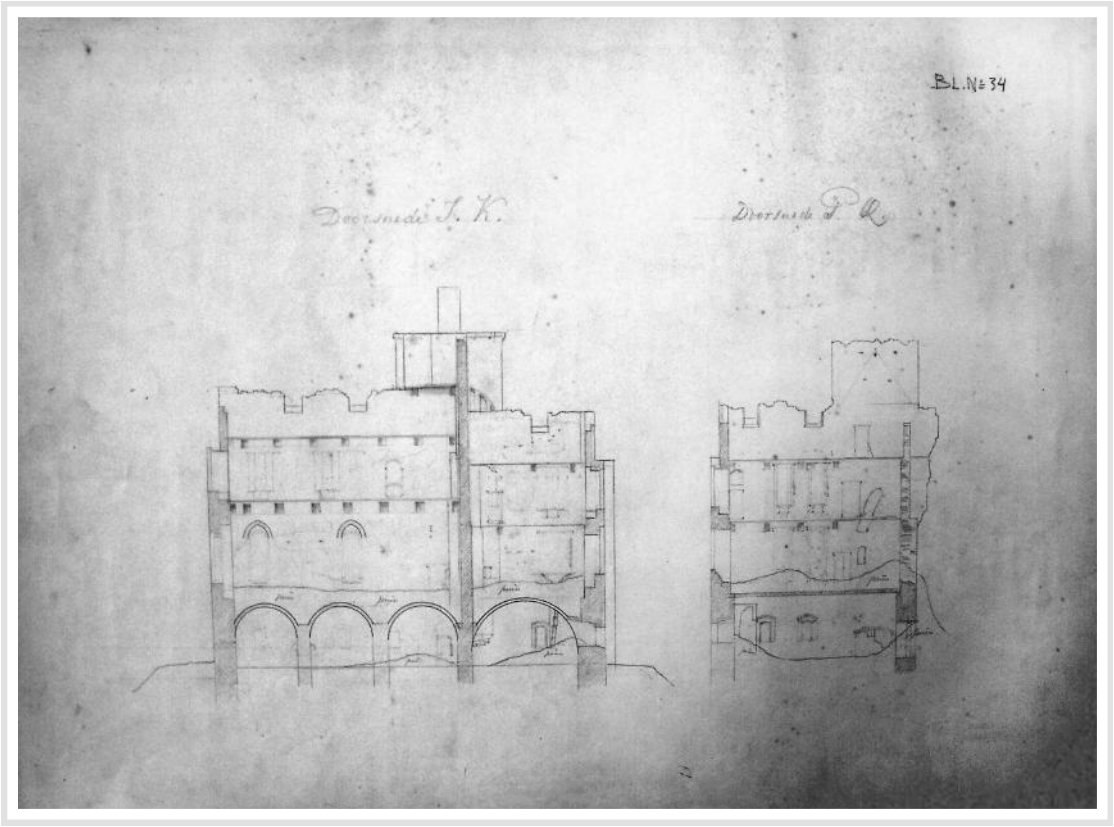
Afb. 60 Schets opmeting Adolph Mulder, doorsneden A/B, R/S, N/O en L/M (NAi, HAAR, t 32.2). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 23]

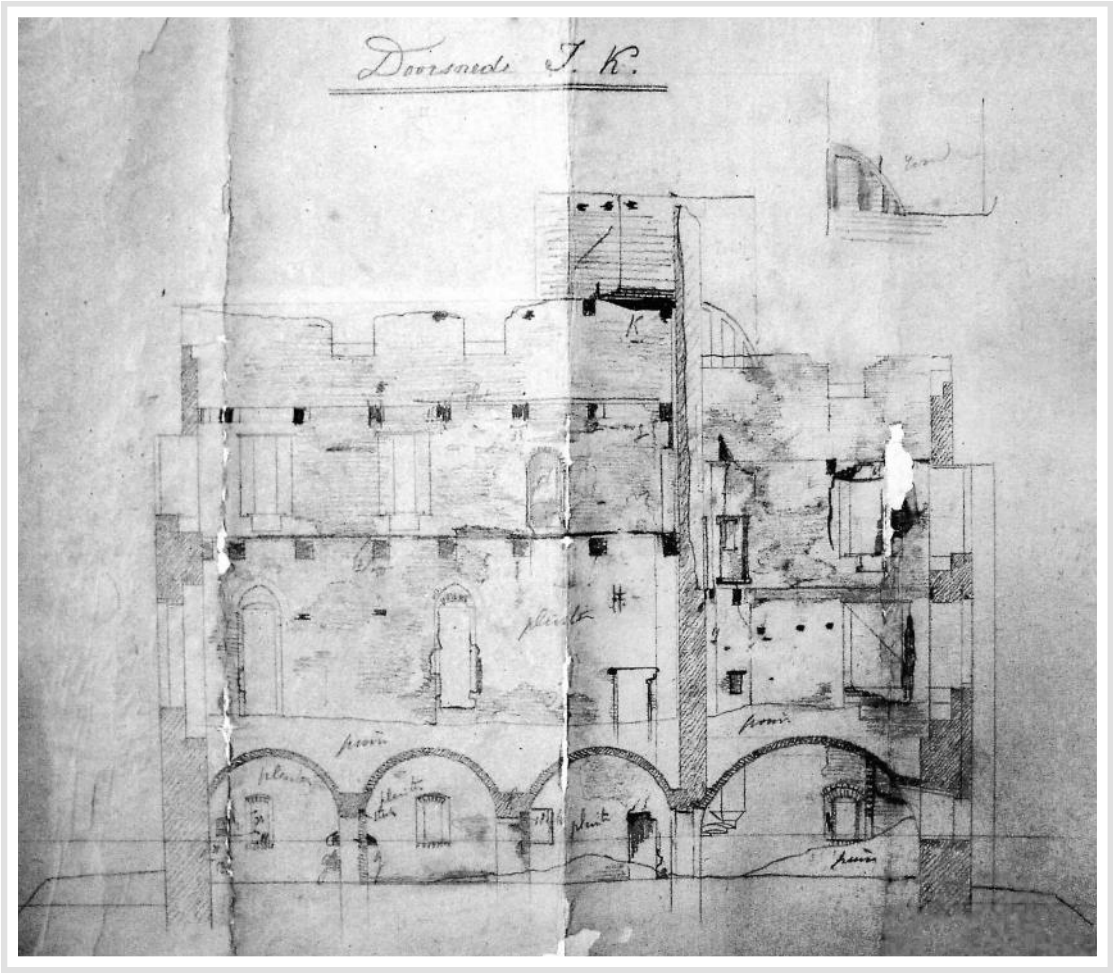
Afb. 60b t 300.1: opmeting plattegrond en wanden 13 [cd-rom *Souterrain en Diensttrap met Lift*, nr. 53]

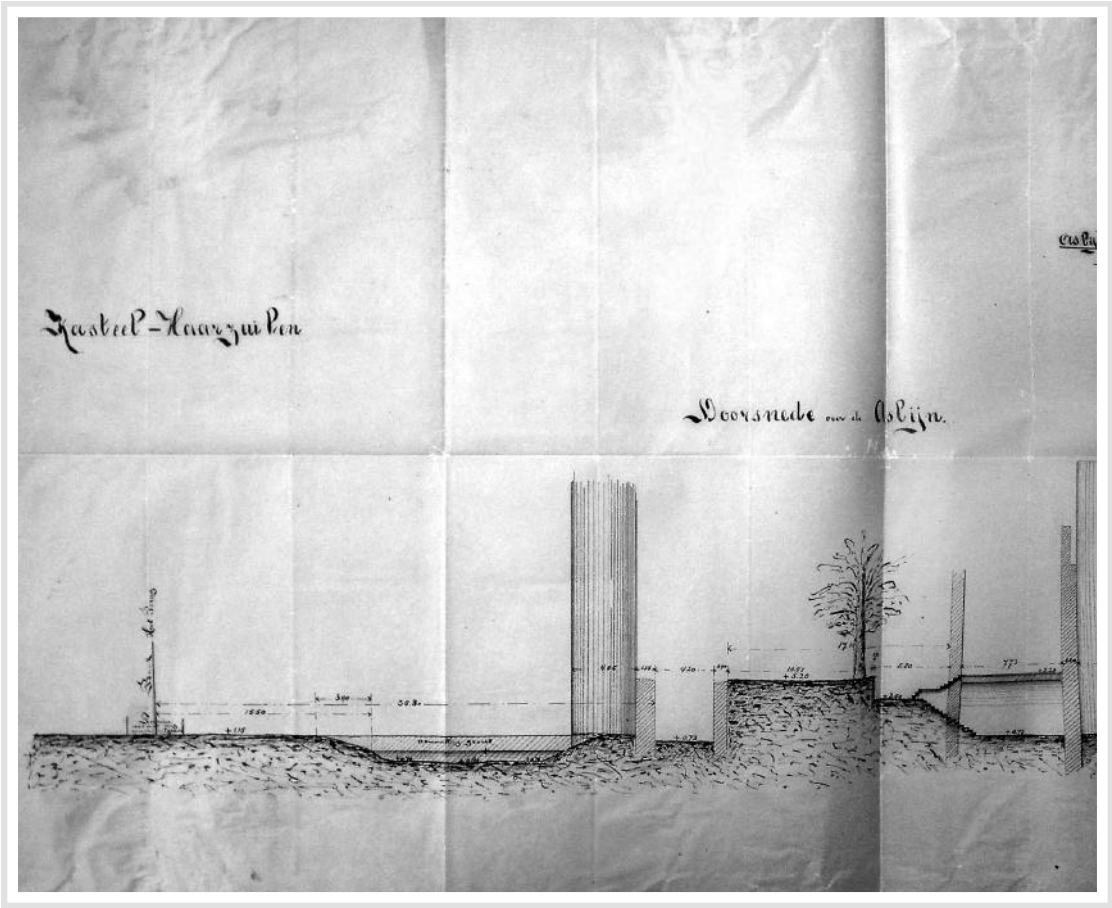
Afb. 61 Schets opmeting Adolph Mulder, doorsnede C/D (NAi, HAAR, t 31). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 25]

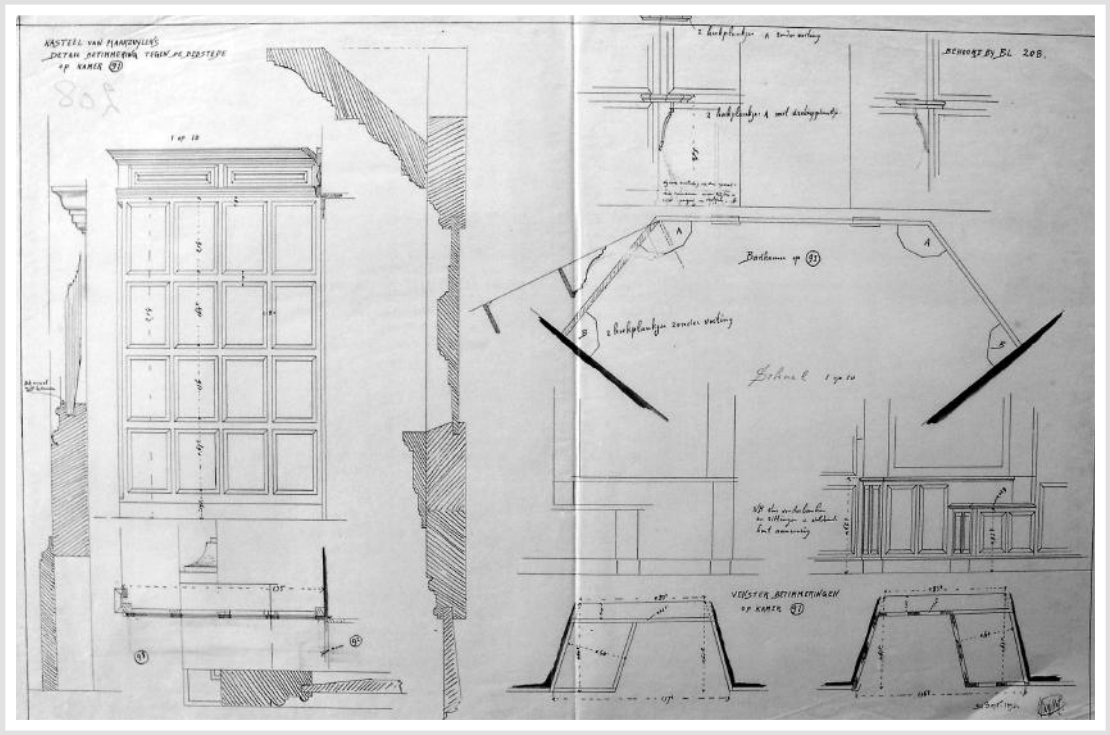
Afb. 62 Schets opmeting Adolph Mulder, doorsneden I/K en P/Q (NAi, HAAR, t 34). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 30]

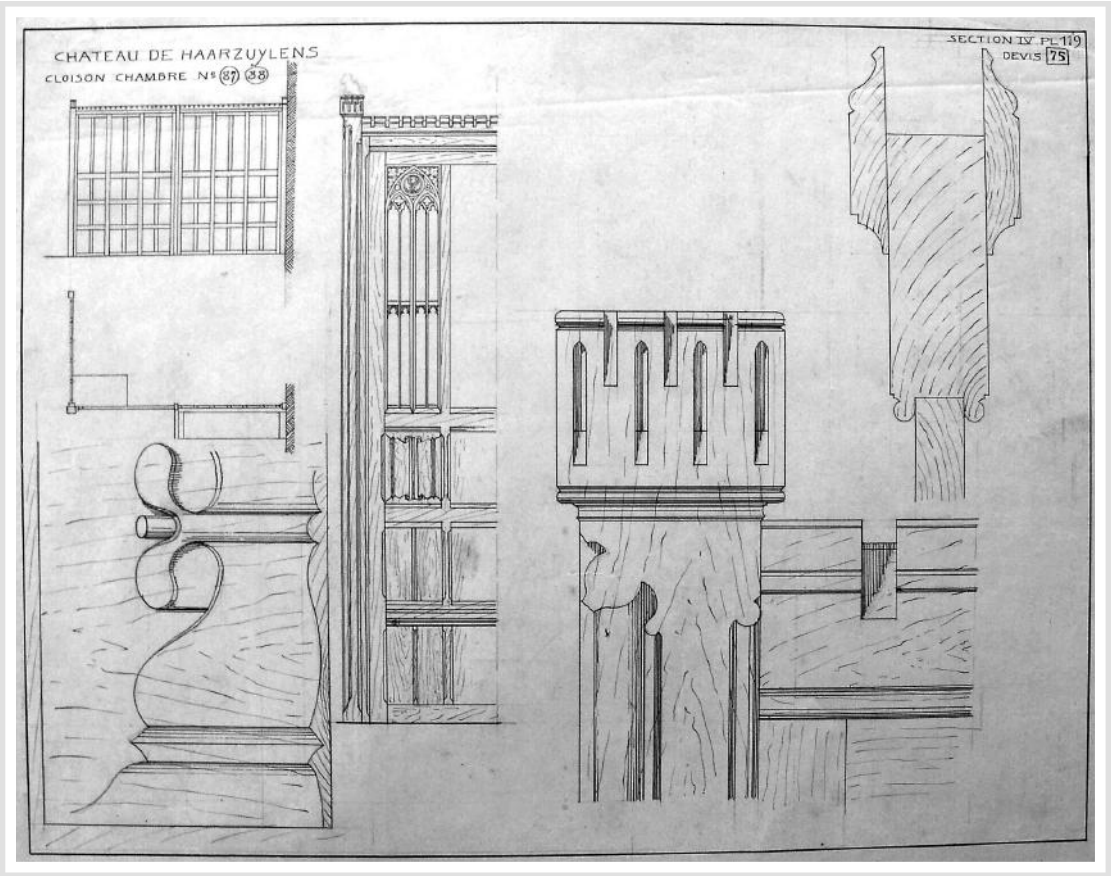
Afb. 63 Schets opmeting Adolph Mulder, doorsnede I/K (NAi, HAAR, t 34). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 31]

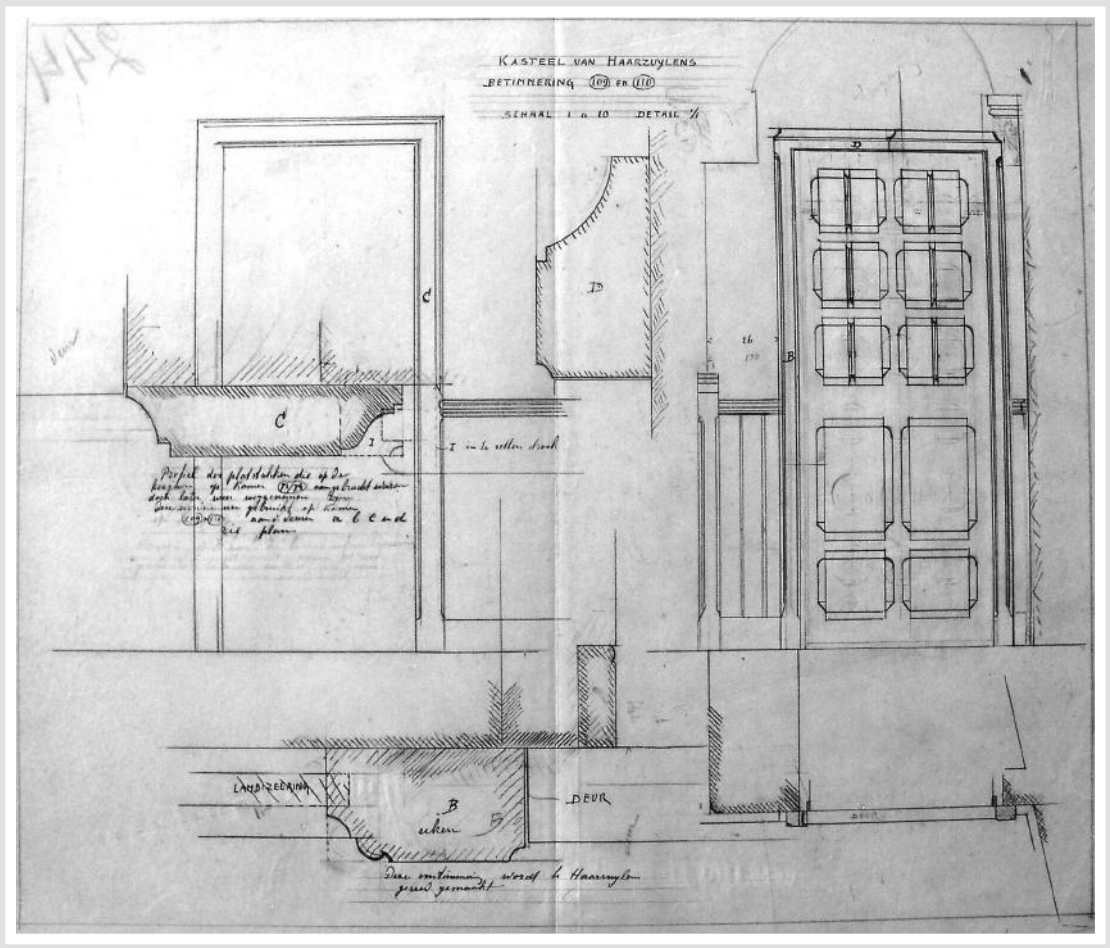
Afb. 64 Schets opmeting, doorsnede en plattegrond reconstructie ontwerp (deel I) (NAi, HAAR, t 32.3). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 38]

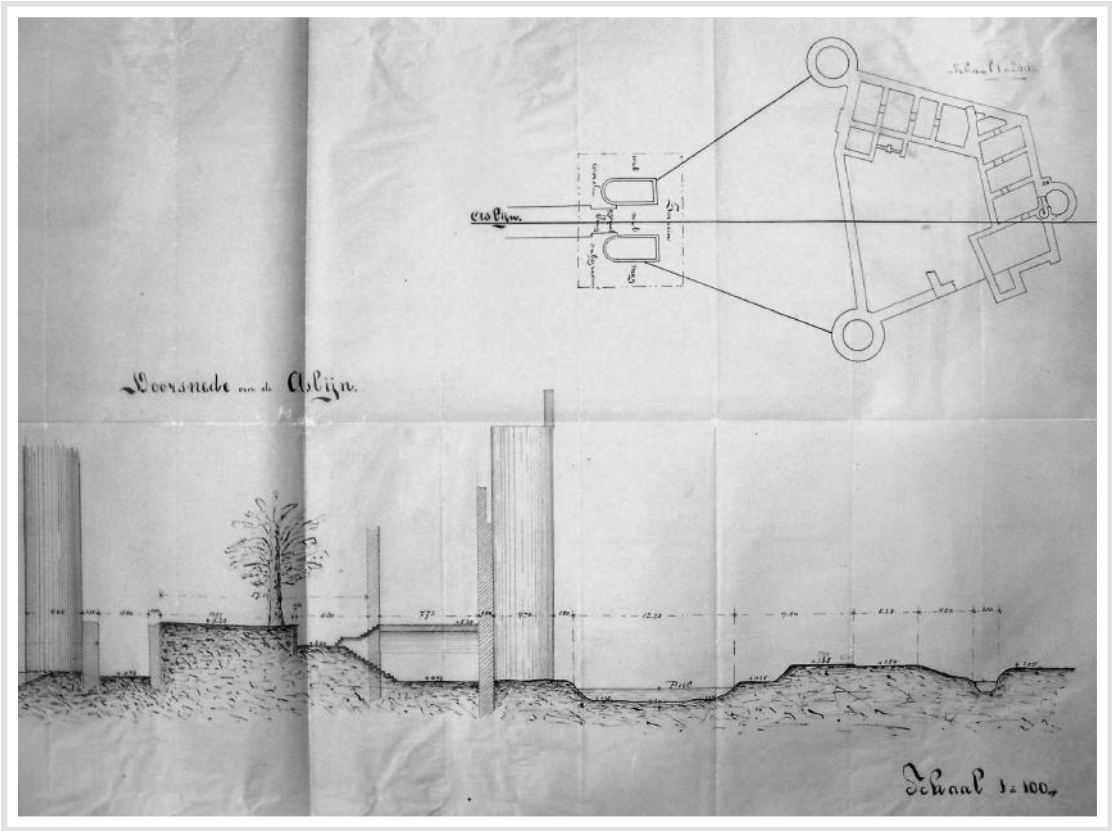
Afb. 64b Tekening voor betimmeringen van vertrek 91. Bij de betimmering van de zitting staat dat het hout ervoor reeds aanwezig is. Klaarblijkelijk werd een deel van de betimmering reeds van tevoren gemaakt. [cd-rom *Verdiepingen*, tekeningen verdiepingen deel 2, nr. 042]

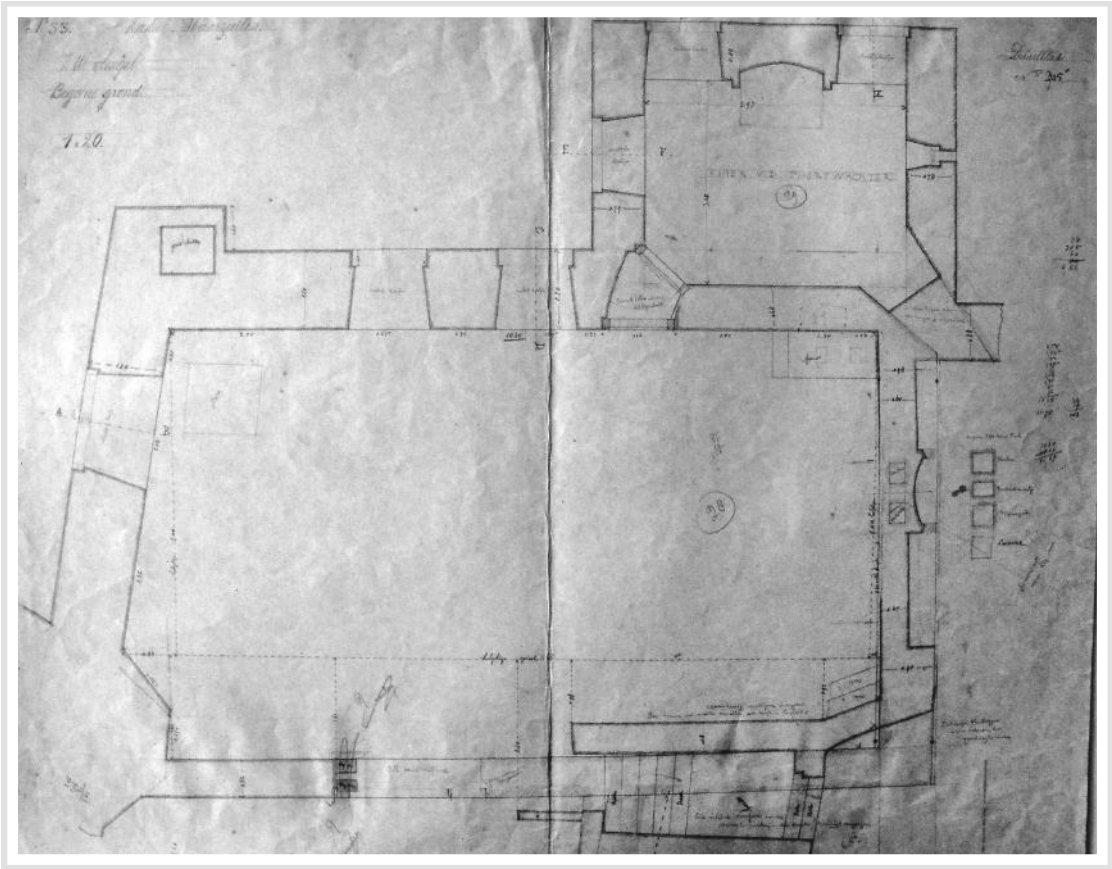
Afb. 64c Opmetingstekening van de scheidingswand bij de badkamer van vertrek 87, 88. Deze scheidingswand is thans niet meer aanwezig. De detaillering ervan komt echter overeen met de deur in de archiefruimte. [cd-rom *Verdiepingen*, tekeningen verdiepingen deel 2, nr. 009]

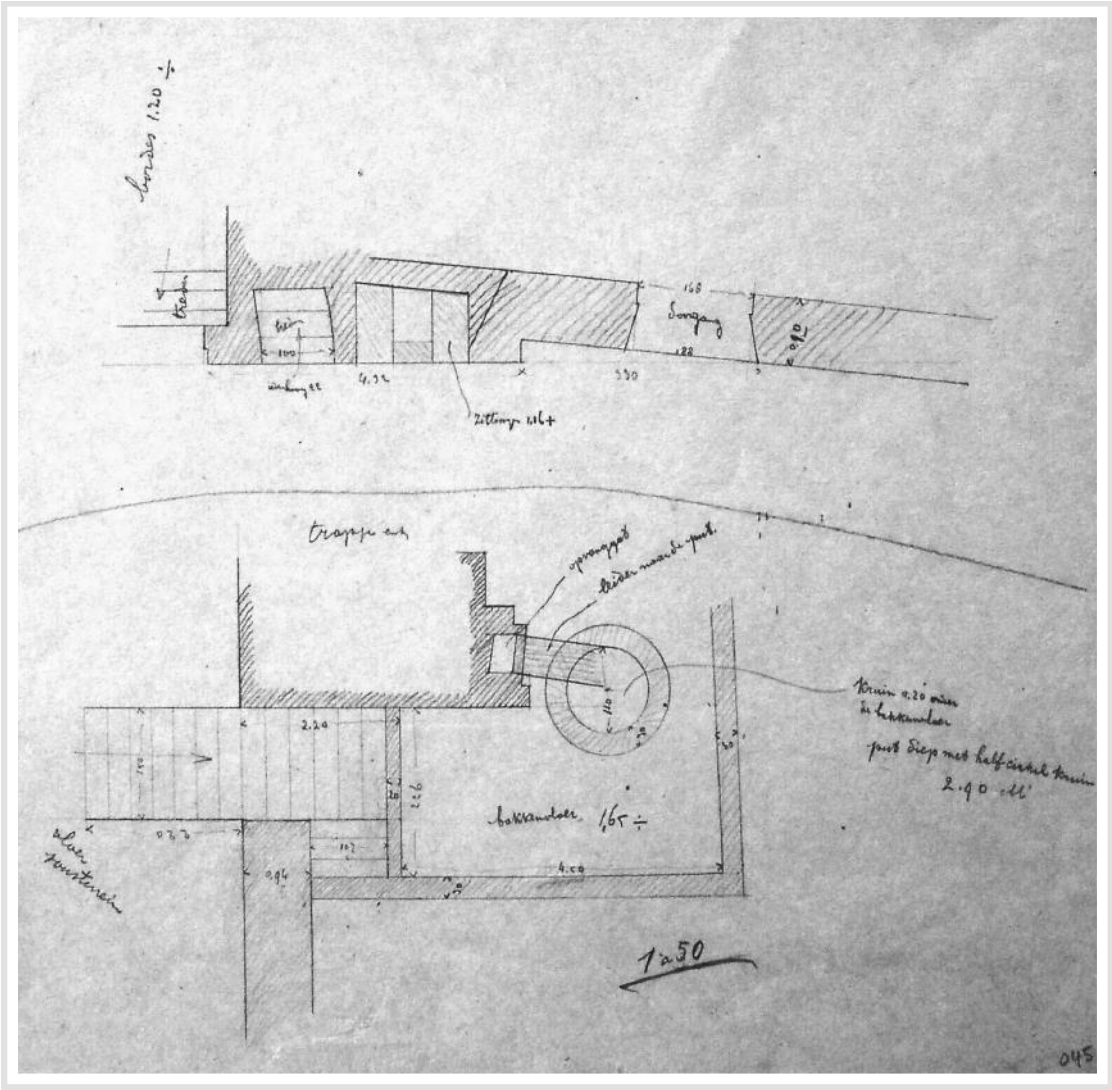
Afb. 64d Ontwerptekening voor de betimmering van de vertrekken. 109 en 110 (Cuypersnummering). Bij het platstuk C staat: *"Profiel der platstukken die op de kozijnen op kamer 72/74 aangebracht waren doch later weer weggenomen zijn, deze worden nu gebruikt op kamer 109 en 110 aan deuren a b c en d zie plan"*. Hieruit blijkt dat tijdens de voltooiing van het interieur in bepaalde vertrekken delen van het interieur verwijderd werden om elders weer te worden herplaatst. [cd-rom *Verdiepingen*, tekeningen verdiepingen deel 2, nr. 118]

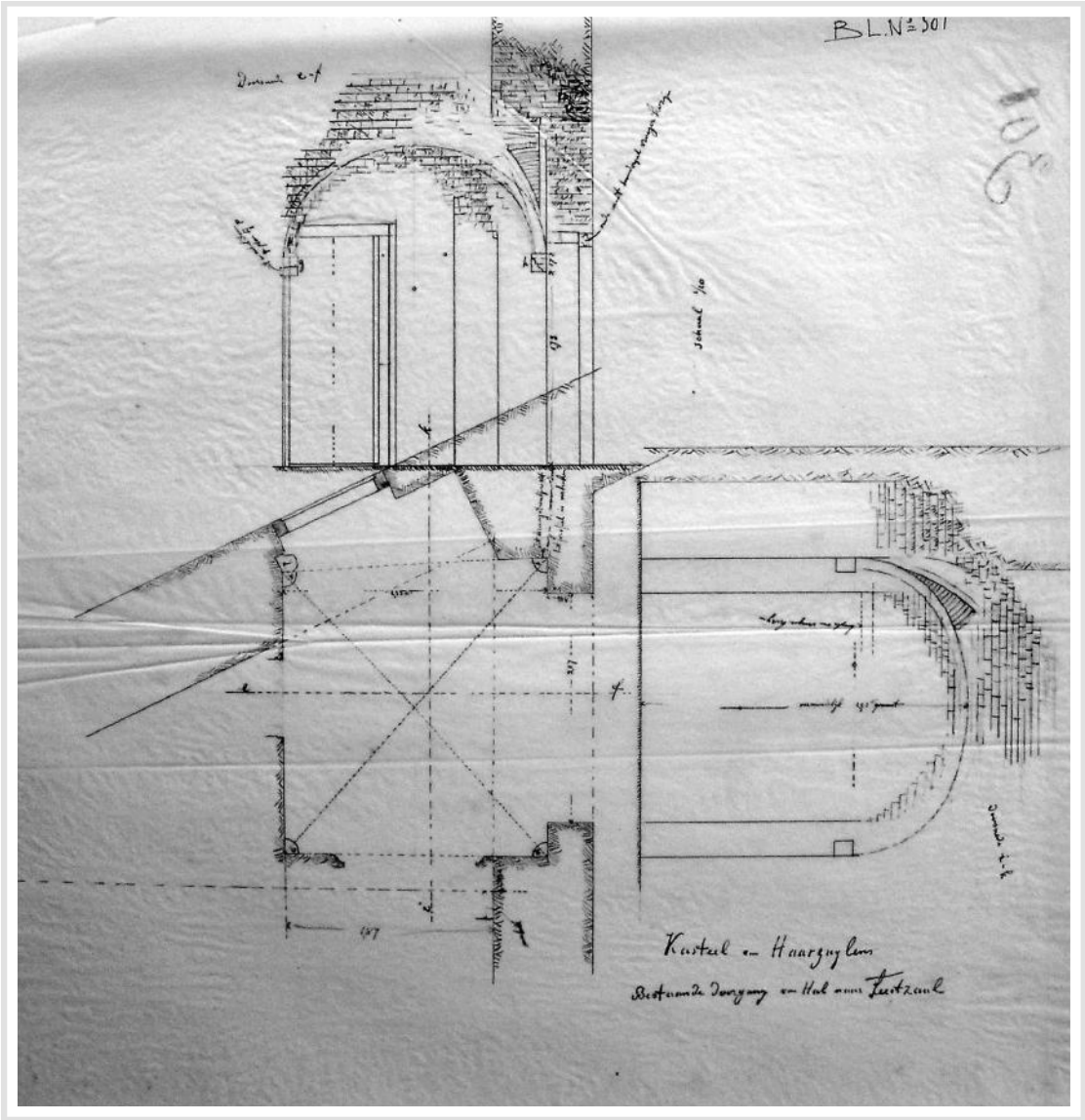
Afb. 65 Schets opmeting, doorsnede en plattegrond reconstructie ontwerp (deel II) (NAi, HAAR, t 32.3). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 39]

Afb. 66 Schets opmeting, opmeting opgraving van Bibliotheek en Keuken (NAi, HAAR, t 305.2). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 40]

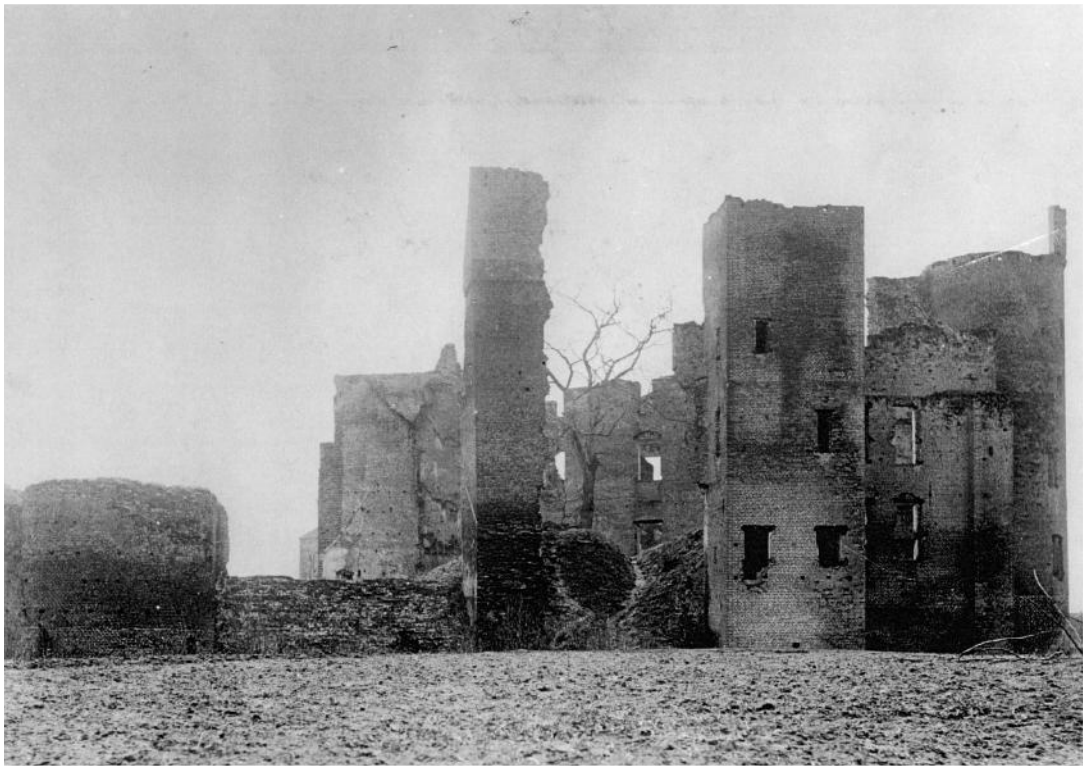
Afb. 67 Schets opmeting, schets opmeting van Keuken met zinkput (1892) (NAi, HAAR, t 820). [cd-rom *Opmeting ruïne kasteel De Haar en Châtelet*, nr. 42]

Afb. 67b t 301.2 *bestaande doorgang van Hal naar Feestzaal* [cd-rom *Begane Grond*, deel 3, nr. 88]

Afb. 68 Gedeelte van toren van hoofdingang, april 1887, A. Mulder [RdMz, FTA, 13680; cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 1]

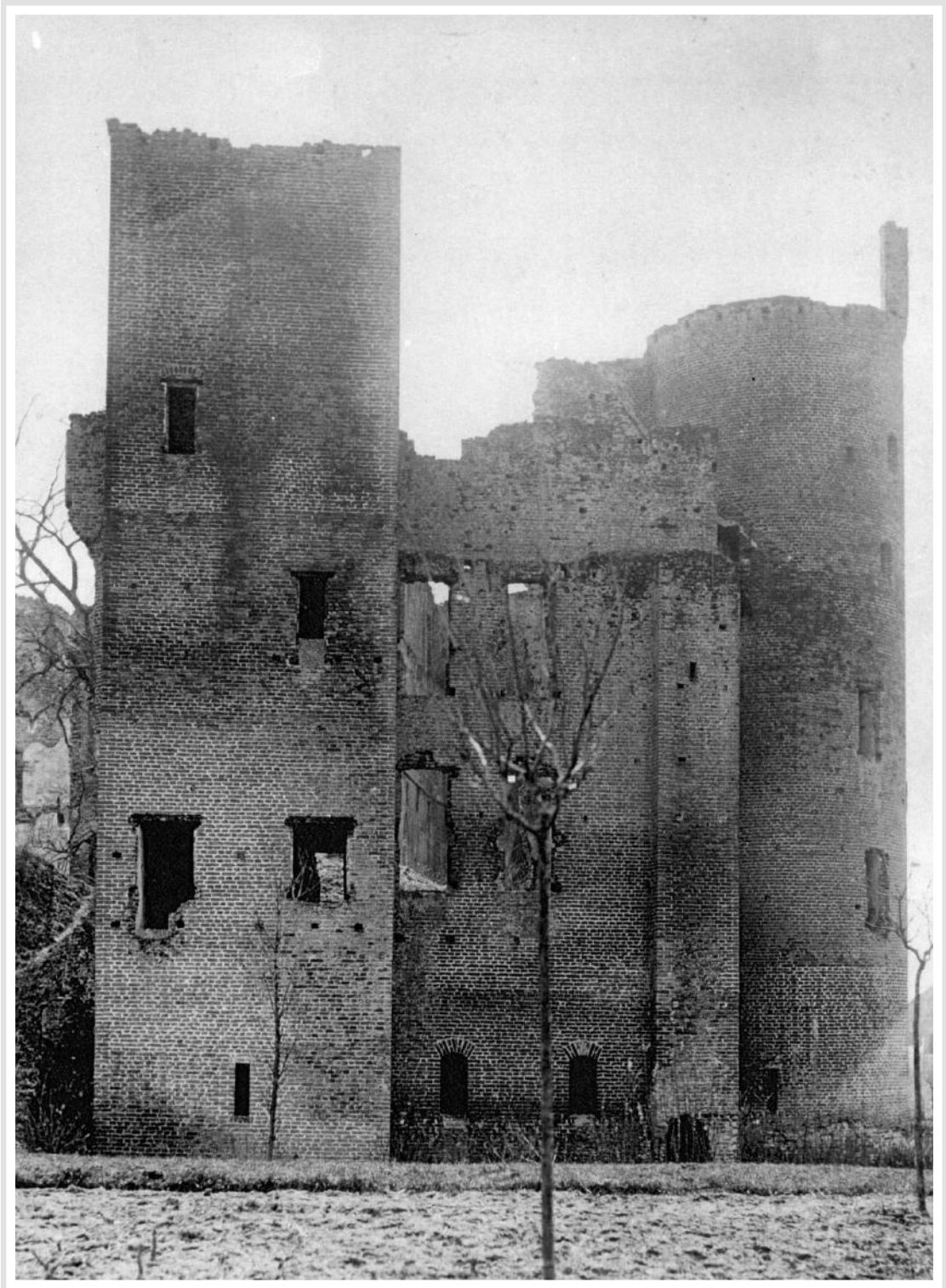
Afb. 69 Noordwesten, hoofdingang, april 1887, A. Mulder (RdMz, FTA, 58878) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 3]

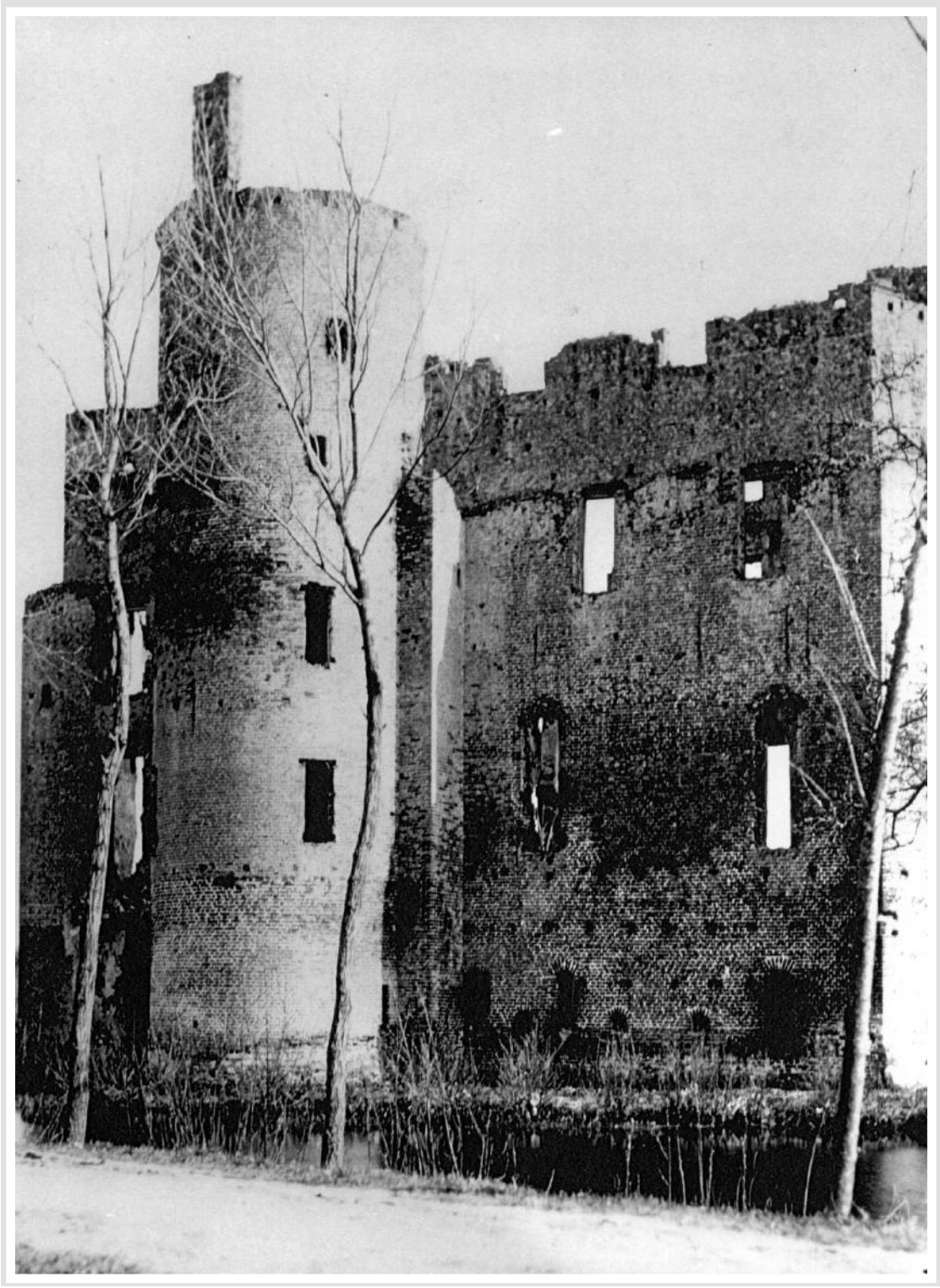
Afb. 70 Noordwesten, hoofdingang (NAi, HAAR, n 2421) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 4]

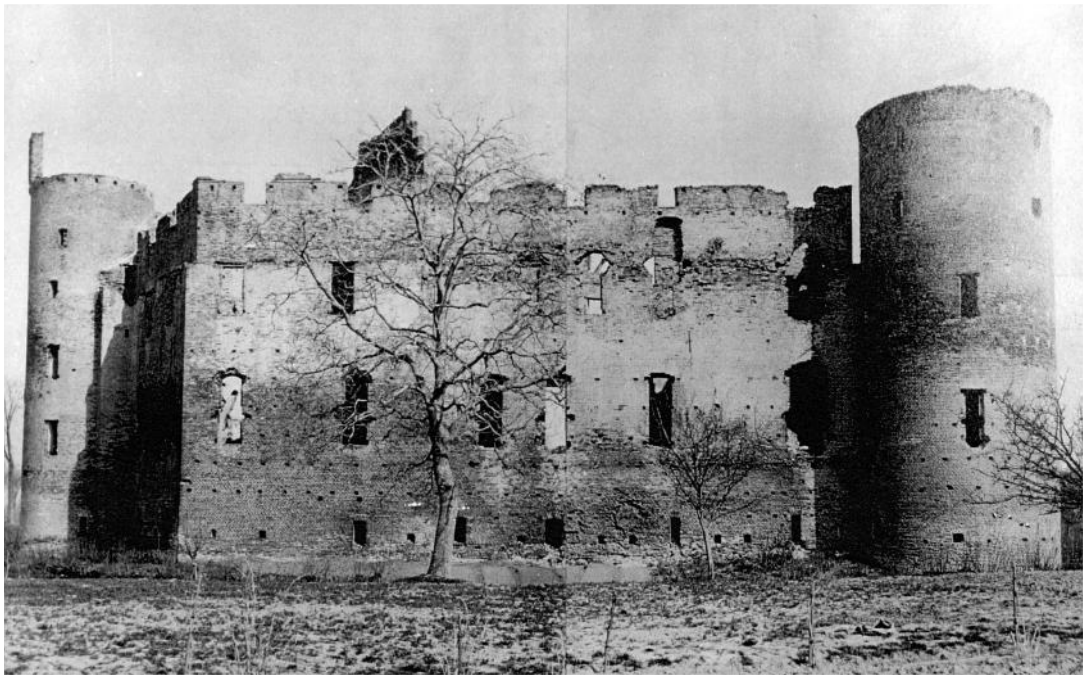
Afb. 71 Noordwesten, augustus 1892; *na de ontgraving* (NAi, HAAR, n 2421) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 5]

Afb. 72 Noordwesten, Keuken- of vierkante toren en Duiventoren, april 1887, A. Mulder (RdMz, FTA, 58616) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 6]

Afb. 73 Zuidwesten met Duiventoren, april 1887, A. Mulder (RdMz, FTA, 58614) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 8]

Afb. 74 Zuiden met Duiventoren en Gevangenistoren, 1890 (NAi, HAAR, ph 16) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 12]

Afb. 75 Oosten met Gevangenistoren, april 1887, A. Mulder (NAi, HAAR, ph 13) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 14]

Afb. 76 Interieur, genomen van westen naar oosten, april 1887, A. Mulder (RdMz, FTA, 58615) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 15]

Afb. 77 Interieur, genomen van noorden naar zuiden (Ridderzaal), april 1887, A. Mulder (RdMz, FTA, 13678) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 17]

Afb. 78 Interieur, genomen van noorden naar zuiden (Ridderzaal), 1882, A. Mulder. Rechts staat Victor de Stuers en achter hem P.J.H. Cuypers (RdMz, FTA, 15298) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 19]

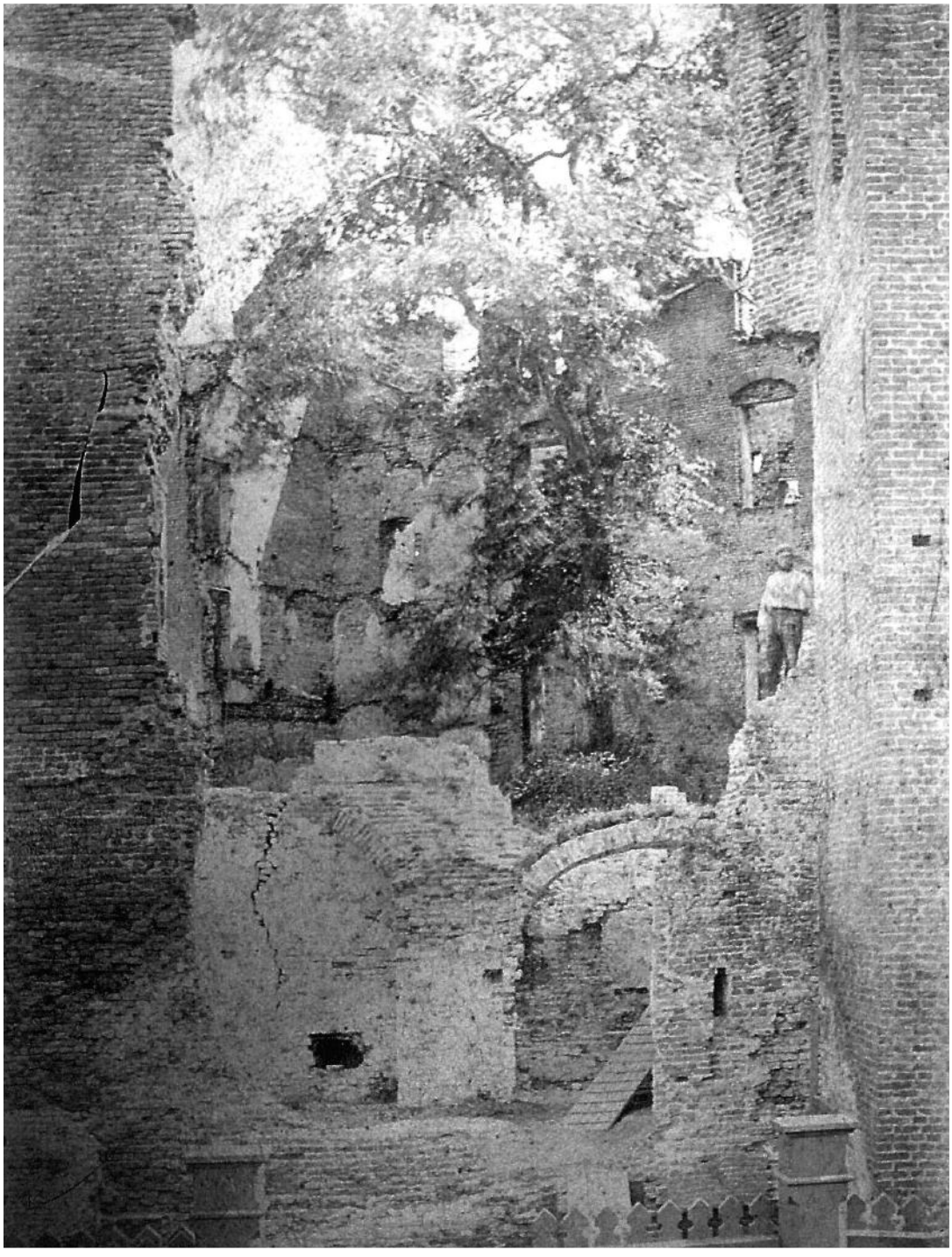
Afb. 79 Ruïne Kasteel met vermoedelijk P.J.H. Cuypers en Victor de Stuers (NAi, HAAR, ph 840) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 24]

Afb. 80 Ruïne Kasteel voormalig poortgebouw gezien vanaf de binnenplaats (NAi, HAAR, ph 838) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 22]

Afb. 81 Ruïne Kasteel met boom op binnenplaats (hal) (NAi, HAAR, ph 839) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 23]

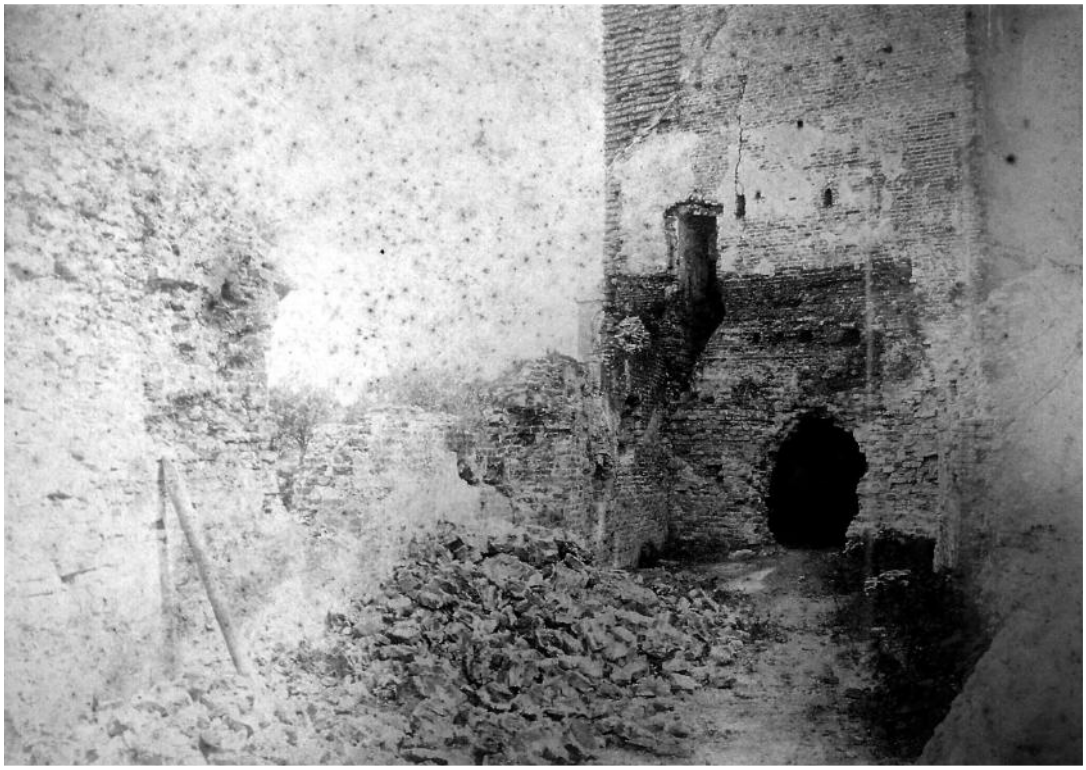
Afb. 82 Binnenplaats met boom, juli 1892 na de ontgraving (NAi, HAAR, ph 4) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 25]

Afb. 83 Donjon juli 1892 na de ontgraving (NAi, HAAR, ph 7) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 26]

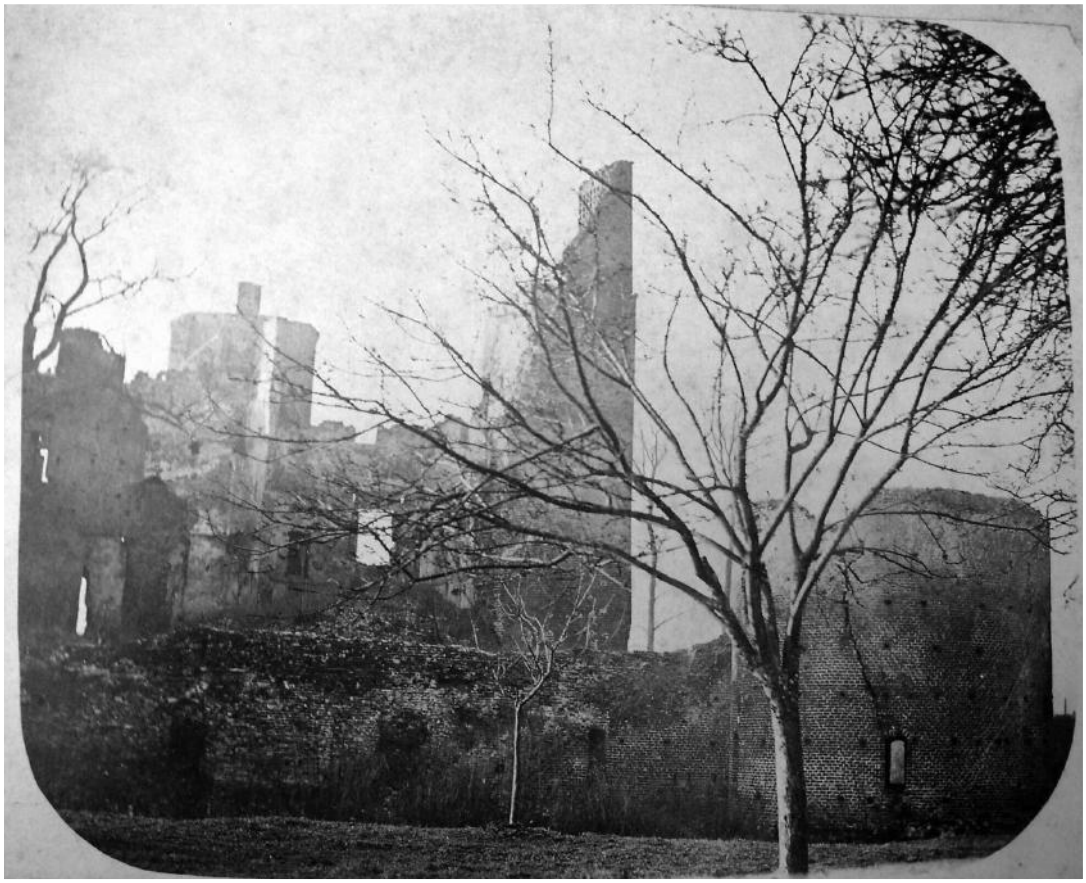
Afb. 84 Gezicht op noordelijke toren (Donjon), juli 1892 na de ontgraving (RdMz, FTA, 15290) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 27]

Afb. 85 Interieur “Biljartzaal” richting Gevangenistoren, juli 1892 na de ontgraving (NAi, HAAR, ph 9) [cd-rom *Foto’s ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 29]

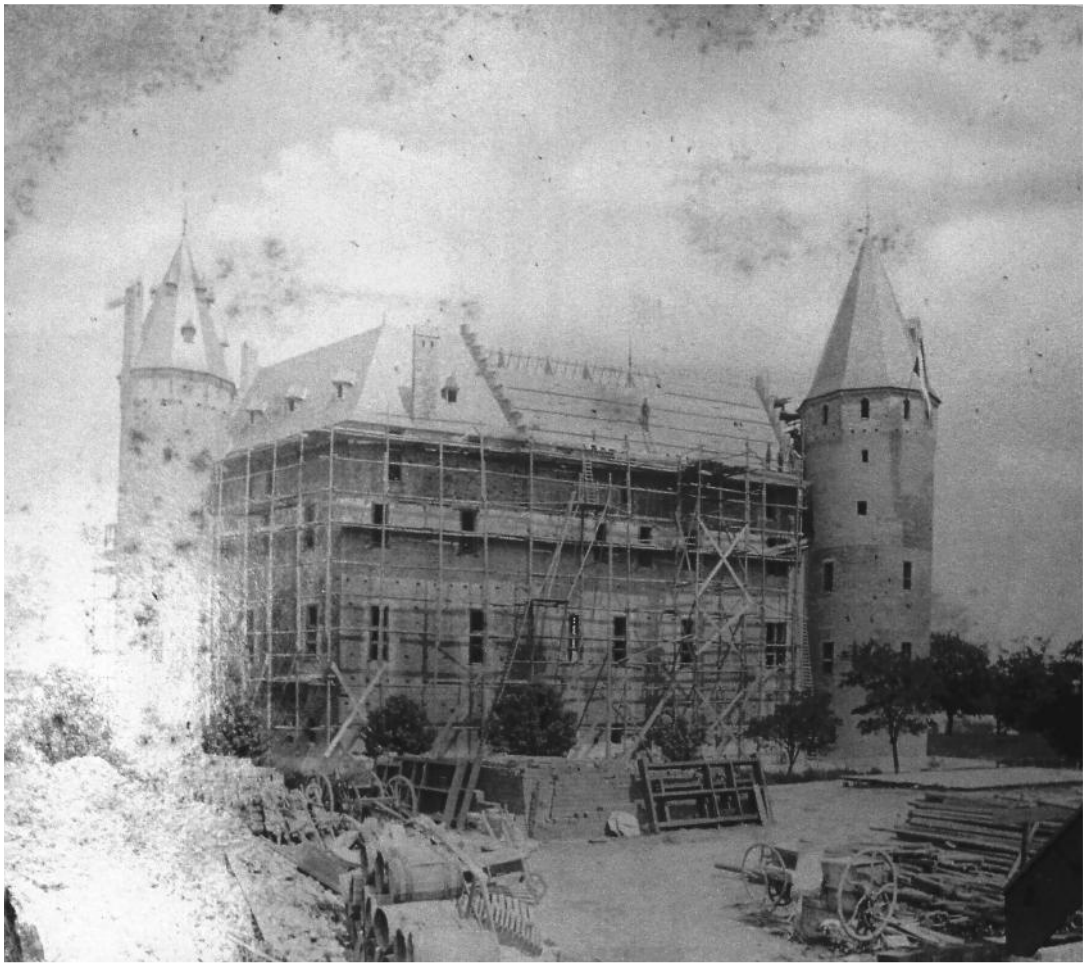
Afb. 86 Ruïne Kasteel noordoosten met aan de linkerkant de Gevangenistoren, 1890 (NAi, HAAR, ph 17) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 30]

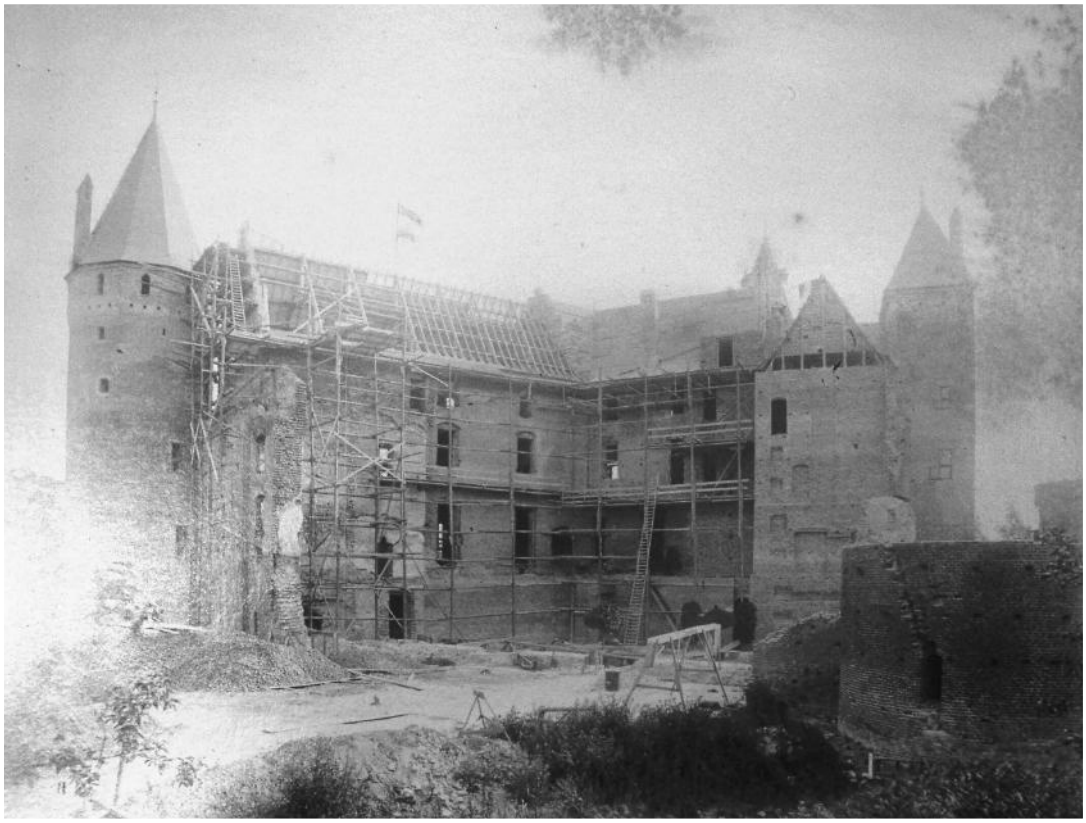
Afb. 87 Ruïne Kasteel Donjon, 1890 (NAi, HAAR, ph 55) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 31]

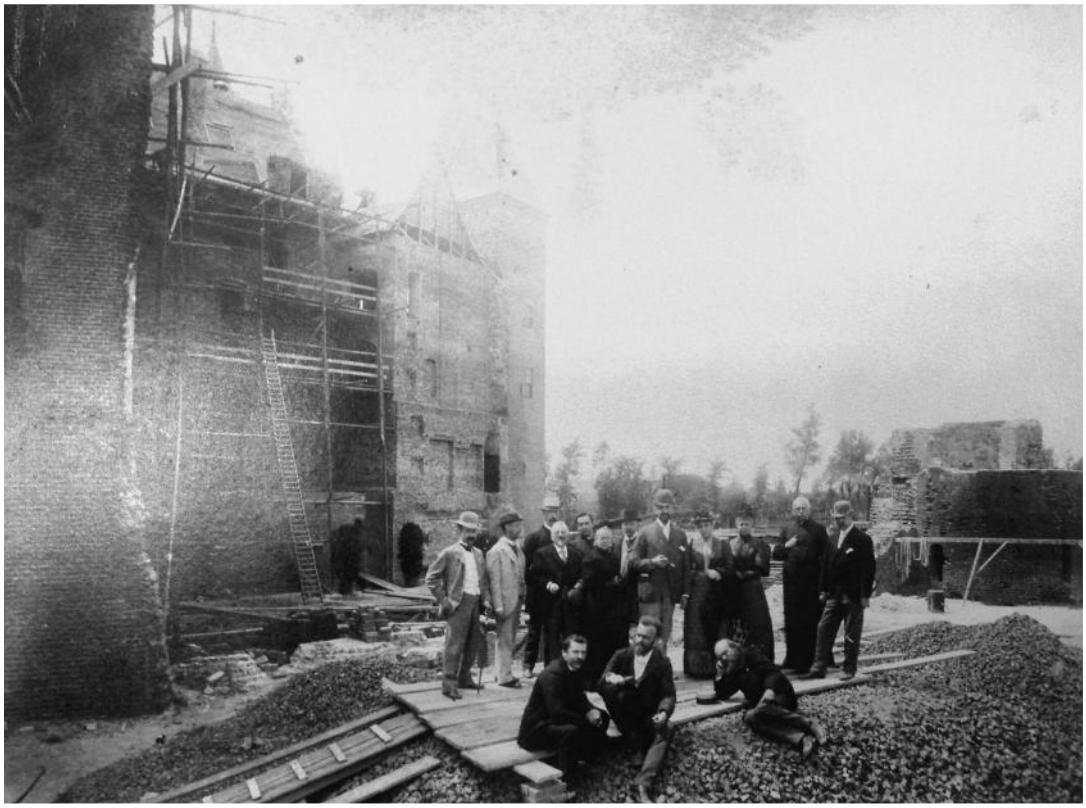
Afb. 88 Ruïne, 12 juli 1892 (Stichting Victor de Stuers, Pv4-25, F375) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 32]

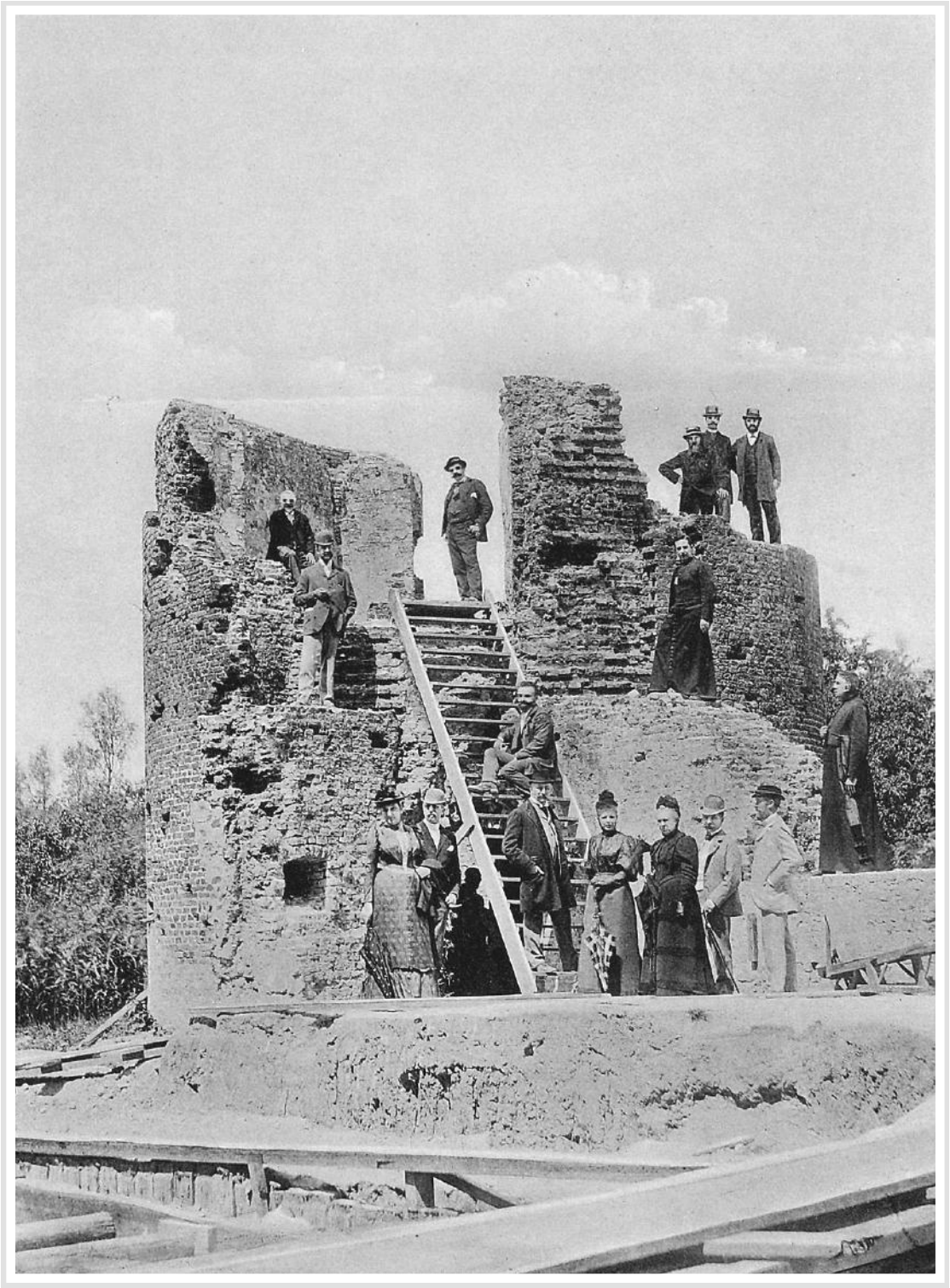
Afb. 89 “Herbouwde” gedeelte vanuit zuiden; album ter gelegenheid van Déjeuner 3 juli 1893 (NAi, HAAR, ph 786, 787, 789, 790) [cd-rom *Foto’s ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 33]

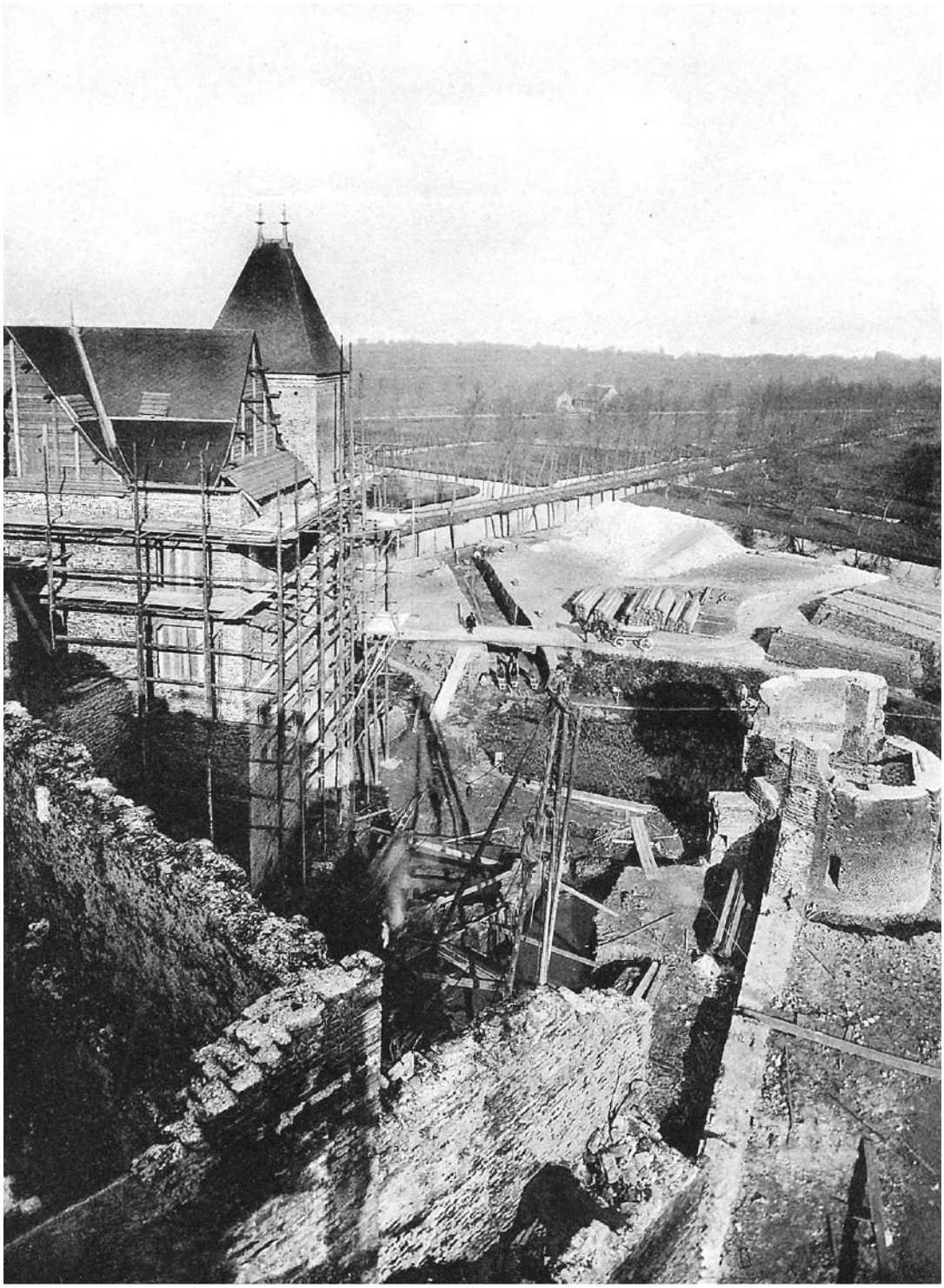
Afb. 90 "Herbouwde" gedeelte vanuit noorden met ruïne Donjon op voorgrond; album ter gelegenheid van Déjeuner 3 juli 1893 (NAi, HAAR, ph 786, 787, 789, 790) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 34]

Afb. 91 Groepsfoto met o.a. baron Van Zuylen, Pierre (liggend) en Jos Cuypers; aan de linkerkant het "herbouwde" gedeelte en rechts ruïne Donjon; album ter gelegenheid van Déjeuner 3 juli 1893 (NAi, HAAR, ph 786, 787, 789, 790) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 35]

Afb. 92 Groepsfoto met o.a. baron Van Zuylen, Pierre en Jos Cuypers op de Donjon; album ter gelegenheid van Déjeuner 3 juli 1893 (NAi, HAAR, ph 786, 787, 789, 790;ook in Publicatie Cuypers/ Luyten 1910, plaat III) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 36]

Afb. 93 Keukenvleugel in steigers, genomen vanaf Gevangenistoren, 1893 (Publicatie Cuypers/ Luyten 1910, plaat III) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 38]

Afb. 94 Keukenvleugel in steigers met heistelling, waarmee de damwanden voor de tunnel werden ingeslagen (album 5 jan.-mei 1894; NAi, d 35, 30 maart 1893; NAi, HAAR, ph 791 t/m 810) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 39]

Afb. 95 Noordwestzijde met opgravingen op de voorgrond, 28 augustus 1894 (NAi, HAAR, ph 831-833) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 57]

Afb. 96 Deze foto had als tekst: [813] *10-14 augustus 1894, anciennes fondations*; [814] *28 août 1894, Vue des anciennes fondations: pont d'entrée – murs d [defend]* (foto E.A. van Blitz; zie ook Publicatie 1910 Cuypers/Luyten, pl. II) (NAi, HAAR, ph 813/814) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 58]

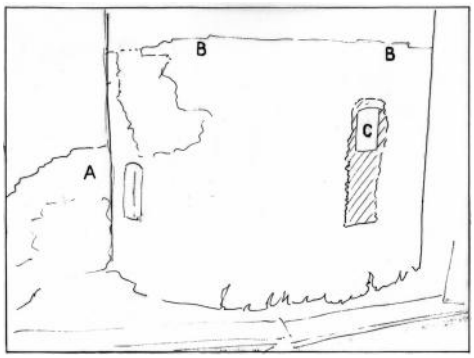

Afb. 97 Fundering Châtelet Haarlaanzijde; album 5 jan.-mei 1894 (NAi, HAAR, ph 791 t/m 810) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 59]

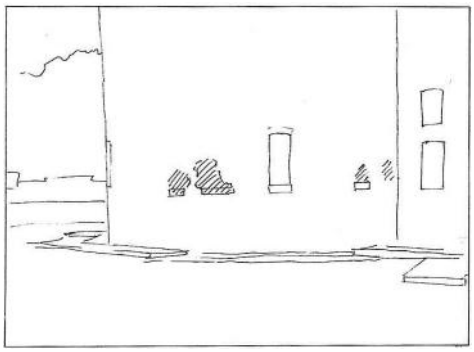
Afb. 98 Oosthoek Hal met Hoofdtrap in aanbouw en rechts Feestzaalvleugel en spits Gevangenistoren; album 5 januari - mei 1894 (NAi, HAAR, ph 791 t/m 810) [cd-rom *Foto's ruïne, herbouw en vondsten Kasteel De Haar*, nr. 50]

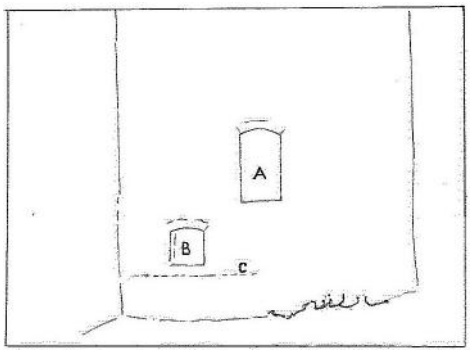
Afb. 99 De noordtoren van De Haar. Het metselwerk van de toren sluit koud aan op het metselwerk van de muur links op de foto (A). Dit duidt erop dat het torenmetselwerk jonger is. Bij (B) is de overgang te zien van het 16de-eeuwse metselwerk en het door Cuypers aangebrachte metselwerk. Venster (C) was oorspronkelijk lager in de gevel geplaatst, maar omdat Cuypers een muurtrap heeft toegevoegd was men gedwongen om het venster naar boven toe te verplaatsten.

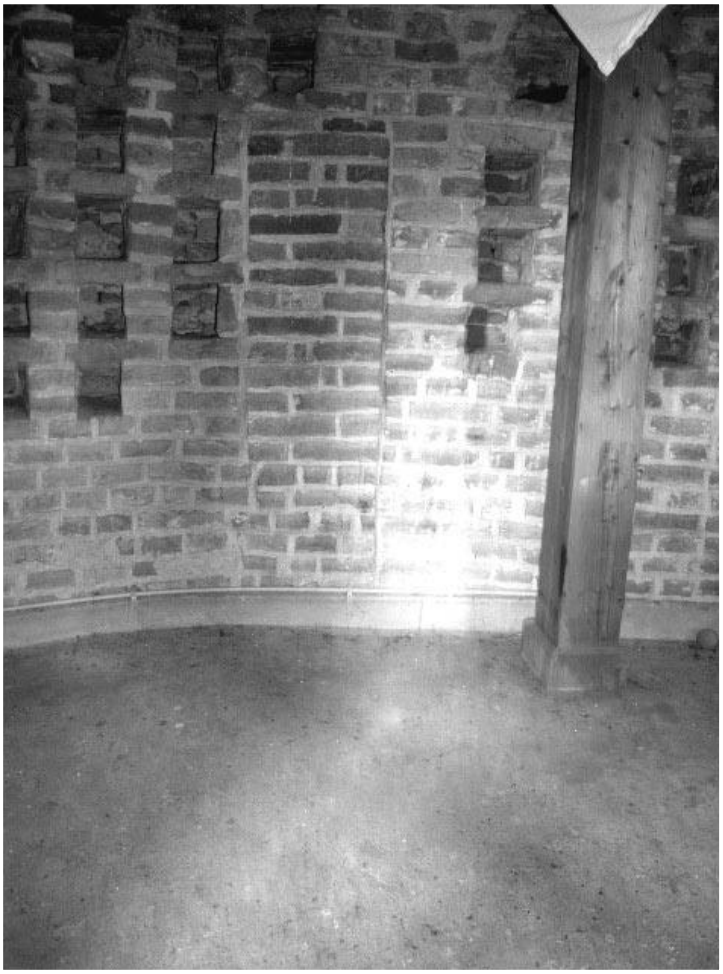

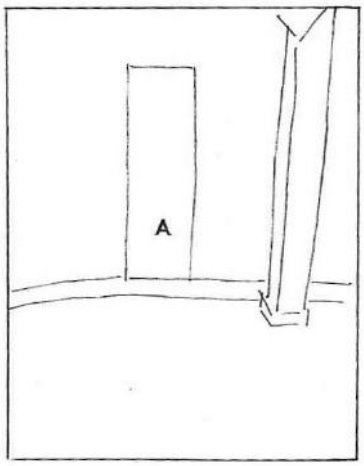
Afb. 100 Het westelijke deel van de noordtoren. In het metselwerk zijn de sporen te herkennen van dichtgezette schiet?openingen. (het gearceerde deel).

Afb. 101 De gevangentoren (zuidtoren) gezien vanuit het westen. Bij (A) zijn de in het begin van de 16de eeuw aangebrachte vensters te zien. Bij (B) bevindt zich een dichtgezette schiet- of ventilatie-opening, waarvan de onderzijde zich ongeveer ter plaatse van het huidige vloerniveau (C) bevindt. Dit is een aanwijzing dat de openingen niet bij het 16de-eeuwse vloerniveau behoren, maar bij een oudere fase.

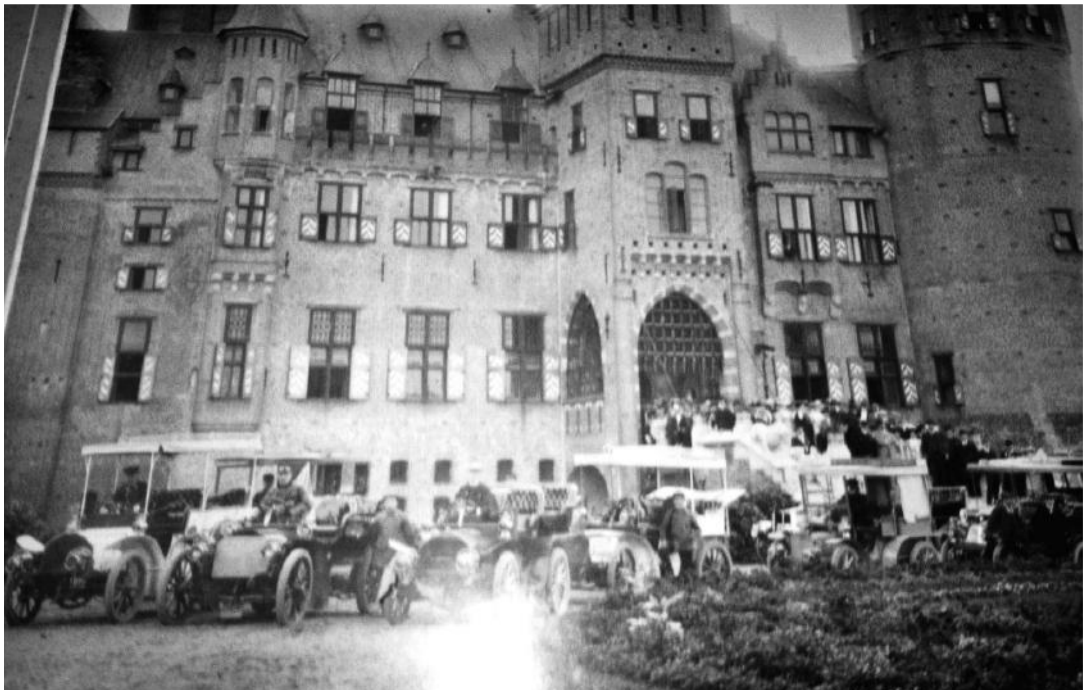

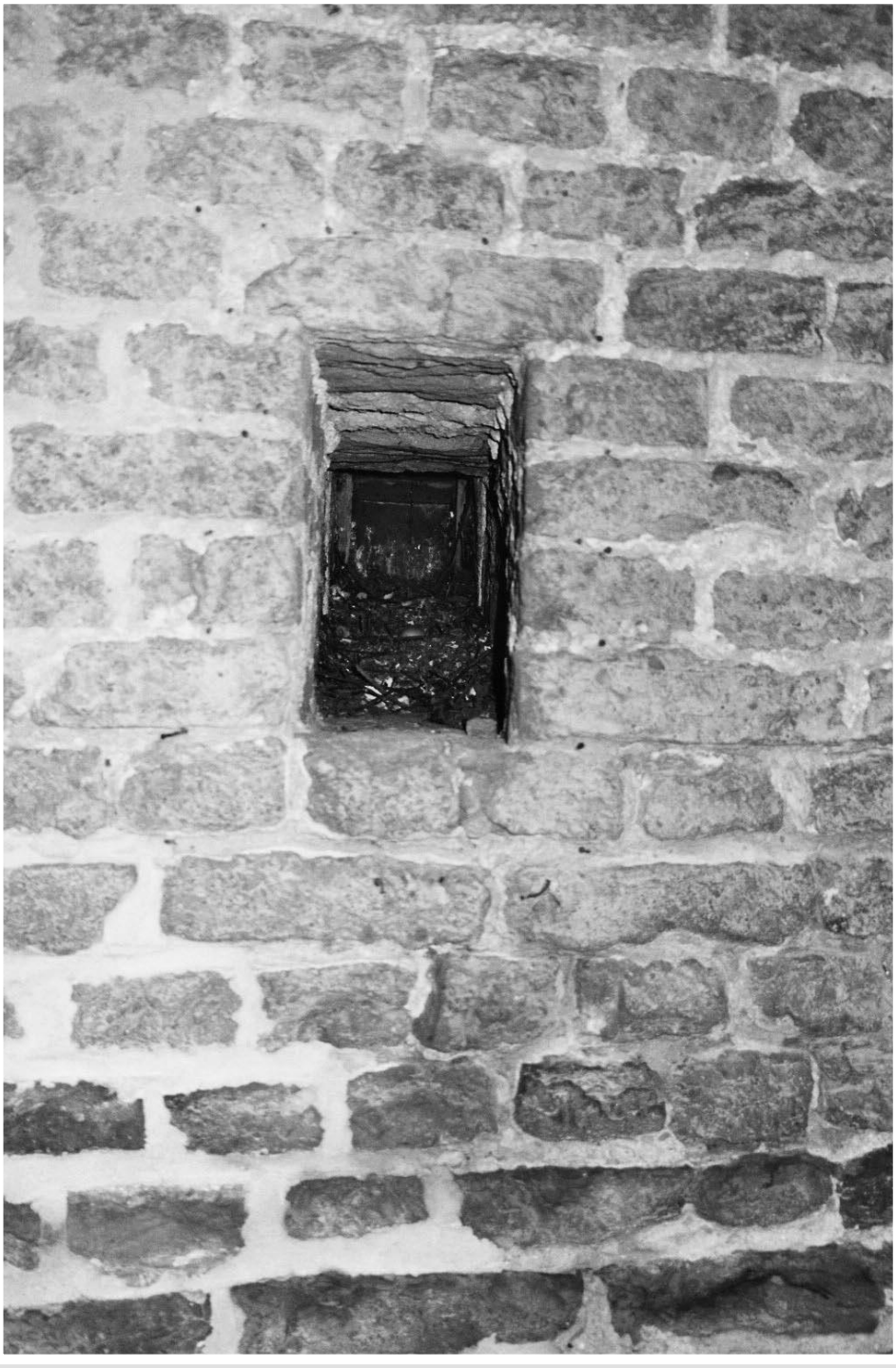
Afb. 102 Detail van de zolder in de duiventoren. Bij (A) is het metselwerk van de brandmuur te zien. Het metselwerk aan weerszijden sluit koud aan op de brandmuur. Dit is een aanwijzing dat de brandmuur ouder is dan het overige metselwerk. Mogelijk heeft de brandmuur de verwoesting van 1482 overleefd.

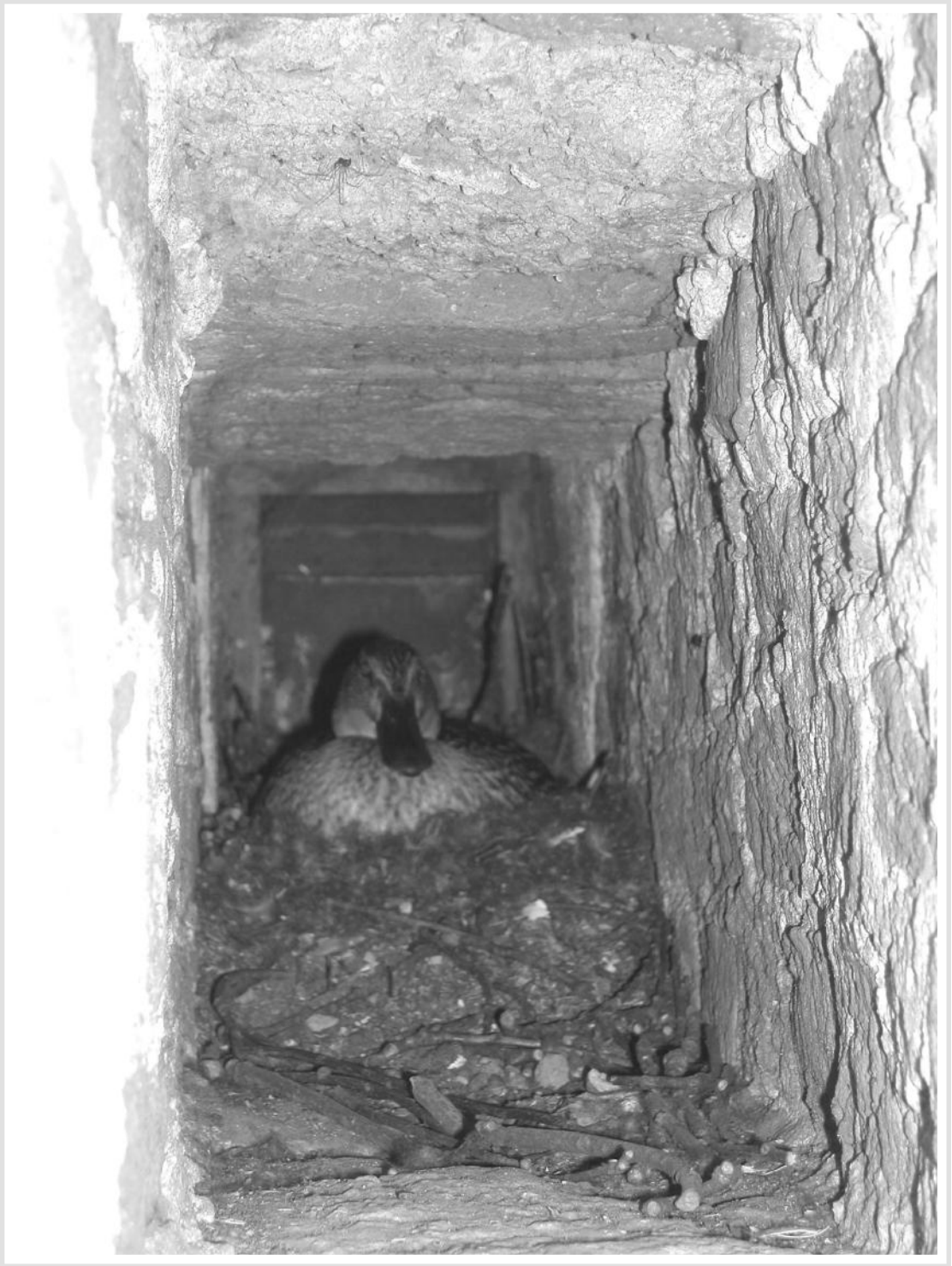
Afb. 103 Detail van één van de vensters van de bel-etage, namelijk het venster in de oostgevel van de balzaal. Het bovenlicht van het venster is voorzien van een ijzeren raam waarin één glasplaat is geplaatst. Bij de architectuur van De Haar zou glas-in-lood beter aansluiten. Het ijzeren raam heeft echter geen sporen die erop duiden dat het een onderverdeling heeft gekend. Dit komt overeen met de oude foto's; daar is nergens een onderverdeling te herkennen. Deze ramen waren wel bedoeld voor glas-in-lood, maar dat is nooit tot uitvoer gekomen.

Afb. 104 Foto uit 1904 waarop duidelijk te zien is dat de vensters van de bel-etage niet voorzien waren van glas-in-lood.

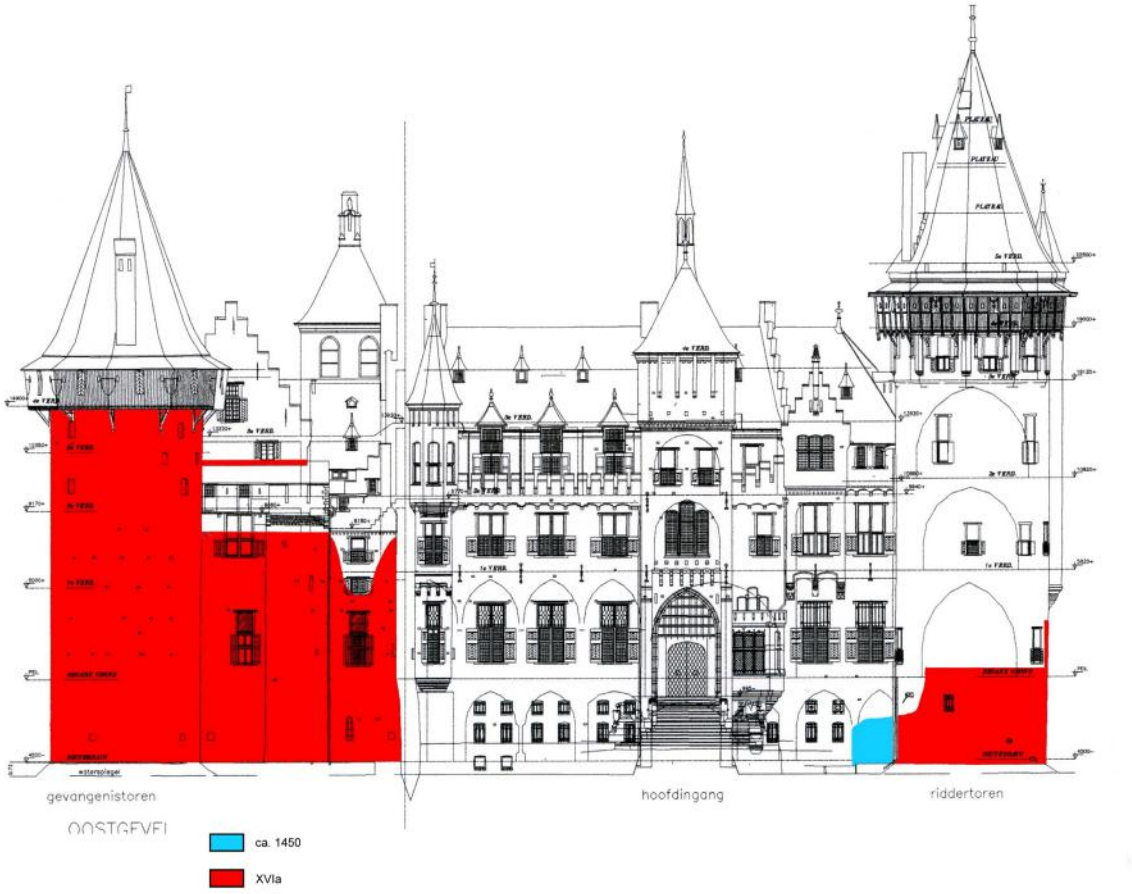
Afb. 105 Detailopname van één van de “schietgaten”. Gezien de zeer geringe afmetingen van de opening is het niet aannemelijk dat daadwerkelijk door deze schietgaten kon worden geschoten.

Afb. 106 Zoals uit deze opname blijkt waren de “schietgaten” waarschijnlijk bedoeld als nestgelegenheid voor eenden.

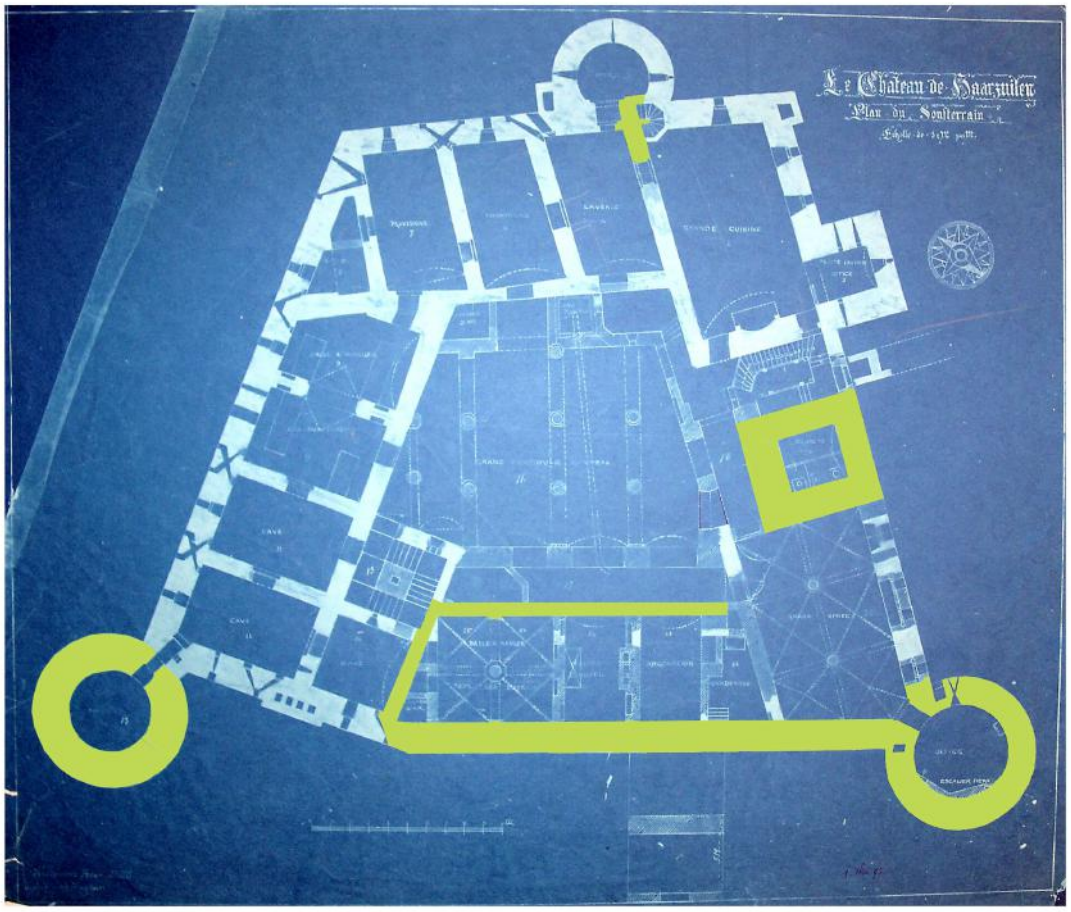
Afb. 107a Noordgevel van De Haar met daarin aangegeven uit welke tijd het metselwerk stamt. Tekening "*De Fabryck*", 2003.

Afb. 107b Oostgevel van De Haar met daarin aangegeven uit welke tijd het metselwerk stamt. Tekening "*De Fabryck*", 2003.

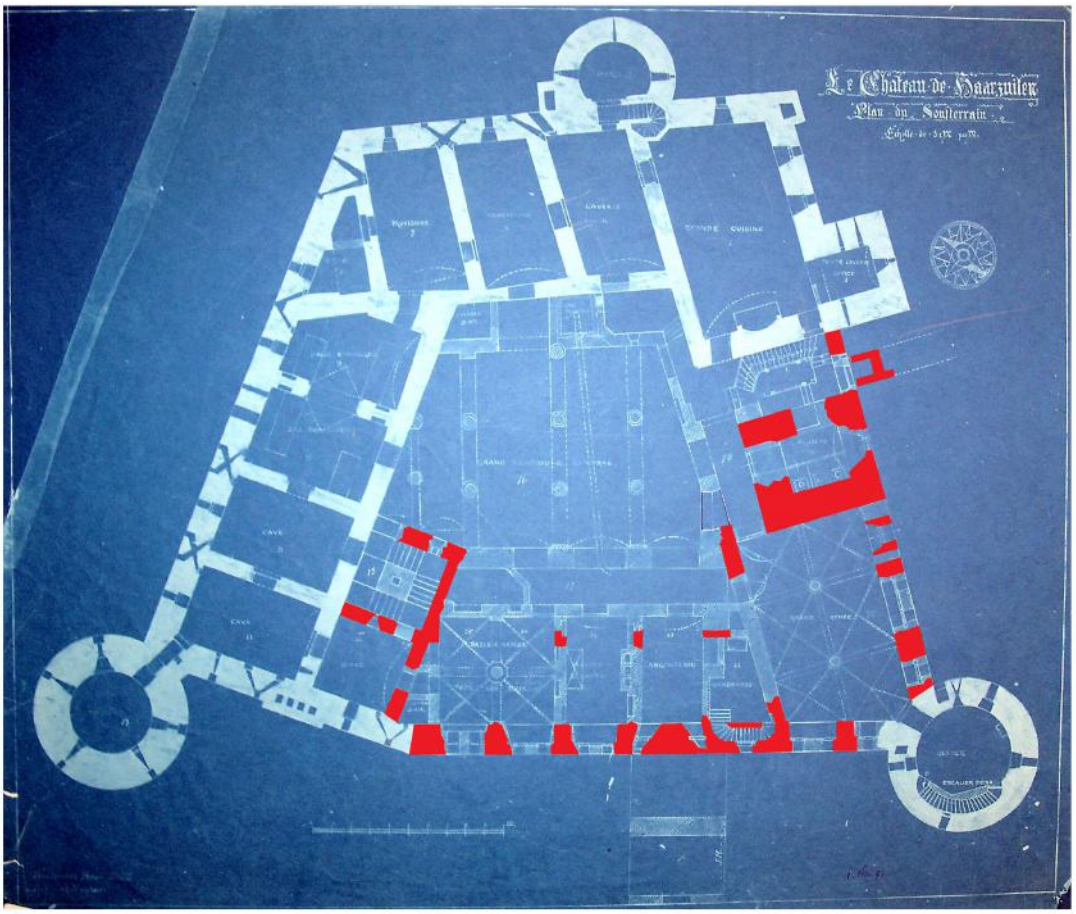

Afb. 107c Westgevel van De Haar met daarin aangegeven uit welke tijd het metselwerk stamt. Tekening "*De Fabryck*", 2003.

Muurwerk mogelijk van vóór 1482 en in1982 nog aanwezig.

Afb. 108 Plattegrond van De Haar met daarin aangegeven waar zich bij het begin van de herbouw in 1892 waarschijnlijk nog metselwerk bevond van voor 1482

Afb. 109 Plattegrond van De Haar met daarin met rood aangegeven de delen van het metselwerk, die volgens Cuypers nog middeleeuws zijn. Deze delen zijn echter bij de herbouw van 1892 verwijderd.